

Балкански проблеми на регионалната и националната сигурност

*Исторически аспекти
и съвременни измерения*

Серия № 5
Том II

Университетски център за
регионални изследвания и анализи

Балкански проблеми на регионалната и националната сигурност

© 2025 Румяна Христиди – предисловие

© 2025 Алон Левковиц, Донка Христова, Красимир Райковски,
Михал Зелцер-Лавид, Нина Георгиева, Петър Стоилов,
Радослав Илиев, Ясен Тодоров – автори

© 2025 Издателство „Университетски център за регионални изследвания
и анализи“

ISBN 978-619-04-0457-6

БАЛКАНСКИ ПРОБЛЕМИ НА РЕГИОНАЛНАТА И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

**ИСТОРИЧЕСКИ АСПЕКТИ И
СЪВРЕМЕННИ ИЗМЕРЕНИЯ**

**МАГИСТЪРСКИ И ДОКТОРАНТСКИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ
ТОМ II**

СОФИЯ 2025
Издателство

"Университетски център за регионални изследвания и анализи"

СЪДЪРЖАНИЕ

Предисловие

7

INTERNATIONAL ASPECTS OF THE REGIONAL AND NATIONAL SECURITY IN THE BALKANS

Korea and the Balkans: Views from North and South Korea

Alon Levkowitz

11

China's 'Belt and Road Initiative': Perspectives and Influences in the Balkans

Michal Zelcer-Lavid

17

ДВУСТРАННИТЕ ОТНОШЕНИЯ КАТО ПРОБЛЕМ НА БАЛКАНСКАТА РЕГИОНАЛНА И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ, XIX – XX В.

Отношенията между Албания и Израел от 1949 до 2022.

Етапи на развитие и проблеми.

Донка Христова

25

Неоосмански аспекти в турската балканска политика (Босна и Херцеговина като “case study”)

Нина Георгиева

39

Израелско-турските отношения в светлината на посещението на Исак Херцог в Турция през март 2022 г.

Петър Стоилов

60

МИТОВЕ И ИДЕОЛОГИИ КАТО ЕЛЕМЕНТ НА РЕГИОНАЛНАТА И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА БАЛКАНИТЕ

Удбославия = Сърбославия = Югославия, или за южнославянския мит за братството

Красимир Райковски

73

Бузлуджа и моделите за урбанизация и монументализация на природното пространство в идеологическите наративи на Балканите след Втората световна война

Радослав Илчев

94

ПРОБЛЕМИ ПРЕД БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ, XX – XXI

Специализираното правосъдие като елемент от националната сигурност на Република България

Ясен Тодоров

109

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаеми читателю,

Темата за сигурността е многоизмерна и става все по-актуална в един глобализиран, динамичен и нарастващо комплексен свят. В него Балканският полуостров запазва своето традиционно стратегическо значение и е във фокуса на големите геополитически играчи, а за България стабилността в региона и отношенията ѝ със съседните държави са от особена важност. Темата за регионалната сигурност предизвиква широк обществен и изследователски интерес.

Настоящият сборник представя резултатите от втората част на проекта със заглавие “Балкански проблеми на регионалната и националната сигурност (Исторически аспекти и съвременни измерения). В него са публикувани изследванията, представени на едноименния академичен семинар на 9 юни 2022 г. в Заседателна зала 1 на Ректората на СУ “Св. Климент Охридски”. Организатори на събитието бяха Историческият факултет на СУ “Св. Климент Охридски”, Центърът за регионални изследвания и анализи (ЦРИА) и Магистърска програма “Дипломатия и разузнаване на Балканите”. Във второто издание на семинара (първото беше през 2021 г.) взеха участие не само студенти и докторанти от СУ “Св. Климент Охридски”, но и чуждестранни изследователи в лицето на представители на израелския университет “Бар-Илан”. Всички те представиха убедителни разработки по актуални теми.

Докладите бяха обединени в четири тематични панела – “International Aspects of the Regional and National

Security in the Balkans” (“Международни аспекти на регионалната и националната сигурност”), “Двустранните отношения като проблем на балканската регионална и национална сигурност, XIX – XX в.”, “Митове и идеологии като елемент на регионалната и националната сигурност на Балканите” и “Проблеми пред българската национална сигурност, XX – XXI в.”. Панелите и последвалите дискусии бяха модерирани от проф. дин Иван Първев – ръководител на МП “Дипломатия и разузнаване на Балканите”, и доц. д-р Румяна Маринова-Христиди – ръководител на специалност “Хебраистика” към ИФ.

Първият панел се проведе на английски език и чуждестранните гости имаха възможност да представят за пръв път пред българска публика своите разработки, в които дават поглед “отвън” върху стратегически развятия на Балканите. Светлина върху една малко позната тема хвърли докладът за Корея и Балканите. Останалите панели обхванаха широк кръг от теми: бяха проблематизирани двустранните отношения Израел-Албания, Израел-Турция, както и неоосманизма в турската балканска политика след 1989 г.; “южнославянският мит за братство” и идеологическите наративи на Балканите след Втората световна война припомниха за важни, но пренебрегвани елементи на регионалната сигурност; шпионският скандал с ген. Владимир Заимов и въпросът за специализираното правосъдие в България дадоха повод за размисъл по актуални въпроси на националната сигурност. Участниците доразвиха своите писмени материали, като взеха под внимание въпросите и резултатите от дискусиите по време на семинара. За финал беше представен първия том на сборника “Балкански проблеми на регионалната и националната сигурност”, а сега на Вашето любезно и любознателно внимание представяме и неговия втори том.

Приятно четене!

Доц. д-р Румяна Христиди

**INTERNATIONAL ASPECTS OF
THE REGIONAL AND NATIONAL
SECURITY IN
THE BALKANS**

KOREA AND THE BALKANS: VIEWS FROM NORTH AND SOUTH KOREA

Alon Levkowitz

North and South Korea – the Cold War and the post-Cold War

During the Cold War, the foreign policies of South and North Korea were divided according to the division between the “Communist” and the “Western” blocks.¹ In the case of North Korea, the states that Pyongyang was willing to establish diplomatic and economic relations with were the communist and the non-aligned countries. South Korea, on the other hand, established relations with the “Western” countries only (until the 1980s).

Both Koreas implemented until the 1970s, the “One Korea Policy”, which meant that both North and South Korea will not establish diplomatic relations with states that have diplomatic relations with the “other” Korea. Or to be more specific the non-legitimate Korea, as both Koreas defined the other Korea. Any diplomatic relations with one of the Koreas were seen as giving legitimation to one of the Koreas, while delegitimizing the other Korea.

This was one of the main reasons why both the Republic of Korea and the Democratic People’s Republic of Korea, did not join the United Nations until the beginning of the 1990s. None of them was willing to legitimize the other by allowing them to be a UN member.²

1 **Hart-Landsberg, M.** KOREA: Division, Reunification, & U.S. Foreign Policy . 1998. New York: Monthly Review Press.

2 **Hwang, W.** *South Korea’s Changing Foreign Policy.* 2017. London: Lexington Books.

During the Cold War, both Koreas could not breach the rules of the game. That meant that none of them, even if they wanted to, could not establish diplomatic relations with states beyond their camp. The Soviet Union and the United States, the superpowers of those days, would have vetoed any attempt to look for other alternatives unless they have changed the rules, as Washington did with Beijing at the beginning of the 1970s. By doing so, it allowed its Asian allies to establish diplomatic relations with China.³

The first indication of the global divide between the two camps was during the Korean War 1950-1953. While the West supported and even participated in the war as part of the UN forces, the Communist/Eastern block supported North Korea and sent Chinese “volunteers” to assist North Korea.⁴

Even in Israel, there was an intense political debate about which Korea should we support. While the right-wing parties and the center stated that we should support the South, the left-wing parties stated that we should support North Korea. In the end, the Israeli government supported South Korea and the UN. The government sent only food and medicine. No military support was sent because the government was concerned about the political implications in the Army and the political arena.⁵

While Israel decided not to participate in the war, Bulgaria decided to send medical personnel to assist in the treatment of the North Korean wounded soldiers and civilians and to assist North Koreans to build hospitals. The Bulgarian medical team stayed in North Korea until 1957.⁶

During the Cold War, the relations between North Korea and the Communist bloc, including the Balkans, were influenced by the tension between the Soviet Union block

3 **Ikenberry, John, G., ., and Chung-in Moon** (eds.) *The United States and Northeast Asia*. New York: Rowman & Littlefield. 2008.

4 **Millet, Allen R.** *The Korean War.* (2000). Lincoln: University of Nebraska Press..

5 **Brecherl, M.** (1974). *Israel, the Korean War and China*. Jerusalem: The Hebrew University Press.

6 **Baev, J.** *Bulgarian Medical Units in North Korea, 1952-1957*. 2020. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/bulgarian-medical-units-north-korea-1952-1957>

and the Western block, as well as the tension within the bloc, between China and the Soviet Union. Pyongyang tried during the Sino-Soviet split to play between Beijing and Moscow and initiate its own foreign policy towards the Balkans. In some cases, Pyongyang was warned by Moscow and Beijing when it tilted towards one of the sides or initiated an independent policy that both states didn't support.⁷

On November 29, 2018, North Korea and Bulgaria celebrated 70 years of diplomatic relations, which symbolized the long connection between the two states. Since the establishment of North Korea.

Bulgaria was not the only state in the Balkans that North Korea had good diplomatic relations with. Yugoslavia was another state in the Balkans that North Korea had good relations with. Josip Tito and Kim Il-sung had strong relations. The relations with the Balkans continued even during Slobodan Milosevic's Serbian government in the 1990s. One should understand that the states that North Korea had diplomatic relations with after the end of the Cold War are very limited. That is why it could not choose more liberal leaders.

Other factors that North Korea faced over the years, were the United Nations Security Council and the United States sanctions that were imposed on NK (North Korea). These sanctions created constraints on the trade of DPRK (Democratic People's Republic of Korea) with other states. These restrictions forced Pyongyang to find new and creative ways, some of them illegal, to trade with states or companies that were willing to bypass or breach the sanctions. One should understand that bypassing the sanctions means that NK will not gain the full price for its export.⁸

Another problem that North Korea faced, which the Balkans and Eastern Europe were able to overcome and adapt to the new markets and the disengagement from the Soviet

7 **Matveeva, N.** Diplomacy Among Comrades: North Korea's Relations with the Eastern European 'Fraternal Countries,' 1960–1964, in the Context of the Sino-Soviet Split. 2020. North Korean Review, vol. 16, no. 1, pp. 7–26.

8 **Kim, Suk H., and Semoon, C.** Economic Sanctions Against a Nuclear North Korea: An Analysis of United States and United Nations Actions Since 1950. 2007. Jefferson, N.C.: McFarland.

Union, was the change in the economic arena. North Korea didn't prepare itself for the change in the global arena. For decades, it relied on the USSR, China, and the Eastern bloc. Once China and Russia began to change their policies towards the DRPK and the Eastern bloc tilted towards the West, Pyongyang faced huge economic problems. The economic crisis led to a decrease of trade with the Communist block and a huge decline in income. This forced Pyongyang to look for new markets that were willing to purchase North Korean products, mainly missiles and light weapons.

Having said that, despite the misperception, or should we say the arrogance of the West, mainly the United States, North Korea was able to develop nuclear and missile capabilities.⁹

One last comment about North Korea – North Korea perceives the United States as its main threat. That is why almost any conflict around the globe, will be analyzed in order to understand the implications for North Korea. And is it in NK's interest to sell weapons? That was the case when conflicts in the Balkans erupted. Pyongyang evaluated what should it do, and how to deter any potential threat – external and internal, in order to prevent a threat to the DPRK and its regime.

South Korea

South Korea, like the North, pursued for almost four decades, the "One Korea Policy". This meant that Seoul could establish diplomatic relations with only states that support the West and don't have diplomatic relations with North Korea.

One should remember that in the first decades, SK (South Korea) was in the phase of building a nation. We have a misleading perception of South Korea as the 10th global economy. But in 1948 the South Korean GNP per person was less than 50\$.¹⁰

9 **Kang, J. (ed.).** Assessment of the Nuclear Programs of Iran and North Korea. 2013. New York: Springer.

10 **Song, Byung-Nak.** The Rise of the Korean Economy. 1990. New York: Oxford University Press.

SK was occupied with building the nation from 1948 until the Korean War and even a few years after the war. Two years after the establishment of the Republic of Korea, the Korean War erupted, and the economy suffered a huge setback. The number of casualties was more than one million in the South.

Until the 1960s, Korea's economy could not reach out to states beyond the region. Its diplomatic relations were mainly with Pro-US nations. That is why the Balkans was beyond their reach.

Since the 1960s, under President Park Chung-hee, South Korea began to build an economy that will decrease its dependence on the US and will allow South Korea to support its military against the North Korean threat.¹¹

In the 1970s, the South Korean government began to support SK chaebols to compete in construction and infrastructure projects around the world. Mainly in the Middle East. From President Park's point of view, South Korean companies should reach out to markets beyond the Korean Peninsula. The government wanted to increase the foreign income, strengthen the economy and the legitimacy of SK vs. NK.

South Korea is dependent on natural resources. In the Korean Peninsula, the natural resources are located in the northern part of the Peninsula. This dependency defined the constraints on SK's foreign and security policy.

Seoul's dependency on oil and gas influenced its policy towards Israel for example. But it influenced SK lack of willingness as well to take a stand on political and security issues beyond the Korean Peninsula. Seoul prefers to take a natural stand unless the UNSC defines otherwise.

Since the 1980s, South Korea changes its "One Korea Policy". Seoul started to reach out to states in Eastern Europe, states that had diplomatic relations with NK. Seoul tried to reach out to Moscow and Beijing directly and indirectly through Eastern Europe, in order to establish diplomatic relations with China and Russia, Pyongyang's main allies. This incremental process led to the establishment of diplomatic relations between Seoul, Beijing and Moscow.

11 **Eckert, C. J.** Park Chung Hee and Modern Korea: The Roots of Militarism, 1866-1945. 2016. London: Belknap Press.

The end of the Cold War and South Korea's change in its policy towards states that established diplomatic relations with the DPRK, led to a change in its relations with the Balkans. Seoul began to establish diplomatic relations with Eastern Europe, including the Balkans.

March 23, 1990 it established diplomatic relations with Bulgaria. A year later, on August 22, 1991, it established diplomatic relations with Albania. And four years later with Bosnia and Herzegovina - December 15, 1995.

The change from a third-world country to the 10th global economy led South Korea to promote its successful economic development experience and democratization to other countries around the world. Seoul established state agencies that will assist states, to develop their economy and implement democracy. One of Seoul's biggest advantages in promoting economic development and democratization is its lack of imperialist/hegemonic or any hidden agenda to expand its influence in the region. SK was under occupation for four decades. That is why it is very sensitive to these issues.

SK and Bulgaria, focus on their joint declarations on the cooperation between democracies and the huge economic potential between the two states.

The COVID-19 crisis and SK's successful strategy to deal with this crisis allowed Seoul to offer its assistance to states around the world. One of them was Bulgaria.

This issue was discussed during the March 31, 2020 phone conversation between President Moon and the Prime Minister of the Republic of Bulgaria Boyko Boriss-ov.¹²

One last comment – the Russia – Ukraine war, has an important influence on the global grain crisis. One side effect of this war is the increasing importance of Bulgaria to SK. SK imports more than \$400 million of grains, feed and scrap. If the war continues, Bulgaria's importance to SK will increase, due to the decline in the global grain.

12 Korea.net. Bulgaria requests COVID-19 assistance from Korea. 01.04.2020. <https://www.korea.net/NewsFocus/policies/view?articleId=183868>

CHINA'S 'BELT AND ROAD INITIATIVE': PERSPECTIVES AND INFLUENCES IN THE BALKANS

Michal Zelcer-Lavid

In this presentation, I'll focus on why the Belt and Road Initiative project (also known as the BRI) is relevant to the Balkans' regional security and economy.¹

Let's start with a short description of the project, with emphasis on the Balkans, and depending on how much time we have left, I'll relate to the future influences and challenges of this project on the region.

One of the most impactful projects in the global geo-economic arena is the Belt Road Initiative, known up to 2016 as One Belt One Road (一带一路 *Yīdài yīlù*). The concept is to establish a new infrastructure on the ancient overland and maritime Silk Road linking Asia, Europe, and Africa for the purposes of trade, energy, education, and diplomacy.²

This project is identified with the current Chinese President, Xi Jinping.³ He started out in 2013 by harnessing the participation of over 70 countries. Currently, the initiative has some 146 countries joining forces in one way or another. These countries' combined GDP accounted for 40% of the global GDP and about two-thirds of the world's population.

1 **Fang, C. and Nolan, P.** (eds.). **Routledge Handbook of the Belt and Road.** 2022. 2nd Ed. Taylor & Francis Group.

2 **Duarte, P. A. B., Leandro, F. J.B. S., and Galán, E. M.** (eds.). *The Palgrave Handbook of Globalization with Chinese Characteristics: The Case of the Belt and Road Initiative.* 2023. Palgrave Macmillan.

3 **Zhao, S.** China's Belt-Road Initiative as the Signature of President Xi Jinping Diplomacy: Easier Said Than Done. 2020. *Journal of Contemporary China*, 29(123), 319-335.

The initiative aims for completion in 2049 and it will grant China a tremendous impact on the world market and advance Xi Jinping's objectives of boosting China's international connections and status.

We can think of this initiative as China's challenge to the United States economic and political superiority,⁴ both in the context of alliances and as far as regional, and global, cooperation. In fact, you probably heard about the European 16+1 Initiative, which later become the 17+1. It was signed between 17 countries of central and eastern Europe, and China (the plus one), for the purpose, among other things, of promoting the BRI, and from the Chinese side, to limit US influence on the region.

As part of the BRI, China also initiated the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) as a banking institution for regional development.⁵ This relatively new bank, centered in Beijing, was officially established in December 2015 with 57 countries signed on as founding members, among them Romania, Serbia, and Greece, with an initial capital investment of 100 billion USD. There are now more than 100 member countries and the bank's capital equates to half that of the World Bank.

What are China's intentions? What's really behind the initiative?

China has several interests here, the most important being a reduction in shipping costs of goods from China to the rest of the world, while simultaneously increasing China's scale of exports.

The next is the chance to develop employment opportunities abroad in sectors that are saturated in China, such as the construction industry, steel works, and cement. As I'll reference later, China requires the countries linked to this initiative to employ Chinese companies and Chinese workers.

4 **Zhao, M.** The Belt and Road Initiative and China-US Strategic Competition. 2021. China International Strategy Review, 1-13.

5 **Zhao, S.**(ed.). China's Global Reach: The Belt and Road Initiative (BRI) and Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB). 2020. Routledge.

China is additionally interested in investing its foreign reserves, which in 2021 stood at 3.2 trillion dollars, and therefore provides loans and investments to various projects within the BRI framework.

Finally, the initiative is part of China's positioning of itself as a global superpower. In this way, China weakens or is interested in weakening, the American hegemony.⁶

How is BRI relevant to the Balkans?

You can see in the slide the list of Balkans states taking part in the BRI (Serbia, Albania, Bulgaria, North Macedonia, Bosnia & Herzegovina, Montenegro, Greece, Croatia, and Romania).

In 2017 Beijing announced it would allocate credit of 10 billion dollars for Chinese investments in eastern and central Europe. That was in addition to the 3 billion dollars already allocated for the investment fund to develop the region, including the west Balkans area.

In fact, since 2005, China has been increasing its investments in the Balkans based on its outlook that the region is strategically important as a central traffic corridor linking the Middle East to central Europe.⁷ China wants to expand the volume of merchandise it exports. Trains and roads are faster than shipping to large ports in western Europe. Therefore, China promotes overland projects which will quickly and cheaply shift Chinese products from the Piraeus Port in Greece to Hungary and from there to the rest of Europe.

China's main partner in the Balkans is Serbia.⁸ 80% of China's investments in the region are geared to Serbia, and despite China's relatively marginal investment compared to investments by the European Union, China is

6 **Massie, J., and Paquin, J.** (eds.). *America's Allies and the Decline of US Hegemony*. 2020. Routledge.

7 **Pavličević, D.** Structural power and the China-EU-Western Balkans triangular relations. *Asia Europe Journal*, 2019 17, 453-468.

8 **Jovičić, E.** and Stevanović, S., & Beraha, I. 2020. Serbia-China bilateral trade relations: major challenges and opportunities. *Economic Analysis*, 53(2), 133-144.

perceived by Serbian leadership as a significant partner. China invested over a billion dollars in Serbia, primarily by loans for financing traffic infrastructures and energy installations.

Montenegro is another country that China is investing in by granting loans and infrastructures built by Chinese companies, such as the railroad which will link the port city of Bar to Belgrade, and the highway that will link Montenegro to Albania.⁹

In Bosnia and Herzegovina's case, China is also providing loans to build highways and set up coal-fired thermal power plants.

North Macedonia also holds a place of importance for the BRI. It is a corridor linking the port city of Piraeus to Budapest. China is additionally investing in developing railroads to connect North Macedonia to Hungary.¹⁰

Albania is an important destination for China because of its coastal location. It's part of the maritime route initiated by the BRI, and it contains valuable energy reserves. China has purchased oil fields in Albania for some half billion dollars. In 2014 Albania signed an agreement with China to set up a road linking Albania to Bulgaria through North Macedonia. By the way, The International Airport in Tirana, Albania's capital city, was owned by China until 2020.

Last but not least, Bulgaria. The scope of China's Bulgarian investments is relatively small and focuses on the energy market, including renewable energy installations. China signed over a loan of 1.5 billion dollars to the Bulgarian Development Bank as a way of promoting plans to transport merchandise from the Caspian Sea to Serbia by roads and tunnels. There is also a plan to develop high speed railroads linking the ports in Greece to Bulgaria's

9 **Grgić, M.** Chinese infrastructural investments in the Balkans: political implications of the highway project in Montenegro. *Territory, Politics, Governance*. 2019 7(1), pp. 42-60.

10 **Gigov, I. S. and Poposka, K.** China's Trade and Investment in the Western Balkans Under the Belt and Road Initiative: Focus on North Macedonia. In *Opportunities and Challenges for Multinational Enterprises and Foreign Direct Investment in the Belt and Road Initiative* 2022. pp. 234-259.[†]

coast to improve efficiency and reduce transportation costs.

Clearly these various projects I've mentioned contribute to the region's development, but they bear consequences and no small number of challenges for the BRI in the Balkans:

One significant challenge is the issue of the loans China is providing to participating countries. For the most, the Chinese loans cover up to 85% of the project's cost. The remainder is financed by the participating countries. Despite very convenient loan conditions, there's a trap. China demands that companies managing the projects, as well as a strong percent of the employees involved, are Chinese. Raw materials also derive mostly from China, which further assists the Chinese economy at the expense of the local economy.

A further problem is that Chinese interests don't always accord with professional, ethical and environmental standards normative in Europe. Frequently enough opposition is raised by citizens and parties in the various Balkan countries over the contracts signed with China which lack full transparency or which don't take into account local interests.

Additionally, China ties participating countries for long periods for mega projects which often don't reach completion at the expected time. Piraeus Port is a good example. China holds 67% ownership of the port. Raw materials come into the port from China for construction. So, despite the scope of the port's trade growing which result in increased employment, there is evident bitterness over the fact that the employment conditions for residents are below par and China is not upholding its promises on developing the port area. Based on statements by Greek politicians, there's a good deal of regret over having sold such a large proportion of the port to China, and a lessons learned curve is definitely taking place around any future sales of strategic assets.

This leads us to another issue around growing concern, not only in the Balkans, but other places as well, over China attempting to wrest control of strategic assets, such as the case of Sri Lanka's port. It was established with Chinese funding and which the country was eventually forced

to forego by signing on to a 99-year lease. This is having a deep impact on Sri Lanka's economic crisis right now.

A further aspect of BRI is technology transfer from China to the Balkans. Part of the Chinese initiative relates to "the digital Silk Road" which will transfer information from China's technological mega-organizations, such as Alibaba and TenCent, to Balkan countries, including the development of smart cities, AI, and eCommerce. Since some of these technologies are sensitive, and especially in light of an absence of transparency on the Chinese side, a problem of data security could develop, especially when it comes to Balkan public institutions and government offices.

To all these, let's add the current tensions between China and the US, which in fact is pressuring the countries to choose a side. There's no doubt that the US is the more important friend of the Balkans, but the Balkans need China more than China needs them, which makes political and diplomatic maneuvering between the two superpowers extremely delicate. And that's because, among other things, the vital element here is that the BRI is in fact a diplomatic initiative and enterprise meant to advance China's connections with, and impact on, the region.

I'll end with a few words on the war in Ukraine and the Chinese involvement. Since the war's start, China is seeking additional access routes to Europe, preferring to bypass the Russians. We'll likely see China pulling back from overland routes in favor of a return to maritime routes, which are far more reliable. As part of that move, China is interested in increasing its investments in Varna Port, a move that would lead to close ties between China and Bulgaria. So, it is worth keeping a close eye on the statements and initiatives China will take in the near future concerning Bulgaria, and China will likely become a more significant player in regional security in the Balkans.

**ДВУСТРАННИТЕ ОТНОШЕНИЯ
КАТО ПРОБЛЕМ НА
БАЛКАНСКАТА РЕГИОНАЛНА
И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ,
XIX – XX В.**

ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ АЛБАНИЯ И ИЗРАЕЛ ОТ 1949 ДО 2022. ЕТАПИ НА РАЗВИТИЕ И ПРОБЛЕМИ.

Донка Христова

След Втората световна война Албания е социалистическа държава¹ с държавен строй, придържащ се последователно към марксистко-ленинските политики в различни области, най-вече по отношение на икономиката. Народна република Албания е единствената страна в източноевропейския комунистически блок, която отказва да установи каквито и да било дипломатически, търговски и икономически отношения с Израел през периода на Студената война – от момента, когато признава новосформираната държава Израел де юре през 1949 г.² до рухването на албанския комунистически режим през 1991 г. Това нежелание противоречи на приятелското послание в телеграмата, изпратена на 16 април 1949 г. от министър-председателя и външен министър на Албания Енвер Ходжа до външния министър на Израел Моше Шарет, която придружава официалното признаване на Израел³. В телеграмата пише:

1 Наричана е „Червеният манастир“. Маринов, Ч., Везенков, А. Комунизъм и национализъм на Балканите: брак по сметка или взаимно привличане?. http://www.librev.com/index.php/prospects-science-publisher/4061-komunizam-i-natzionalizam-na-balkanite-brak-po-smetka-ili-vzaimno-privlichane#_ftn3

2 Албания е 52-та подред държава, която признава Израел. <https://www.jta.org/archive/albanian-government-recognizes-israel-becomes-52nd-state-to-extend-diplomatic-status>

3 **Govrin, Y.** Annals of Israeli-Albanian Contacts on Establishing Diplomatic Relations. Jewish Political Studies Review. 2005. 17(3/4), 67–74. <http://www.jstor.org/stable/25834639>

“Правителството на Народна република Албания, заедно с албанския народ, следят с интерес усилията, които еврейският народ е вложил за възстановяване на своята независимост и суверенитет. Те са щастливи да видят, че тези усилия са били увенчани с успех с декларацията на Израел за своята независимост.”

Признаването на Израел от Албания е дадено в отговор на писмото от Шарет до Ходжа от 13 февруари 1949 г.⁴ Това писмо е изпратено чак девет месеца след като Израел обявява своята независимост. Точно обяснение за това закъснение няма. Вероятно Шарет заедно с ръководителите на неговото министерство смятат, че изпращането на поканата за признаване към Албания би било неуспешно начинание, докато все още Енвер Ходжа води борба за установяване на своето управление. Въпреки това бързият и положителен отговор на НР Албания през април 1949 г. трябва да се разглежда в светлината на няколко фактора:

1. Албания принадлежи към социалистическия блок, воден от Съветския съюз, който първи подкрепя и признава официално създаването на Израел.

2. Малобройната еврейска общност в Албания е спасена по време на нацистката окупация благодарение на закрилата на албанците, мнозинството от които са мюсюлмани.

3. Енвер Ходжа е ръководил албанската съпротива, която се бори срещу италианската и германската окупация (1939 – 1944).

Въпреки признаването на независимостта на Израел, Албания не дава отговор на многократните израелски опити за установяване на дипломатически, търговски и икономически отношения. Напротив, Албания дори се отнася към Израел с голяма враждебност, особено след Шестдневната война (1967 г.), когато повечето страни от Източния блок, с изключение на Румъния, прекъсват дипломатическите си отношения с еврейската държава. Народната република Албания следва тази посока, независимо че тогава е в лоши взаимоотношения със Съветския съюз и Югославия. Нейната позиция се

4 Ibid.

променя едва в края на 80-те години, когато започва процесът на демократизация.⁵

Какви са проблемите пред Албания, за да се въздържа от установяване на дипломатически отношения с Израел в продължение на 42 години? Първото налично доказателство за позицията на Албания по взаимоотношенията се открива в меморандум от Шломо Лейбович от Изследователския отдел на израелското външно министерство от 15 декември 1954 г. до ръководителя на Източноевропейския отдел.⁶ В него се съобщава, че френското външно министерство се е заинтересувало от дипломатическите отношения между Израел и Албания, но Тирана е уведомила Париж, че: „Такава възможност никога не е била обсъждана.“ Документите на израелското външно министерство показват обаче, че негови представители са правили опити да се свържат неколкократно с албански служители между 1955-1967 г.:

1. Рувен Нал, шарже д'афер/заместник-посланик в израелската легация в София, посещава Тирана през юли 1955 г. В писмо до ръководителя на отдела за Източна Европа от 9 декември 1956 г. той пише, че целта му е: „Първо да покаже, че официален представител на израелското външно министерство се намира в Албания и второ, задачата му е да се опита да установи контакт с албанското правителство, за да повдигне въпроса за имиграцията на евреи към Израел. Официално версията за посещението е да се проучи възможността за прокарване на търговски отношения.“⁷

2. През май 1958 г. израелската легация в Прага изпраща официално съобщение до албанската легация там с предложение за установяване на израелско-ал-

5 Ibid.

6 Albania's Recognition of Israel, 2391/10 HZ, Israel State Archive (ISA). Govrin, Y. (2005). Annals of Israeli-Albanian Contacts on Establishing Diplomatic Relations, Jewish Political Studies Review, 17(3/4), 67–74. <http://www.jstor.org/stable/25834639>

7 Цит по **Govrin, Y.** . Annals of Israeli-Albanian Contacts on Establishing Diplomatic Relations, Jewish Political Studies Review.2005. 17(3/4), 67–74.

бански търговски отношения. Но никакъв отговор не последва.⁸

3. На 3 септември 1961 г. Катриел Салмон, израелският посланик в Букурещ, получава инструкции да предложи на Албания да бъде назначен за нерезидентен посланик в Тирана. Молбата е връчена на посланика на Албания в Букурещ, но отново няма отговор.⁹

Причини за това са:

(а) Албанският посланик не може да реагира, докато не получи инструкции.

(б) И най-вече специалните отношения на Албания с Китайската народна република и Обединената арабска република¹⁰ след Синайската кампания от 1956 г. принуждават албанската държава да не поддържа връзки с Израел.

Връзките между двете страни продължават да бъдат неприятелски, а враждебността се засилва през 1962 г., когато албанското правителство забранява всякаква религиозна дейност на своята територия и става първата атеистична държава в света. По този начин се цели заличаването на религиозните различия и противоречията между мюсюлманите – сунити и бекташи, и християните – православни и католици, размиването на отличителните белези на етносите и хомогенизирането на нацията.¹¹

Впоследствие Израел прави още три опита да установи някакъв вид отношения, но без успех. След Шестдневната война през 1967 г. Албания се присъединява към антиизраелската политика на арабските страни и страните от Източния блок (с изключение на Румъния).¹²

8 Пак там.

9 Пак там.

10 Обединена арабска република - съюз между републиките Египет и Сирия. Основана на 1 февруари 1958, тя е първата крачка към пан-арабска нация.

11 **Маринов, Ч., Везенков, А.** Комунизъм и национализъм на Балканите: брак по сметка или взаимно привличане?. http://www.librev.com/index.php/prospects-science-publisher/4061-komunizam-i-natzionalizam-na-balkanite-brak-po-smetka-ili-vzaimno-privlichane#_ftn3

12 **Bishku M.**, Albania and the Middle East, Mediterranean Quarterly 24(2) May 2013, p. 81-103 <https://www.researchgate.net/>

В интервю от 2002 г. Башким Дино, бивш посланик на Албания в Израел и ръководител на отдела за Близкия изток на Министерството на външните работи, обяснява защо според него Албания игнорира инициативите на Израел през 50-те и 60-те години на миналия век. Той казва, че по онова време държавата Израел се е смятала в Албания за “лакей” на Съединените щати, израелската външна политика е заклеявявана като политика в услуга на “империалистическите сили” и еврейската държава е наричана “револвер на САЩ” в Близкия изток. Думите на Дино ясно показват, че ако не се беше случила смяната на режима в Албания и радикалното преразглеждане на вътрешната и външната ѝ политика, едва ли тя би установила връзки с Израел.¹³ Мюсюлманското мнозинство сред албанския народ обаче няма никаква роля в определянето на политиката на Албания спрямо Израел нито в ерата на социализма, нито след това.

В края на XX век ситуацията се променя. Първата стъпка за промяна в политиката на Албания спрямо Израел е разговор, иницииран от посланика на Албания в Рим Дашнор Дервиши с неговия израелски колега Мордехай Дрори в средата на май 1990 г. Дервиши подчертава, че е абсурдно арабски страни като Египет да поддържат дипломатически отношения с Израел, а Албания да избягва всякакви контакти. След това на Мордехай Дрори е наредено да информира своя колега, че всяка албанска дипломатическа инициатива ще получи необходимото внимание от Израел.¹⁴

Няколко месеца по-късно албански дипломат в Париж, вероятно посланикът, дава интервю на кореспондента на израелския вестник „Давар“¹⁵, Гидеон Куц, публикувано на 14 октомври 1990 г. Това е първото подобно интервю, дадено от албански служител на израелски журналист, а първият заявява:

publication/265796329_Albania_and_the_Middle_Eas

13 **Govrin, Y.** Annals of Israeli-Albanian Contacts on Establishing Diplomatic Relations

14 Ibid.

15 Ibid.

“Няма абсолютно никаква причина дипломатическите отношения между двете страни да не бъдат установени в бъдеще, дори ако настоящата международна ситуация не позволява незабавното им подновяване. Освен това Албания би се радвала да получи предложения от израелски бизнесмени за инвестиции в държавата, която е богата на природни ресурси и има интерес да развива своята технологична инфраструктура.”

Новата република Албания поема по пътя на развиване на отношенията си със Запада. На 14 март 1991 г., Албания подновява връзките със Съединените щати след 52 години прекъсване.¹⁶ На същия ден албанският външен министър Мухамет Каплани заявява на пресконференция в Рим, че страната му „скоро ще установи дипломатически отношения с Израел“. Това е първата подобна декларация на албански външен министър. Тук прагматизмът надделява над други съображения. Мюсюлманската страна остава изолирана по време на Студената война. Желанието на лидерите ѝ да я превърнат в модерна, светска държава ги принуждава да търсят приятелство с всяка страна. Израел, със своя напреднал технологичен опит, представлява отличен кандидат за дипломатически връзки.¹⁷

На 19 юли 1991 г. посланик Мордехай Дрори посещава Тирана. На среща с Каплани той му отправя покана от външния министър Давид Леви да посети Израел за официално начало на отношенията. Мухамет Каплани пристига в Израел и на 19 август двамата външни министри подписват Меморандум за установяване на дипломатически отношения.¹⁸ На първоначална работна среща между двамата министри в Йерусалим Израел

16 Пак там, Отбелязано във вестниците Haaretz, Jerusalem Post, Maariv, Yediot Aharonot и Davar. Вижте също Jerusalem Post, 14 март 1991 г., който също съобщава за намерението на Албания да установи връзки с Европейската общност.

17 Annals of Israeli-Albanian Contacts on Establishing Diplomatic Relations, “The Process of Renewal of Diplomatic Relations between Israel and the East European Countries.” (File on Albania’s Recognition of Israel, 2391/10 HZ, Israel State Archive (ISA))

18 The Associated Press, Albania and Israel in Accord To Establish Diplomatic Ties. <https://www.nytimes.com/1991/08/20/world/albania-and-israel-in-accord-to-establish-diplomatic-ties.html> 31 май 2022 г.

изразява готовност да сподели информация за своите технологични и други постижения. Предложено е още да се разменят посещения на две работни делегации. Повечето албански евреи, които обитават областите около Тирана и Вальора близо до гръцката граница, в началото на 1991 г. изразяват желание да заминат за Израел.¹⁹ През тази година Албания разрешава имиграцията на евреите си към Израел. Броят на албанската еврейска общност не надвишава 500 души, 300 от които заминават за Израел. Учредяват се 25 стипендии, които дават възможност на албанци да посещават курсове, организирани от Отдела за международно сътрудничество към Външното министерство на Израел. Създават се и 2 мобилни израелски курса в Албания в области от интерес за албанците. Израелските бизнесмени са насърчавани да инвестират в Албания. Албанското правителство приема тези предложения благосклонно, а израелската страна изразява своята признателност за ролята и помощта на албанския народ по време на Холокоста. Между 40 и 50 евреи живеят днес в Албания, като повечето от тях се намират в столицата Тирана. Държавата има признати 75 праведници от Яд Вашем, между които Исуф и Ники Панарити, родители на бившия албански министър на земеделието Едмонд Панарити. Предвид малкия размер на Албания и малкия размер на предвоенната еврейска общност в Албания от едва 200 души, броят им е много голям.²⁰

Албанците също спасяват стотици еврейски бежанци, избягали от Германия, Австрия, Гърция и други страни. Един източник на тази невероятна храброст в Албания са сложните местни кодекси на честта, които управляват голяма част от албанското общество дори и днес. „Канун“ е древна система от съюзи и отмъщение, довела до ужасяващи кръвни вражди и насилие. Друг уникален аспект на този албански племенен закон е кодексът на „Беса“, който налага защитата на гости-

19 **Shargorodsky, S.** Secret emigration of Albanian Jews to Israel revealed <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1991/04/11/secret-emigration-of-albanian-jews-to-israel-revealed/e4a8fce9-335f-4508-89d4-9683c512de71/>

20 **Miller, A., Y.** Albanian Muslims who Sheltered Jews. <https://aish.com/albanian-muslims-who-sheltered-jews/>

те. Албанците, които го следват, често биват готови на всичко, включително да рискуват собствения си живот и този на семействата си, за да защитят гостите си. Историци и изследователи продължават да документират удивителните истории на албански мюсюлмани, които са помагали и са приютявали евреи.²¹ По думите на Яд Вашем, „Албанците дадоха всичко от себе си, за да осигурят помощ; нещо повече, те се състезаваха помежду си за привилегията да спасяват евреи. Тези действия произхождат от състрадание, любяща доброта и желание да се помогне на нуждаещите се, дори на тези от друга вяра или произход. Днес в Йерусалим растат 75 дървета, всяко от които е паметник на смел албански герой, който е обявен за Праведник на народите.“²²

Арабските държави от своя страна не допускат Израел да бъде основен играч в мюсюлманската страна на Балканите. Те се опитват да поддържат близки отношения с Албания. Организацията за освобождение на Палестина (ООП)²³ има посолство в Тирана. Усилията на арабите да упражнят влияние довеждат до създаването на арабско-албанската банка, която е открита в Тирана в края на 1993 г. Десетки ислямски организации, фондации, банки и компании откриват свои клонове в балканската държава.²⁴ Албания и Палестина установяват дипломатически отношения през 1990 г. Албания признава Палестина като държава от 1988 г., а Палестина има посолство в Тирана, но Албания няма посолство на палестинка територия. Те са и членове на Организация-

21 Пак там.

22 **Miller, A., Y.** Albanian Muslims who Sheltered Jews. <https://aish.com/albanian-muslims-who-sheltered-jews/>

23 Организация за освобождение на Палестина (ООП) е политическа и паравоенна организация на палестинските араби

24 Хиляди албански студенти отиват да учат в ислямския свят, възползвайки се от щедри стипендии от мюсюлманската умма. Турция, Иран, Египет, Саудитска Арабия, Обединените арабски емирства, Малайзия и Пакистан са някои от големите ислямски страни, които откриват посолства в Тирана и подкрепят албанците с инвестиции и обучение. Тези отношения правят Израел подозрителен към Албания. Jazexhi, O. How did Israel go from Pariah to become God's Chosen Nation in the Balkans?, The Long View Volume 3 – Issue 3, <https://www.ihrc.org.uk/how-did-israel-go-from-pariah-to-become-gods-chosen-nation-in-the-balkans/>

та за ислямско сътрудничество. Балканската държава, подобно на Европейския съюз (ЕС), подкрепя правото на сигурност на Израел и смята, че арабо-израелският конфликт трябва да бъде решен чрез преговори за обособяването на две държави.²⁵

След падането на комунизма отношенията между Албания и Израел продължават да бъдат напрегнати въпреки установяването на официални дипломатически връзки на 19 август 1991 г. Израел винаги се е радвал на добри отношения с Югославия и това не е прието добре от албанците в Косово и Албания. Отношенията между Албания и ислямския свят се променят след гражданската война от 1997 г., предизвикана от провала на пирамидалните схеми в страната.²⁶ Социалистическата партия на Албания, която идва на власт през 1997 г., е доминирана от бивши комунистически служители и православни християни. То обявява предишното правителство на Сали Бериша в „ислямизиране на страната“. Фатос Нано, председателят на Социалистическата партия, обявява война срещу ислямското наследство на Албания. След 1998 г. Социалистическата партия и посолството на САЩ в Тирана „започват война срещу арабите“. Стотици араби, които работят за мюсюлмански неправителствени организации или управляват бизнес, са нападнати и изгонени от страната. Албанци, които са завършили обучението си в ислямския свят, също стават мишена. Те са представени като заплаха за националната сигурност. Антиислямската политика на албанските правителства е съпроводена с охлаждане на отношенията им с мюсюлманския свят и затопяне с Израел. Страни като Пакистан и Малайзия затварят посолствата си и напуснат страната.²⁷

25 **Malki, R.**, The Israeli-Palestinian Conflict: The Chances for Peace. The Roadmap <https://www.iemed.org/publication/the-israeli-palestinian-conflict-the-chances-for-peace-the-roadmap/>

26 **Jarvis, Ch.** The Rise and Fall of Albania's Pyramid Schemes, Volume 37, Number 1, March 2000, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2000/03/jarvis.htm>,

27 **Jazexhi, O.** How did Israel go from Pariah to become God's Chosen Nation in the Balkans?, The Long View Volume 3 – Issue 3, <https://www.ihrc.org.uk/how-did-israel-go-from-pariah-to-become-gods-chosen-nation-in-the-balkans/>

През 1994 г. тогавашният министър на външните работи на Израел Шимон Перес е първият израелски представител, който посещава Република Албания. През май 1997 г. Израел дарява 30 тона брашно на Албания: „Тази хуманитарна помощ е акт на солидарност с албанския народ и потвърждава близките отношения, които съществуват между двата народа“, се казва в изявление на израелското посолство в Рим.²⁸ В средата на 1998 г. албанското правителството на Фатос Нано решава да открие постоянна резиденция на албанското посолство в Израел. Първият посланик на Албания в Израел е Дашнор Дервиши²⁹. През април 1999 г. Израел дарява и изпраща помощ за албанските бежанци от Косово, намерили убежище в Република Албания. Посланикът на Израел в Рим Ави Панцер е първият нерезидентен посланик в Албания. След него идват Амира Арнон, Ирит Бен-Аба, Ехуд Гол и Давид Коен. Постоянно посолство на Израел в Тирана е открито през август 2012 г. Първият постоянен израелски посланик в Албания е Давид Коен (2012 – 2015), следван от Боаз Родкин (април 2015 – 2019) и настоящият, Ноа Гал Гендлер (от август 2019 г.).³⁰

През 2008 г. започват директни търговски полети между двете страни. Страните също така се споразумяват да премахнат необходимостта от туристически визи помежду си. През 2015 г. израелският премиер Бенямин Нетаняху и албанският му колега Еди Рама подписват съвместна декларация за приятелство, споразумение за сътрудничество в областта на медицинските изследвания. Двете страни установяват търговски връзки и работят заедно по въпросите на сигурността, инвестициите, енергетиката и водата и обсъждат двустранно

28 **Gruber, R. E.** East-Central Europe, The American Jewish Yearbook, 1998, Vol. 98 (1998), pp. 342-363, American Jewish Committee; Springer. <https://www.jstor.org>

29 **Dervishi, D.** My three great moments, as the first ambassador of Albania in Israel! <https://english.izraelisot.com/2021/07/28/dashnor-dervishi-my-three-great-moments-as-the-first-ambassador-of-albania-in-israel/>

30 **Frashëri, D.** 30 years of excellent Albania-Israel diplomatic relations, <https://english.izraelisot.com/2021/08/19/30-years-of-excellent-albania-israel-diplomatic-relations/>

сътрудничество в областта на киберпространство и иновациите.³¹ Все по-голям брой израелски граждани пътуват до Албания и през 2019 г. те възлизат на над 20 000 туристи.

На 26 ноември 2019 г. земетресение удря района на Дурас в Албания, убивайки 51 души. 3000 други са ранени, а засегнатите сгради са 11 000. Израел изпраща военни инженерни войски на Командването на вътрешния фронт на Израелските сили за отбрана (IDF) и спасителен и обслужващ екип от регионалния съвет на Мево'от аХермон в Албания, които да издирят сред развалините оцелели, да преценят дали сградите са здрави и да осигурят на албанците, които са били евакуирани от домовете си, водоустойчиви палатки.³²

През 2018 г. е издигнат паметник на израелския премиер Шимон Перес в Тирана, за да се почете паметта му, а площадът, на който е поставен, също е наименуван на него. Паметникът е изграден от камък с формата на Давидова звезда, върху която е гравиран образът на Перес.³³

В началото на юли 2020 г. в Тирана също така е открит мемориал на Холокоста, който почита албанците, които са защитили евреите от нацисткото преследване по време на Втората световна война. Сред присъстващите са премиерът Еди Рама и посланиците на САЩ и Израел.³⁴ На 22 октомври 2020 г. албанският парламент приема работната дефиниция за антисемитизма на Международния алианс за възпоменание на Холо-

31 Albanian Prime Minister Edi Rama in Israel, 2015 <https://embassies.gov.il/MFA/PressRoom/2015/Pages/Albanian-Prime-Minister-Edi-Rama-in-Israel-21-Dec-2015.aspx>

32 Albania hails Israeli engineers helping rebuild after devastating quake, 2019, <https://www.timesofisrael.com/albania-hails-israeli-engineers-helping-rebuild-after-devastating-quake/>

33 Albanian capital reveals monument dedicated to Shimon Peres, <https://www.i24news.tv/en/news/international/180527-180729-albanian-capital-reveals-monument-dedicated-to-shimon-peres>

34 Albania, the Jewish people and the Holocaust: a unique story of solidarity and courage, <https://diplomatmagazine.eu/2021/03/07/albania-the-jewish-people-and-the-holocaust-a-unique-story-of-solidarity-and-courage/> Albania Holocaust memorial honors locals who protected Jews <https://apnews.com/article/religion-europe-albania-tirana-international-news-030e86cdf2d52b5d87b2a0a3949736e>

коста и подкрепя международните усилия за борба с антисемитизма. Така Албания става първата страна с мюсюлманско мнозинство, приела тази дефиниция.³⁵

На 02.10.2020 г. албанският премиер Еди Рама отхвърля публичното искане на президента на САЩ Доналд Тръмп за преместване на албанското посолство в Израел от Тел Авив в Йерусалим, заявявайки, че страната възнамерява да следва политиката на ЕС по въпроса. Рама отбелязва, че Албания е „единствената държава извън ЕС в региона, която никога не е гласувала против позициите на ЕС“ по въпросите на външните работи и не би го направила и сега, но не изключва това да се промени в бъдеще.³⁶ Република Албания е домакин на първата среща на Балканския форум срещу антисемитизма на 28 октомври 2020 г., проведен онлайн поради пандемията от COVID-19.³⁷

От януари 2022 г. Съветът за сигурност на ООН има петима нови членове, след като Албания, Бразилия, Габон, Гана и Обединените арабски емирства³⁸ официално заемат постоевете, които спечелват на изборите през юни 2021 г. Израел се надява, че новият състав на органа на ООН ще бъде по-благосклонен. Израел, който има добри връзки с всичките тези пет нации, разчита, че ще има отклонение от антиизраелските предубеждения и пристрастия в световната организация.

Така приключва главата за установяване на дипломатически отношения между Израел и Албания, като по този начин се поставя основата за сътрудничество в областта на селското стопанство, икономиката, тър-

35 Albania becomes first Muslim country to adopt anti-Semitism definition <https://www.timesofisrael.com/albania-becomes-first-muslim-country-to-adopt-anti-semitism-definition/>

36 **Erebara, G.** Albania Rejects Call to Move Israel Embassy to Jerusalem. <https://balkaninsight.com/2020/10/02/albania-will-follow-eu-lead-on-jerusalem-for-now-rama-said/>

37 **Semini, L.** Muslim-majority Albania hosts first ever Balkan anti-Semitism forum. <https://www.timesofisrael.com/muslim-majority-albania-hosts-first-ever-balkan-anti-semitism-forum/>.

38 Израел и ОАЕ установяват отношения през 2020 г. и се радват на подчертано топли връзки, въпреки че Емирствата продължават да подкрепят палестинската кауза и са склонни да гласуват в съответствие с повечето арабски страни.

говията, културата и науката. Оттогава до сега двете страни поддържат пълни дипломатически отношения.

Около 54 израелски фирми оперират на територията на Албания, като те сдействат главно в сферите на селското стопанство – торове, семена, напоителна техника, и на услугите – няколко колцентъра. Инвестициите в албанската страна наброяват приблизително 40 млн. долара. Двустранната търговия възлиза на 85 млн. долара годишно. Албания изнася основно сирене, дървен материал и облекло за еврейската държава.³⁹

Разпадането на Съветския съюз представлява повратна точка в отношенията на много балкански държави не само със Запада, САЩ и НАТО, но дори и с Израел. Установяването на американската хегемония на Балканите след падането на комунизма довежда до големи политически промени във възприемането на Израел и палестинския въпрос. Ако по време на комунизма повечето социалистически балкански държави – Албания, България и Югославия, застават на страната на арабите и палестинците, след “американското превземане” на Източна Европа повечето установяват отношения с Израел, който преди 90-те години е смятан за инструмент на западния “империализъм” срещу арабските народи и държави.⁴⁰

Албания е един от най-силните изобличители на израелския “империализъм” в Близкия изток по онова време. Енвер Ходжа описва Израел като жандармерията на американския “империализъм” в региона, въоръжена до зъби, за да води кървави войни срещу арабите. Социалистическа Албания, която отказва да има дипломатически отношения с Израел, приема и подкрепя палестинската съпротива по време на Студената война. Албанците сравняват съпротивата на палестинците срещу Израел с косовската съпротива срещу “сръбския колониализъм”. От другата страна на границата, в Югославия, косовското национално движение, което се

39 Tax Treaty Albania <https://y-tax.co.il/en/country/tax-treaty-albania/> , Albania's top envoy in Israel: From enemies to best friends, <https://blogs.timesofisrael.com/albanias-top-envoy-in-israel-from-enemies-to-best-friends/>

40 **Abadi, J.** Israel and the Balkan States. – In: Middle Eastern Studies, 1996, 32, № 4, 296–320. <http://www.jstor.org/stable/4283829> .

бори срещу сръбската окупация на Косово, споделя същите възгледи по отношение на Израел. Палестинската борба срещу Израел и интифада им вдъхновява косовското водачество в тяхната съпротива. Знакът “V” за победа, който Ибрахим Ругова и неговата Демократична лига на Косово възприемат по време на протестите си срещу режима на Слободан Милошевич, е заимстван от Ясер Арафат и палестинската съпротива.⁴¹

Набиращата сила антиислямската политика на албанските правителства е съпроводена с охлаждане на отношенията им с мюсюлманския свят и затопяне с Израел. Сближаването в отношенията между Албания и Израел продължава да нараства с всяко следващо дипломатическо посещение. Албания е още едно доказателство, че Израел може да има добри и здрави връзки с една преобладаващо мюсюлманска държава през XXI век.

41 **Jazexhi, O.** How did Israel go from Pariah to become God's Chosen Nation in the Balkans?, The Long View Volume 3 – Issue 3, <https://www.ihrc.org.uk/how-did-israel-go-from-pariah-to-become-gods-chosen-nation-in-the-balkans/>

НЕООСМАНСКИ АСПЕКТИ В ТУРСКАТА БАЛКАНСКА ПОЛИТИКА

(БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА КАТО “CASE STUDY”)

Нина Георгиева

Турция официално определя босненските мюсюлмани като „братски народ“, а Сараево, наред със Скопие, е една от най-често споменаваните балкански столици в речите на президента Ердоган в контекста на налаганата визия за наличието на група държави, върху които се проектира турската мощ под формата на влияние, покровителство и солидарност.

През 2009 г. първият институт "Юнус Емре" извън Турция отворя врати в босненската столица Сараево, последван от още два филиала във Федерацията Босна и Херцеговина, превръщайки малката страна от Западните Балкани в център на турската културна дипломация. Оттогава насам турското присъствие в Босна и Херцеговина (както и в съседните страни Сърбия, Черна гора, Косово, Албания и Македония) не може да бъде пропуснато от никой. Турските банки, курсовете по турски език, турските туристи и туристически агенции, реставрираните османски джамии, мостовете, дервишките текета (tekije tekke), международните училища и университети под турски патронаж, програмите за мобилност, нарастващият брой турски културни институти, многобройните популярни турски сериали

Един по-задълбочен поглед върху разказите, предавани от високопоставени турски политици и религиозни авторитети при посещенията им на мостове, джамии, откривания на светилища или възпоменателни тържества като ежегодното отбелязване в Сребреница

на геноцида над босненските мюсюлмани/бошняци през юли 1995 г., разкрива централното място на теми като общото османско наследство (Osmanlı mirası), изгубените земи на предците (ecdadlarımızın/atalarımızın kaybedilmiş toprakları), мюсюлманската жертва и мъченичество (şehitlik), обещанията за сигурност и солидарност от страна на турската държава (Турция тук се явява като държава на ансар), родството (kardeş ülke/şehir/belediye), родината (memleket) (anavatan).

Разпространяваща се културна дипломация на Турция в Босна и съседните ѝ страни подбужда често емоционални и разгорещени дебати в публичното пространство на "Югосферата". Така например Дарко Танаскович, сръбски ориенталист и бивш посланик на Сърбия в Турция, защити в редица телевизионни дебати и други публични изявления своята публикация за неоосманизма, твърдейки, че външната политика на Турция се ръководи от ревизионистичния принцип на неоосманизма, съпътстващ реислямизацията на предишната секуларизирана политическа сцена на Турция¹. От друга страна, босненският му колега Хайрудин Сомун, както и много видни босненски тюрколози и ислямисти, отхвърлиха твърдението на Танаскович като неоснователно и предубедено.² Фикрет Карджич, професор по право в Сараевския университет и във Факултета по ислямски науки, пише задълбочен анализ на самия термин "неоосманизъм" в седмичното списание "Дани".³ Според него е неправилно действителната външна политика на Турция да се описва като "неоосманизъм" (Yeni Osmanlılık). В медийните дебати Танаскович подчертава: "Не съм съгласен обаче с онези анализатори, които, подобно на Сомун и Кърчич, се опитват да оспорят идеологическото измерение на неоос-

1 **Танаскович, Д.** Неоосманизмът. Турция се връща. на Балканите, ИК «Изток Запад», С. 201

2 **Somun, H.** Zasto je Turska (bila) antisrpska. DANI, Sarajevo, November 5, 2010.

3 **Somun, H.** Turkish Foreign Policy in the Balkans and "Neo-Ottomanism": A Personal Account Insight Turkey. July 1, 2011 <https://www.insightturkey.com/commentaries/turkish-foreign-policy-in-the-balkans-and-neo-ottomanism-a-personal-account>

манизма, обявявайки го за, може би, определен онтологически прагматизъм⁴ "

Не е изненадващо, че забележителният феномен на възобновеното турско културно влияние, характеризиращ се не само с официални дейности на културните дипломати, като например многобройни ремонти на османски мостове, джамии или суфийски светилища, но и с истински бум на турските сапунени опери, е привлякъл голям научен интерес.

В темата за принудителните миграции на мюсюлмани към Турция, много изследователи на бивша Югославия, като Сабина Пачариз⁵ или Едвин Пезо⁶, фокусират вниманието си главно върху страната на произход - бивша Югославия - или Турция като съдба. Други, като базиращият в Сараево историк Сафет Банджович или турският учен Нуджан Йозгюр Баклъджъглу, контекстуализират наследството на тези принудителни миграции в днешните отношения между Турция и Балканите, без да е задължително да вземат предвид източници от двете страни. Те твърдят, че тези отношения се дължат или на устойчиви, основани на роднински връзки мрежи, или на темата за общото османско културно наследство, или и на двете. По-специално Баклъджъглу обръща внимание на контекста между миграциите към Турция и възникващите екстериториални ефекти, като двойното гражданство и транснационалните избори, и политиката на Турция по отношение на роднинските връзки като съпътстващ фактор на неотдавнашното подчертаване на османското минало в Турция.

Това, че историята не може да бъде използвана като проста обяснителна причинно-следствена връзка за неотдавнашната популярност на османското минало и "изгубените земи на предците на Балканите", се посочва, наред с другото, от навременното изследване

4 При прагматичния подход към онтологията това, което е необходимо и достатъчно за диспозитивната причинност на събитията, се интерпретира реалистично и се постулира като съществуващо.

5 **Pačariž, S.** : The migrations of Bosniaks to Turkey from 1945 to 1974. Centar za napredne studije. 2016

6 **Pezo, E.** Jugoslawische Migrationspolitik und die Auswanderung von Muslimen in die Türkei (1918 bis 1966). Oldenbourg Wissenschaftsverlag. 2013

на Айхан Кая и Айше Теджмен⁷ за първите години от представянето на културните центрове "Юнус Емре" в чужбина или от изследването на Керем Октем⁸ за значението на религиозните мрежи. Авторите твърдят, че други съвременни фактори на регионално и глобално равнище, като съперническите си тенденции в световния политически ислям и епохалните промени от началото на 90-те години на XX век, са изиграли значителна роля за неотдавнашното балканско отваряне на Турция.

Появата на Турция в балканската общественост не може да бъде обяснена достатъчно добре, без да се вземат предвид делът и ролята на новите комуникационни технологии, които дигиталната революция роди. Това налага още една ревизия на понятието за модерност. Тези технологични нововъведения, като интернационализацията на телевизионния пазар и интернет с неговите онлайн социални мрежи, с лекота преодоляват националните граници - освен ако не са възпрепятствани от цензура.

Проблематична перспектива за Босна и бошняците: де факто Босна не е функционираща национална държава, нито пък Босна може да бъде разглеждана като национална държава на бошняците за Босна, която де юре е споделен и оспорван дом на три съставни народа (бошняци, хървати и сърби). Нещо повече, бошняците живеят и в западните страни, в Турция, в сръбския и черногорския Санджак, в Косово и в Македония, откъдето допринасят и "откликват" във взаимодействието на бошняшко-турската културна дипломатия.

През последните години идеята, че Турция е мека сила, проникна в много краища на света. На политическите дебати в съседните страни, особено на Балканите, и довежда дискусиите до разклонение. Единият път е следван от тези, които се възхищават на Турция и търсят подкрепата ѝ; а тези, които са разтревожени и

7 **Кауа, А. анд Тесмен, А.** THE ROLE OF COMMON CULTURAL HERITAGE IN EXTERNAL PROMOTION OF MODERN TURKEY: YUNUS EMRE CULTURAL CENTRES. 2011

8 **Октем, К.** Measuring Welfare Stateness in Developing Countries: Implications of the Turkish Case for Comparative Welfare State Research. 2014.

недоверчиви към все по-силното присъствие на Анкара на Балканите са склонни да минат по друг път - този на опозицията към Турция. Това разминаване е особено натрапчиво в Босна и Херцеговина, страна, която Анкара много цени, предвид историческите и религиозните ѝ връзки. Също така, наред с връзките, които обединяват двете страни, превръща Босна в оптимално поле за проверка на меката сила и инструментите на публичната дипломация, които са разработени под ръководството на на Партията на справедливостта и развитието

Неоосманските цели се засилват от многократните изявления на бившия министър-председател Давутоглу и настоящия президент Ердоган, че общата история и религиозна идентичност на турците и мюсюлманите от Западните Балкани са в основата както на турско-балканските отношения, така и на общото бъдеще. Критичното разглеждане на отношението на Анкара към Западните Балкани като цяло и особено към Босна и Херцеговина идентифицира четири отделни фази, в които културните, историческите и религиозните призови се превръщат в набор от отличителни външни политики. Тези политики се оформят и от прагматичните стремежи за регионално влияние, от последиците от вътрешните (турски) трансформации, а напоследък и от ad hoc политиката на президента Ердоган.

Краят на Студената война, разпадането на бивша Югославия през 90-те години на XX век и последвалото насилие са решаващи моменти в турската външна политика. Новите възможности за отваряне към Югоизточна Европа и създаването на нови държави значително променят външнополитическите стратегии на Турция, която се стреми към обширно политическо въздействие. Присъединявайки се към многостранните сили, Турция поема активна роля и поставя по-голям акцент върху Босна и Херцеговина (БиХ), където мюсюлманите пострадаха трагично по време на Босненската война (1992-1995 г.).

От края на 2000 г. настъпателната външна политика на Турция започва да се разглежда като завръщане

към по-имперски цели под формата на неоосманизъм⁹. За тази цел Ердоган използва историческия чар на Рах Ottomanica за балканските мюсюлмани, за да възстанови сфера на влияние в региона, основана на "специални отношения", вкоренени в културата, религията и убеждаването с мека сила. Тези специални отношения често се припомнят от турските лидери, като например когато Давутоглу похвали Западните Балкани от османската епоха като регион, който не е в периферията, а в центъра на световната сцена, и обеща да работи за възстановяването на тази геополитическа централност, стабилност и просперитет.

Макар че османското наследство се превърна в неразделна част от външната политика на Турция, не бива да се предполага културната основа на неоосманизма в Западните Балкани. Противно на реториката на неоосманисткия си разказ, Турция всъщност отсъства от региона през по-голямата част от XX в., като поема по-активна роля едва през бурните 90-те години на XX в.

1922-1992 г. Балканите като донор на население

Още преди разпадането на Османската империя османският двор в Константинопол до голяма степен оставя балканските мюсюлмани след Берлинския конгрес. След това, при основаването на съвременната Турска република от Мустафа, Кемал Ататюрк активно се стреми да отдалечи държавата от османското ѝ минало - в политическо, културно и религиозно отношение - включително чрез пълно откъсване от бившите османски владения. В продължение на 70 години, от 1922 г. до 1992 г., Анкара не се интересува от Балканите и не поддържаше връзки с мюсюлманските общности в региона.

В рамките на републиката се отричат и историческите връзки с балканските държави. Турция приема стотици хиляди балкански мюсюлмани, избягали по

9 **Öktem, K.** Global Diyanet and Multiple Networks: Turkey's New Presence in the Balkans, *Journal of Muslims in Europe* 1. 2012 p.31

време на отстъплението на Османската империя или след него, но само малка част от тях запазват своята бошняшка, албанска или помашка идентичност. За разлика от Османската империя преди това, целта на Републиката е да асимилира напълно тези балкански мюсюлмани в турското национално тяло. И докато по-рано бежанците се заселват в повече или по-малко компактни селища в Западен Анадол, изгнаниците от Кралство, а по-късно и от Република Югославия, са разпръснати из цяла Турция.

Тъй като тези мюсюлмански емигранти от Балканите често се преместват масово - от големи семейства до цели села, те поддържат малко връзки с региона. В съчетание с политиката на турцизация, с която се сблъскват в Турция и която започва да се прилага в първите години на републиката, тяхната предишна културна и езикова идентичност е на практика заличена. Така от приблизително 350 000 до 4 милиона турци от бошняшки произход много малко говорят босненски език¹⁰.

Секуларната политика на Турската република принуждава балканските мюсюлмани да търсят религиозно обучение извън страната. Под ръководството на Ататюрк, който ограничава ролята на религията в обществото и премахва Османския халифат през 1924 г., босненци и албанци избират да учат религия в Кайро, Дамаск и Сараево, а след Втората световна война - в Либия, Саудитска Арабия и Ирак. Броят на студентите по религия в Истанбул, Анкара и Коня значително намалява до смяната на властта от ПСР, когато балканските мюсюлмани отново започват да се връщат в турските религиозни учебни заведения..¹¹

След Втората световна война турската външна политика е насочена към поддържане на твърд съюз със САЩ, а дневният ред е доминиран от проблемите на Студената война. След падането на Съветския съюз и установяването на новия световен ред обаче Анкара за-

10 **Mujadžević, D.** Asserting Turkey in Bosnia: Turkish Foreign Policy and Pro-Turkish Activism in Bosnia – Actors, Discourses and Textual Corpora (2002-2014). Wiesbaden: Harrasowitz. 2017. p.53

11 **Rašidagić, E. K. and Hesová, Z.** Development of Turkish Foreign Policy Towards the Western Balkans with Focus on Bosnia and Herzegovina. Croatian international relations review .2020. p.99

почна да се утвърждава като все по-значим играч на световната сцена. В началото на 90-те в очите на някои турски учени загубата на балканските земи е "голяма травма" и според тях оказва огромно влияние върху менталитета на турските власти, които дълго време се страхуват за оцеляването на младата република. Начинът, по който те се опитват да се справят с тази травма, е чрез "преследването на паметта на Балканите".¹² Макар че отношенията между Анкара и Сараево като цяло са добри след изчезването на империята, едва тогава Турция отново осъзна значението на Балканите и ролята, която може да играе там. Както посочва Мария Тодорова, този интерес към Балканите е широко разпространен и се пробужда в няколко групи от населението: консервативни интелектуалци, потомци на турците, преселили се от Европа в Анадола¹³, но също и в лявата част на политическия спектър и сред оксиденталистите, които обикновено са пропагандисти от "неоосманистка визия"

1992-2003 г. Пробуждане на интереса към Балканите

Това пробуждане се вижда особено ясно в два ключови периода, в които Турция се сближава с Босна и Херцеговина (и бившите османски територии като цяло). От една страна, през годините на правителството на Тургут Йозал (1983-1993 г.) политик, който е широко смятан за "неоосманист" и който има за специален съветник експерта по Балканите Дженгиз Чандар. Този турски писател открито предлага на Турция да възприеме идеята за "неоосманизъм", като твърди, че "Турция е изправена пред историческа мисия (...) ние трябва да развием имперска визия... Това няма нищо общо с експанзионизъм или авантюризъм. Това означава свободно движение на хора, идеи и стоки в земите на старата

12 **Tanıl, B.** Turkish national identity, Turkish nationalism and the Balkan problem. *Balkans: A Mirror of the New International Order*, Istanbul, EREN, 1995, pp.104, 110-112,.

13 **Todorova, M.** *Imagining the Balkans*. Oxford University Press 2009, p.50.

Османска империя. "¹⁴ От друга страна, пробуждането се наблюдава при правителство на ПСР. Ахмет Давутоглу, един от малкото учени, които при създаването на ПСР се присъединява към нейните редици, като служи първо като главен съветник по външната политика на Ердоган. През 2009 г. той е назначен за министър на външните работи. Бивш професор по международни отношения, Давутоглу има заслугата да посее семената на новата външна политика на "стратегическа дълбочина"¹⁵, "нулеви проблеми" и "максимално сътрудничество" със съседите, създавайки следователно, както твърди Бюлент Арас, нова реторика и практика, които прекъсват както предишните тенденции на разглеждане на външната политика като просто продължение на вътрешните съображения, така и практиката на търсене на външни врагове, тъй като те се смятаха за причинители на проблемите със сигурността.¹⁶

Искаме да решим всички спорове на Балканите с дипломатически средства и да постигнем регионален просперитет и стабилност... Балканизацията ще означава стабилизация в бъдеще

С тези думи през 2010 г. в речта си на Годишна координационна среща на министрите на външните работи на държавите членки на ОИС (Организация за ислямско сътрудничество), централа на ООН, Ню Йорк Ахмет Давутоглу в признава значението на дипломатията

14 **Kohen, S.** Contacts with Central Asian States a foundation for "Pan Turkism", Washington Report on Middle East Affairs, August/September 1992, pp.17-8, <http://www.wrmea.org/wrmea-archives/142-washington-report-archives-1988-1993/august-september-1992/6864-contacts-with-central-asian-states-a-foundation-for-qpan-turkismq.html>

15 Според него страната му принадлежи към групата на "централните сили". Благодарение на своята история и географско положение Турция се радва на "стратегическа дълбочина", т.е. тъй като е балканска, кавказка, средиземноморска, черноморска, близоизточна и каспийска страна, тя може да има думата във всички тези региони и открито да претендира за по-силна глобална роля

16 **Aras, B.** Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy". Today's Zaman. [http:// www.todayszaman.com/tz-web/news-179504-159-davutoglu-era-in-turkish-foreign-policy](http://www.todayszaman.com/tz-web/news-179504-159-davutoglu-era-in-turkish-foreign-policy)

като ключов елемент за подобряване на ситуацията в Босна и Херцеговина и околните държави., министърът на външните работи разглежда меката сила като крайтъгълен камък. Освен това и от не много отдавна публичната дипломация се превърнала, поне според мнението на Президентския заместник-генерален секретар и говорител Ибрахим Калън, в един от "основните елементи на турската външна политика".¹⁷ Необходимостта от публична дипломация е допълнително потвърдена със създаването на Службата за публична дипломация (СДП) през 2010 г. - орган, зависещ от министър-председателя. Интересно е, че обосновката, която правителството дава за създаването ѝ, е желанието да изчисти репутацията си и да увеличи "авторитета на Турция в международната общност". Службата има за цел да обяснява успешно позицията на Анкара "пред обвиненията" на международните участници и да "информира точно международната общност"¹⁸

Турция е една от първите страни, признали декларацията за независимост на Босна и Херцеговина през 1992 г. Тогава турският президент Тургут Йозал смята, че края на Студената война е блестяща възможност за Турция да избере път, различен от този на двата блока, и да формира своя външна политика. Тази политика е наричана от някои неоосманистка, тъй като е трябвало да бъде изградена върху общата история и култура на бившите османски територии, и по-специално на Балканите. Турция реагира положително и стана активен участник в политиката на международната общност спрямо Босна и Косово през 90-те години на XX век. Това обаче е и период на значителни вътрешнополитически сътресения в Турция, които ограничават способността на нейното правителство да формулира успешно външната си политика спрямо кризата на Западните Балкани. Това ограничава турските действия до дипломатически дейности, предприети в евроатлантическата многостранна рамка под ръководството на САЩ.

17 **Kalın, I.** Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", SAM, Perception, autumn 2011, vol. XVI, no. 3, p.7.

18 Ibid., p.8.

- през април 1992 г., Великото национално събрание на Турция изпраща комисия за установяване на фактите, която призова за предоставяне на хуманитарна помощ на босненските граждани;
- 1993 г. турският министър-председател Тансу Чилер моли международната общност да отмени оръжейното ембарго срещу Босна, а през февруари 1994, посещава обсаденото Сараево заедно с тогавашния министър-председател на Пакистан Беназир Бхуту;
- турският външен министър Хикмет Четин посещава два пъти Босна и Херцеговина, за да помогне да се убеди босненското ръководство да се присъедини към дипломатическите усилия, предназначени да помирят конфликта между бошняците и хърватите, като по този начин допринася за подписването на Вашингтонското споразумение през 1994 г.;

Когато Босна и Херцеговина обявява независимостта си и войната започва, турското правителство многократно иска от НАТО да се намеси, като същевременно критикува усилията на ООН и НАТО като недостатъчни.¹⁹

От неправителствена гледна точка Червеният полу-месец координира няколко кампании, а част от турското гражданско общество (по-специално сдруженията на имигрантите) се мобилизира за събиране на средства в подкрепа на босненците, които се сражават срещу сръбските паравоенни формирования.

След края на войната Турция остава крайъгълен камък и поддръжник на териториалната цялост и независимост на Босна и Херцеговина. Анкара има възможност да разгърне своята "мека сила" чрез участието си като постоянен член в Съвета за прилагане на мира - орган, отговарящ за контрола върху гладкото и пълно прилагане на Дейтънското споразумение. В рамките на този Съвет Турция, запазвайки живото си османско минало, призова за възстановяване както на мултикул-

19 **Gozaydin, İ.** "Religion as Soft Power in the International Relations of Turkey", Political Studies Association, 2010, p.6.

турния, така и на мултиетническия статут, с който се е ползвала Босна.

Политиците смятат, че възстановяването на този статут може да бъде по-лесно в рамките на Процеса за сътрудничество в Югоизточна Европа (ПСЮИЕ), инициатива за регионална стабилност, стартирана през 1996 г. в България, или в рамките на Многонационалните мирни сили за Югоизточна Европа (ММСЮИЕ) или Бригадата за Югоизточна Европа (БЮИЕ), ръководена от Анкара.

Въпреки тези дейности Турция е критикувана, дори в собствените си граници, че е направила твърде малко, за да подпомогне босненското правителство по време на войната. Мнозина смятат, че турското правителство е подвело бошняшките бежанци като не им предоставят статут на бежанци, настоявайки, че те са гости (*misafir*) и освобождавайки правителството от всякаква финансова и правна отговорност, която иначе би произтичала от международните правни задължения.²⁰

Според някои изследователи обаче мотивацията на Анкара да бъде по-ангажирана в Босна и Херцеговина и нейните съседи след разпадането на Югославия е свързана и с желанието на Турция да се превърне в играч, който да се пребори с двама влиятелни актьори в региона, преди те да станат твърде силни: Според тези анализи ²¹Турция се опасява, че влиянието на Гърция ще продължава да нараства чрез помощта за развитие на ЕС в Западните Балкани. Що се отнася до страните от Персийския залив, Анкара иска да запази тежестта на ханефитската школа на исляма на Балканите, която датира от османско време, и да ограничи нарастващото присъствие на тяхната версия на исляма (по-специално неосалафизма).

Вторият инструмент, който Турция може да използва, е стремежът ѝ да ускори конституционния процес в Босна - задача, в която ЕС де факто не е бил полезен,

20 **Busra, D.** Turkish Foreign Policy toward the War in Bosnia-Herzegovina 1992-1995. European Conference of Technology and Society, International University of Sarajevo. 27 to 28 June 2013.

21 **Petrović, Ž. and Reljić, D.** Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card. Insight Turkey, p.162-3.

както призна босненският заместник-министър и учен Денис Сарайлич Маглич.²²

Нещо повече, докато ЕС чрез условията, които поставя, изисква тежки реформи, с които една неработеща държава като Босна и Херцеговина с разрушена икономика и доминирана от проблемна политическа и административна среда трудно може да се справи, Турция пристига в Босна и Херцеговина с ръце, пълни с политически, икономически и културен обмен, но без страховития механизъм на условията.

2003-2016 г.: външнополитическа активност при ПСР

Турската външна политика на Балканите придобива нова настойчивост при управлението на ПСР, която все повече легитимира интереса си към регионалните държави въз основа на културни и исторически връзки. Тази промяна във външната политика на Турция е улеснена от две ключови промени в ПСР. Първо, окуражена от последователните изборни успехи през 2007 и 2008 г., ПСР се чувства свободна да пропагандира по-консервативна политическа платформа, която открито използва религиозен език и образи. На конгреса на ПСР през 2012 г. Ердоган допълнително подчерта общата ислямска идентичност като основа на външната политика. Второ, в периода 2009-2015 г. турската външна политика се ръководи от визионера Ахмед Давутоглу. В своя манифест "Стратегическа дълбочина", Давутоглу формулира външна политика, която отразява идеологическата позиция на лидерите от епохата на Йозал, които възприемат турско-ислямския синтез. Тази перспектива постепенно е възприета от турските елити, които вече не разглеждат исляма като предизвикателство за светската република, а като елемент на турската национална идентичност.

Давутоглу разглежда ислямската идентичност и ос-

22 **Sarajlić-Maglič, D.** BiH after the Elections—A Tale of Disillusioned Optimism. The Western Balkans and the EU: 'The Hour of Europe', edited by Jacques Rupnik, 47–56. Chaillot Papers. Paris: Institute for European Studies, 2011, p. 58.

манската история като ресурси за една по-настъпателна Турция, която се стреми да изгради ролята си на регионална сила. Балканите като цяло и Босна в частност представляват области от особен интерес за Давутоглу, но именно солидарността с босненските мюсюлмани през 90-те години на XX век, когато Ердоган е кмет на Истанбул, дава възможност на турските ислямисти да постигнат тази цел. Ислямистите, стремящи се да претендират за специална роля в международните отношения, използват тази солидарност, за да вдъхновят масови мобилизации, и оттогава Босна остава (заедно с Газа, Кашмир и др.) във фокуса на външнополитическите инициативи на ПСР.²³

От 2009 г. Турция предприема "хиперактивна дипломация"²⁴ в отношенията между Босна, Сърбия и Хърватия, като основна цел е преодоляване на политическата безизходица между Босна и Сърбия. След неуспеха на усилията, водени от САЩ, за провеждане на конституционна реформа в Босна, Турция се намесва и успешно инициира два тристранни консултативни механизма – един с Босна и Сърбия, и един с Босна и Хърватия. Турските политически лидери, включително президентът Гюл, премиерът Ердоган и външният министър Давутоглу, осъществяват редица посещения в Западните Балкани между 2009 и 2013 г., като активно участват в дипломацията на соваалките, изпълнявайки три основни цели: 1) да съберат представителите на Босна и Сърбия на една маса, 2) да постигнат осъждане на кланетата в Сребреница от Сърбия (без да се използва терминът "геноцид") и официално признаване на териториалната цялост на Босна, и 3) да деблокират назначаването на босненския посланик в Сърбия, Бориша Арнаут. Втората цел е постигната чрез Истанбулската декларация за мир и стабилност, подписана през 2010 г. от Турция и Сърбия, която признава и гарантира териториалната цялост и суверенитета на Босна.

23 **Mujadžević, D.** Asserting Turkey in Bosnia: Turkish Foreign Policy and Pro-Turkish Activism in Bosnia – Actors, Discourses and Textual Corpora (2002-2014). Wiesbaden: Harrasowitz. 2017. p.59)

24 **Aydıntaşbaş, A.** From myth to reality: How to understand Turkey's role in the Western Balkans. European Council on Foreign Relations, 2019, p. 10

Поредна трансформация (2016 – до днес)

През 2016 г. подходът на Турция към Западните Балкани претърпява нов обрат за трети път в рамките на по-малко от 20 години. Първо, през май Давутоглу - архитектът на активистката външна политика на Турция и министър-председател по това време - подава оставка. След това, през юли, неуспешният военен преврат променя из основи съвременна Турция. Президентът Ердоган обвинява Движението "Хизмет" и самия Гюлен, че планират да свалят правителството, и предприема систематични и мащабни усилия за изкореняване на влиятелните лица на "Хизмет" както в Турция, така и в чужбина.

Хизмет играе важна роля в идването на власт на Партията на справедливостта и развитието (ПСР). Турският президент Реджеп Тайип Ердоган и Фетулах Гюлен са били близки съюзници, а хиляди привърженици на Гюлен заемат ключови позиции в армията, полицията, съдебната система и администрацията. Въпреки това, през 2013 г., след провала на известния заговор "Ергенекон", в който се твърди, че е замесена светска организация, описвана като "паралелна държава", която има връзки с Хизмет в съдебната система и полицията, Ердоган и ПСР започват да се обръщат срещу бившите си съюзници. След неуспешния опит на инфилтрирани от Хизмет в прокуратура и полиция да предприемат действия срещу корумпирани бизнесмени и длъжностни лица, свързани с ПСР, правителството предприема решителни мерки, като затваря училища и предприятия, свързани с Хизмет, и започва прочистване на съдебната система и полицията. Тези репресии се усилват след неуспешния опит за преврат през 2016 г.

Тези действия на правителството променят естеството на турската политическа система, променят състава на елита и предефинират ролите на ключови политически актьори. Чистките в бизнес елита и политическите институции не приключват със затварянето и изгонването на предполагаемите симпатизанти на Хизмет, а обхващат и самата ПСР. Лидерите от най-високите етажи

на партията са отстранени и на практика само президентът Ердоган остава да контролира ПСР и страната. Позициите, заемани преди от високопоставени политици, са заети от лоялни на ПСР, а авторитарният стил на Ердоган промени външната политика, изработена от Давутоглу. Процесите на формиране и изпълнение на политики в много случаи са заменени от едностранно вземане на решения от президента, последвано от изпълнение без проверка или критика. Ето защо към 2018 г. турската политическа система е класифицирана като несвободна от Freedom House, като престава да представлява демократичния модел, към който се е придържала до 2016 г. Тези политически промени неизбежно се отразяват на външната политика, а Балканите се превръщат в пространство, в което сега Турция се стреми да се бори с вътрешнополитическите борби и да получи легитимност за външната политика, провеждана на други места.

Това използване на международните отношения за вътрешни цели обаче, не започва от 2016. Всъщност много по-ранни публични позовавания на османското наследство от страна на турските официални лица, разглеждани от някои хора на Балканите като неоосманистики, са били насочени предимно към турската аудитория. В редица случаи, по време на избори или военни кампании, това "опитомяване" на турската външна политика явно е било приоритетно. Така например 2014, бошняшкият лидер Бакир Изетбегович спорно поздравя Ердоган като "нашия лидер" чрез видеовръзка от Босна по време на предизборен митинг, проведен в Турция.²⁵ А през януари 2018 г. известни джамии в Сараево организират публични молитви за успеха на турската офанзива "Маслинова клонка" в Сирия. Може би най-забележим обаче е предизборният митинг през май 2018 в Сараево, организиран от група, свързана с ПСР, като заместител на митингите, които ПСР е възпрепятствана да проведе в Германия и Австрия. Митингът в Сараево е част от кампанията за президентските из-

25 Rama-Prozor.info. Izatbegović 'Erdogan nosi zastavu koju je nosio pokojni Alija Izetbegović u krvavom BiH ratu. 10.08.2014 <https://www.rama-prozor.info/clanak/izatzbegovic-erdogan-nosi-zastavu-koju-je-nosio-pokojni-alija-izetbegovic-u-krvavom-bih-ratu/8804>

бори в Турция и е насочен към европейските турци, които гласуват на изборите от чужбина. Когато Ердоган излиза на сцената, песни възхваляват името му на фона на силна музика на ударни инструменти. Някои поддръжници скандират: „Султан Ердоган!“ Турските граждани, живеещи в чужбина, могат да гласуват на турски избори, благодарение на закон от 2012 г., приет от управляващата Партия на справедливостта и развитието (ПСР). Обръщайки се към своите сънародници, Ердоган дава ясно да се разбере, че гласът за ПСР не е достатъчен.

„Вземете гражданството на страните, в които живеете,“ казва Ердоган. „Не казвайте „Не“. Вземете го. Ако го дават, вземете го.“ Той допълва: „Вие представлявате Турция в тези страни. Трябва да научите езика им, да се интегрирате, да влезете в политиката и да подобрите нашите отношения. Но никога не забравяйте турския език и култура, както и вашата Турция.“ За етническите турци, които нямат турска националност и право на глас, той има различни съвети: да се ангажират повече в местната политика. „Именно вие трябва да сте в тези парламенти, а не тези, които предават страната ни,“²⁶

Публичните прояви на лична лоялност също стават по-забележима част от босненско-турските отношения, като мюсюлманските лидери в Босна ясно показват привързаността си към Ердоган по време на неговите посещения и предизборни кампании, особено след опита за преврат през 2016 г. На свой ред Ердоган напълно подкрепя Бакир Избегович в политическите му кампании, както и държавната информационна агенция "Анадолу". Ердоган е развил подобно политическо партньорство с косовския Хашим Тачи²⁷, а също така е развил лични отношения с албанския Еди Рама - който получава покана за сватбата на дъщерята на Ердоган. Всъщност външната политика на ПСР на Ердоган по-скоро не е водена от ислямистки или неоосманистки

26 **Buyuk, H. F., Clapp A. and Haxhijaj, S.** Diaspora Politics: Turkey's New Balkan Ambassadors [https://balkaninsight.com/2019/03/19/diaspora-politics-turkeys-new-balkan-ambassadors/?lang=bg](https://balkaninsight.com/2019/03/19/diaspora-politics-turkeys-new-balkan-ambassadors/?lang/bg)

27 **Buyuk, H. F.** Turkey's 'Soft Power' Risks Backfiring in Balkans. Balkan Insight. 2016. <https://balkaninsight.com/2016/02/26/turkey-s-soft-power-risks-backfiring-in-balkans-02-25-2016/>

цели, а от се концентрира върху поддържането на лоялност и взаимоотношения с много регионални партньори. В Босна националистическата партия SDA (Партия за демократична акция) и свързаните с нея медии навяват на връзката между бошняците и Турция. Местните групи на SDA активно съдействат за популяризирането на книга, озаглавена "Реджеп Тайип Ердоган: раждането на един лидер", а медиите с турска насоченост разпространяват и подхранват сред мюсюлманите култ към военновременния лидер на Босна Алия Изетбегович, бащата на Бакир. Заснет е драматичен мини-сериал „Алиджа“ на турската държавна телевизия (сниман в Сараево и Мостар), на смъртния си одър Алия бил „завещал Босна на Ердоган и го помолил да се грижи за страната“.²⁸

Все пак подкрепата на Турция за бошняшките националистически лидери изглежда е продиктувана не толкова от желанието за укрепване на мюсюлманите в Босна, колкото от личните предпочитания на Ердоган, основани на собствените му съображения и интереси. Преди да подкрепи лидера на SDA Изетбегович, например, Ердоган е избра да подкрепи неговия съперник Харис Силайджич, с когото е развил близки отношения в Истанбул. Силайджич, който печели изборите през 2006 г. с подкрепата на Турция, по-късно е отговорен за забавянето на неуспешния натиск за прилагане на реформи от страна на ЕС и САЩ и в крайна сметка за тяхното отлагане. Едва след това Турция си партнира със SDA.

Инстинктът на Ердоган да развива лоялност с други силни лидери е взаимноизгоден, но за сметка на институционалните отношения. След неуспешния преврат през 2016 г. този подход постепенно се отразява на качеството на турската външна политика. Съвсем недвусмислено турските приоритети в отношенията с балканските страни започват да се определят от борбата на ПСР срещу Хизмет, до степен, в която престижът и способността на Турция да провежда външна политика са засегнати. Някога движението на Гюлен е авангард

28 **Воденски, П.** Ислямът В Турция. "Балканският ислям: Барьера или мост за радикализацията". София, 2018. С.120

на турската "мека сила" в целия регион и в комбинация с външната политика на Давутоглу турските държавни агенции и свързаните с ПСР частни компании успяват да изградят паралелна инфраструктура от турски училища, медии и предприятия. Но от юли 2016 нататък Турция провежда политика на конкуренция и замяна, и то вече не с меки средства. Турски служители и партньори на Ердоган на Балканите сега нарича "терористичната организация на Гюлен" ("FETÖ"). Ибрахим Калън нарича Хизмет "сектантска система от вярвания" и заплахата за балканските страни²⁹. В продължение на няколко години турските официални лица - от посланиците до самия Ердоган - изискват свързаните с Хизмет образователни институции на Балканите да бъдат закрити, а собствеността им да бъде прехвърлена на турските посолства или други пълномощници на турската държава, като например фондация "Маариф". Турция също така е оказвала натиск върху правителствата в региона да екстрадират дузина или повече хора, пребиваващи в няколко държави от Западните Балкани, включително граждани, издирвани от турските съдилища за членство в движението Хизмет.

Балканските държави са изправени пред дилема, когато става въпрос за турските искания за закриване на фирми и екстрадиране: или да задържат Турция, като важен партньор, в нарушение на закона, или да откажат да се съобразят и да защитят международната си репутация, като по този начин предизвикат недоволството на Ердоган. Много балкански правителства устояват на натиска на Ердоган. Все пак няколко от тях са предложили устни уверения на Турция или са улеснили намирането на компромисни решения, като например когато босненските училища "Сема" са прехвърлени на нов собственик, който не е свързан с Хизмет.

Според Димитър Бечев³⁰, Ердоган е мотивиран не толкова от желанието си да подкрепи местните мюсюл-

29 **Kalin, I.** What does Turkey want in the Balkans? 2018. <https://www.dailysabah.com/columns/ibrahim-kalin/2018/06/02/what-does-turkey-want-in-the-balkans>

30 **Bechev, D.** Erdogan in the Balkans: A neo-Ottoman quest? Al Jazeera Media Network. 2017. <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/10/11/erdogan-in-the-balkans-a-neo-ottoman-quest/>

мани, колкото от необходимостта да обозначи балканската територия като своя, а не на Гюлен, и да утвърди авторитета на Турция сред мюсюлманите сунити. Всъщност стратегическият завой, който Турция предприема през 2016 г., разкрива, че турското влияние в региона е по-слабо от прогнозираното и представлява по-малък повод за страх, отколкото първоначално твърдят критиците на неоосманизма

Ресурсите, които Турция е успяла да мобилизира в областта на регионалната търговия и инвестиции, просто не могат да се сравняват с тези на ЕС по отношение на финансовата помощ, преките чуждестранни инвестиции или пазарните възможности. А икономическите приоритети на Анкара разкриват до каква степен турската политика всъщност се ръководи не толкова от идеология, колкото от прагматизъм. Турция продължава да търгува в по-голяма степен с членове на ЕС и с по-големи балкански държави като Сърбия, отколкото с държави с мюсюлманско мнозинство.

Като цяло турската външна политика е непостоянна, с понякога силно променящи се приоритети, както се вижда от повърхностната и колеблива подкрепа, която Турция оказва на босненското правителство през 90-те и 2000-те години. Неотдавна, след неуспешния преврат през 2016 г., приоритетите на Турция и фокусът на външната ѝ политика отново се променят. Въпреки това тежкият и персонализиран стил на президента Ердоган допълнително ограничава ефективността на тази политика, както и привлекателността на Турция като източник на стабилност. При всички грандиозни планове, които се появяват под ръководството на Ахмет Давутоглу и неговата визия за турската външна политика, под ръководството на ПСР Турция не успя да предостави никакви значими и надеждни политически или икономически алтернативи на балканските държави.

Така че, ако Турция използва неоосманизма, той изглежда е само един от многото инструменти на външната политика и се използва само в страни, където турските официални лица вярват, че могат да изградят културна идентичност, т.е. в Босна и Косово. Дори и там обаче неоосманизмът не играе съществена роля във външнополитическите перспективи на Турция. Вместо

това турската външна политика до голяма степен се ръководи от прагматизма, реализма, а напоследък и от вътрешната политика.

ИЗРАЕЛСКО-ТУРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ В СВЕТИНАТА НА ПОСЕЩЕНИЕТО НА ИСАК ХЕРЦОГ В ТУРЦИЯ ПРЕЗ МАРТ 2022 Г.

Петър Стоилов

На 9 март 2022 г. израелският президент Исаак Херцог пристига на официално посещение в Анкара за историческа среща с турския президент Реджеп Таип Ердоган. Визитата на Херцог е първата визита на израелски лидер в Турция след това на Ехуд Олмерт през 2008 г.¹ и отваря нова страница в двустранните отношения, които са били обтегнати повече от десетилетие и двукратно замразявани.

На 31 май 2010 г. десетима турски активисти загиват в операция на израелските военноморски сили срещу „Флотилията на свободата за Газа“, която прави опит да пробие израелската блокада на ивицата Газа и да достави хуманитарна помощ и строителни материали на палестинците.² Т.нар. инцидент „Мави Мармара“ (по името на злополучния турски кораб) довежда до дипломатически разрыв – израелският посланик и други високопоставени израелски дипломати са изгонени от Турция, а турското дипломатическо представителство в Израел е сведено до равнище „втори секретар“.³ По ини-

1 Times of Israel. Hosting Herzog in landmark visit, Erdogan lauds 'turning point' in relations. 9 март 2022 г. <https://www.timesofisrael.com/herzog-meets-erdogan-in-landmark-visit-as-israel-and-turkey-attempt-detente/>

2 The Guardian. Israeli attack on Gaza flotilla sparks international outrage. 31 май 2010 г. <https://www.theguardian.com/world/2010/may/31/israeli-attacks-gaza-flotilla-activists>

3 The Guardian. Turkey expels Israel's ambassador over refusal to apologise for Gaza flotilla raid. 2 септември 2011 г. <https://www.theguardian.com/world/2011/sep/02/turkey-israel-ambassador->

циатива на Вашингтон, за когото Турция и Израел са стратегически съюзници в Близкия изток, в края на 2013 г. започва процес по размразяване на отношенията между двете страни. След реципрочни отстъпки Турция и Израел подписват помирително споразумение през юни 2016 г.⁴, но то просъществува само до 2018 г., когато ежеседмичните протести срещу израелската блокада на ивицата Газа, наречени „Великият марш на завръщането“, са повод за повторен дипломатически срив. Десетки палестинци са убити от израелски огън, което изостря тона в диалога Ердоган-Нетаняху. Турският президент нарича Израел „терористична държава“ и я обвинява в геноцид над палестинците, докато израелският министър-председател Нетаняху на свой ред отхвърля моралното право на Ердоган да дава подобни оценки, понеже самият той е „сред най-големите поддръжници на Хамас⁵ и несъмнено разбира добре тероризма и кръвопролитие.“⁶ Решението на Доналд Тръмп да премести посолството на САЩ в Израел от Тел Авив в Йерусалим и с това да признае свещения град за столица е остро осъдено от Ердоган⁷ и допълнително изостря напрежението между Турция и Израел, вследствие на което двете държави изтеглят посланиците си отново през 2018 г. и в двустранните отношения настъпва нов период на застой. Икономическите връзки обаче остават стабилни, като обемът на двустранната

mavi-marmara

- 4 The New York Times. Israel and Turkey Agree to Resume Full Diplomatic Ties. 26 юни 2016 г. <https://www.nytimes.com/2016/06/27/world/middleeast/israel-and-turkey-agree-to-resume-full-diplomatic-ties.html>
- 5 Анкара поддържа близки отношения с Хамас, която контролира ивицата Газа. Хамас е обявена за терористична организация от Израел, САЩ, Канада, Европейския съюз, Япония и други държави.
- 6 Times of Israel. Netanyahu: Erdogan knows all about 'terrorism and slaughter'. 15 май 2018 г. <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-erdogan-knows-all-about-terrorism-and-slaughter/>
- 7 CNN. Turkey's Erdogan calls Jerusalem US Embassy move 'huge mistake'. 9 май 2018 г. <https://edition.cnn.com/2018/05/09/europe/erdogan-interview-becky-anderson-intl/index.html>

търговия се удвоява от 4,2 млрд. долара през 2015 г. до 8,4 млрд. долара през 2021 г.⁸

Срещата Херцог-Ердоган е стъпка към съживяването на политическия диалог, от което са заинтересовани и двете страни. Кампанията на Израел за нормализиране на отношенията с мюсюлманския свят и отхвърляне на религиозния елемент в Близкоизточния конфликт („Авраамовите споразумения от 2020 г. за нормализиране на отношенията с Обединените арабски емирства, Бахрейн, Судан и Мароко⁹, установяването на дипломатически отношения с Косово на 1 февруари 2021 г.¹⁰) логически предполага и затопляне на отношенията с Турция, която има историческата претенция да бъде лидер на всички мюсюлмани. Но предварителната заявка на турския външен министър Мевлют Чавушоглу е нормализирането на отношенията с Израел да не бъде за сметка на палестинската кауза. Анкара ще продължи да подкрепя т.нар. „двудържавно решение“ на израелско-палестинския конфликт и „легитимната борба на братския палестински народ“¹¹, като Чавушоглу не изключва възможността „новите“ отношения с Израел (и в същото време позиционирането на Ердоган като защитник на палестинците) да даде възможност на Турция да поведе разговор за създаване палестинска държава.^{12 13}

8 The New Arab. Herzog's visit to Ankara: A new era in Turkey-Israel relations? 14 март 2022 г.

9 U.S. Department of State, Bureau of Near Eastern Affairs. The Abraham Accords. <https://www.state.gov/the-abraham-accords/>

10 Haaretz. Israel and Kosovo Establish Full Diplomatic Ties – Through Zoom. 1 февруари 2021 г. <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-israel-and-kosovo-to-establish-diplomatic-ties-through-zoom-on-monday-1.9499803>

11 БТА. Чавушоглу: Турция ще продължи да подкрепя легитимната борба на Палестина. 16 февруари 2022 г. <https://www.bta.bg/bg/news/balkans/222055-chavushoglu%3A-turtsiya-shte-prodalzhi-da-podkrepya-legitimnata-borba-na-palestina>

12 The New Arab. Turkey says it will not abandon Palestinian support for closer ties to Israel. 8 февруари 2022 г. <https://english.alaraby.co.uk/news/turkey-will-not-abandon-palestinian-support-israel>

13 Идеята за турско посредничество в Близкоизточния конфликт не е нова. Според неоосманската доктрина на Ахмет Давутоглу – бивш министър на външните работи (2009 – 2014 г.) и министър-предсе-

Принципната позиция на Анкара в защита на палестинците е приемлива, но Израел очаква затоплянето на отношенията да доведе до санкции срещу лидери на Хамас и по-конкретно изгонването на висши ръководители на организацията, за които се счита, че пребивават на територията на Турция.¹⁴

Докато израелската държава търси стратегическо сътрудничество с Турция в качеството ѝ на лидер в мюсюлманския свят и регионална сила, то зад протегнатата ръка на Ердоган стоят конкретни и непосредствени интереси. Регионалната политика на Турция през последното десетилетие се характеризира с агресивност и непредвидимост, създаване и силово налагане на свършени факти. Това превръща страната в проблематичен съюзник в НАТО и в неблагонадежден партньор на САЩ и ЕС¹⁵ и я поставя в известна регионална и международна изолация. Анкара съзира възможност да излезе от нея и да „рестартира“ връзките с Вашингтон с избирането и встъпването в длъжност на новия американски президент Джо Байдън през януари 2021 г. и успоредно планира сближаване с редица държави,

дател на Турция (2014 – 2016 г.) – историята и географското разположение на Турция ѝ придават многоизмерна идентичност, която се отнася едновременно към Близкия изток, Балканите, Кавказ, Централна Азия, Каспийския регион, Средиземноморието, региона на Персийския залив и Черно море. Възможността да оказва влияние във всички изброени региони е предпоставка Турция да придобие глобална стратегическа значимост, но за тази цел трябва да акцентира върху потенциала си за упражняване на „мека сила“, да подпомага разрешаването на регионални конфликти и с това да отхвърли намеренията на останалите „Велики сили“. (Grigoriadis, I. The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy. Athens: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP), 2010, 4-5. https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2010/05/%CE%9A%CE%95%CE%99%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F-%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91%CE%A3-8_2010_IoGrigoriadis1.pdf

14 The Times of Israel. Hosting Herzog in landmark visit, Erdogan lauds 'turning point' in relations. 9 март 2022 г. <https://www.timesofisrael.com/herzog-meets-erdogan-in-landmark-visit-as-israel-and-turkey-attempt-detente/>

15 **Монов, А.** Външната политика на Анкара през призмата на концепцията за политическия реализъм. В: сп. Геополитика, 2/2021.

сред които Франция, Гърция, Египет, ОАЕ и Израел.¹⁶ Ердоган е силно заинтересован да спечели одобрението на новата американска администрация, тъй като в свое интервю от декември 2019 г. Байдън нарича турския президент „автократ“, критикува политиката му спрямо кюрдите и заявява подкрепата си за турската опозиция.¹⁷

Във вътрешен план Турция е изправена пред икономическа криза с инфлация от 70% на годишна база през април 2022 г.¹⁸ и спешно се нуждае от чуждестранни инвестиции, а заради влошения международен имидж на страната те отчитат спад от 38% за последните пет години. Без устойчив икономически растеж Ердоган губи популярността си сред работническата класа в Турция¹⁹ при приближаващи президентски избори през 2023 г. За да генерира стабилност Анкара е принудена да внесе корекции във външнополитическия си курс и да смекчи тона.

Съществен интерес на Турция (и в по-малка степен на Израел) и двигател зад срещата Херцог-Ердоган е и обсъждането на енергийно сътрудничество между двете страни, за което турският президент неколкратно изразява готовност в седмиците по-рано и на което „много, много се надява“.²⁰

16 **Toygür, I.** Turkey's foreign policy and its consequences for the EU. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/653662/EXPO_IDA\(2022\)653662_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/653662/EXPO_IDA(2022)653662_EN.pdf)

17 The Times of Israel. Turkey condemns Biden's criticism of 'autocrat' Erdogan. 16 август 2020 г. <https://www.timesofisrael.com/turkey-condemns-bidens-criticism-of-autocrat-erdogan/>

18 Капитал. Инфлацията в Турция стигна 70% и създава проблеми на Ердоган. 8 май 2022 г. https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/sviate/2022/05/08/4343696_inflaciata_v_turciia_stigna_70_i_suzdava_problemi_na/

19 The Times of Israel. Turkey targets Israel with charm offensive as it angles to regain regional status. 13 април 2022 г. <https://www.timesofisrael.com/turkey-targets-israel-with-charm-offensive-as-it-angles-to-regain-regional-status/>

20 Daily Sabah. Turkey-Israel rapprochement opens co-op doors in several areas. 4 май 2022 г. <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/turkey-israel-rapprochement-opens-co-op-doors-in-several-areas>

Растящите енергийни потребности на Турция и оскъдните ѝ собствени енергийни ресурси я правят силно зависима от вносни енергийни носители. Страната внася 93% от нефта и 99% от природния газ, които потребява²¹. В същото време Турция желае да се превърне в стратегически енергиен разпределител, който да свързва богатия на суровини Изток с нуждаещия се от енергия Запад. Затова Анкара очаква още сключеното през юни 2016 г. помирително споразумение с Израел да отвори пътя за изграждането на подводен тръбопровод, чрез който турски компании да закупуват израелски природен газ²², но последващият разрыв в отношенията между двете страни изключва тази възможност. Вместо това в Средиземноморския басейн се заражда мащабен енергиен проект без участието на Турция. На 2 януари 2020 г. Кипър, Гърция и Израел подписват споразумение за изграждането на газопровода East-Med, който има за цел да доставя газ от Левантийския нефтено-газов басейн до европейските пазари през Гърция и Италия.²³ Проектът на стойност близо 7 млрд. долара е на първо време подкрепен от Европейския съюз и САЩ под администрацията на бившия президент Доналд Тръмп, но въпросът дали съществува икономически по-изгодна алтернатива за пренос на газ към Европа остава отворен. Съгласно споразумението трите правителства трябва да вземат окончателно инвестиционно решение до 2022 г. Освен това EastMed среща твърда опозиция от страна на Турция, която не само предявява права върху газовите находища в региона, но и е заобиколена политически и териториално от проекта – дългият 1900 километра газопровод води началото си от израелското офшорно находище "Леви-

21 The Wall Street Journal. Turkey's Lira Crisis Exposes Reliance on Imported Energy. 29 ноември 2021 г. <https://www.wsj.com/articles/turkeys-lira-crisis-exposes-reliance-on-imported-energy-11638199093>

22 Financial Times. Israel and Turkey agree to restore full diplomatic relations. 27 юни 2016 г. <https://www.ft.com/content/a4ad3370-3c63-11e6-9f2c-36b487ebd80a>

23 Economic.bg. Гърция, Кипър и Израел подписват за газопровода EastMed. 2 януари 2020 г. <https://www.economic.bg/bg/a/view/gartsiya-kipar-i-izrael-podpisvat-za-gazoprovoda-eastmed-112634>

атан", преминава през Кипър и гръцкия остров Крит, достигайки до континентална Гърция, откъдето следва се включи в европейската газопреносна мрежа чрез допълнителна връзка с Италия.²⁴

В началото на януари 2022 г. администрацията на Джо Байдън оттегля подкрепата си за газопровода, който според анализ на Вашингтон не е икономически и търговски жизнеспособен, но пък създава регионално напрежение поради неодобрението му от страна на Анкара. Освен това САЩ се отказва да поощрява енергийни проекти, които не са зелени.²⁵

Руската инвазия в Украйна обаче внезапно преначертава газовата карта на Европа и извежда на преден план въпросите за енергийните маршрути. Поради влошеното положение със сигурността на доставките от „Газпром“ на 8 март 2022 г. Европейската комисия представя плана REPowerEU, чрез който да намали търсенето на руски газ в ЕС с две трети преди края на годината и с това да осигури по-сигурна и устойчива енергия на достъпни цени. Двата основни стълба, въз основа на които следва да се повиши издръжливостта на европейската енергийна система са по-бързото намаляване на използването на изкопаеми горива в бита и промишлеността (напр. чрез увеличаване на възобновяемите енергийни източници) и диверсифицирането на доставките на газ чрез увеличаване на вноса на втечнен природен газ (ВПГ) и вноса по тръбопроводи от неруски доставчици.

Когато на 27 април 2022 г. Русия спира доставките на газ по действащите договори с България и Полша поради отказа на двете държави да извършват последващите си плащания в рубли вместо в щатски долари, преминаването към алтернативни на руския природен газ енергийни източници повишава своята степен на

24 Daily Sabah. Israel approves deal on EastMed gas pipeline project with Greece, Greek Cyprus. 19 юли 2020 г. <https://www.dailysabah.com/business/energy/israel-approves-deal-on-eastmed-gas-pipeline-project-with-greece-greek-cyprus>

25 Politico. EastMed: A pipeline project that ran afoul of geopolitics and green policies. 18 януари 2022 г. <https://www.politico.eu/article/eastmed-a-pipeline-project-that-ran-afoul-of-geopolitics-and-green-policies/>

неотложност. В ответното прессъобщение на Европейската комисия председателят ѝ Урсула фон дер Лайен нарича действията на Русия „опит за изнудване“ и е категорична: „Ерата на руските изкопаеми горива в Европа ще приключи. Европа върви напред по въпросите на енергетиката“.

Докато преходът към чиста енергия е осъществим единствено в дългосрочен план, то разговорите за алтернативни източници на синьо гориво към Европа са на дневен ред. Израел е сред страните, които се позиционират като ключови доставчици, но въпросът как ще транспортира газ все още не е решен еднозначно. Един от четирите основни енергийни коридори за доставки на газ към ЕС е Южният газов коридор, по-голямата част от който преминава през Турция – Трансанадолския газопровод (ТАНАП) от турско-грузинската до турско-гръцката граница. Чрез него на европейския пазар постъпва природен газ от най-голямото газово находище в Азербайджан – Шах Дениз²⁶, но съществува възможност за включването на залежите в Средиземно море към този коридор.

Затова оттеглянето на подкрепата на Вашингтон за EastMed и газовата криза в ЕС дават основание на Ердоган да иска бързо възобновяване на разговорите за израелско-турски газопровод, който да се включи към ТАНАП и чрез него да бъдат извършвани доставките към Европа. Такъв проект е икономически реалистичен, понеже се изисква трасе с дължина около 500-550 км на стойност до 1,5 млрд. долара или близо 4 пъти по-изгодна алтернатива на EastMed. Налице са обаче геополитически пречки – подводният тръбопровод между Турция и Израел ще трябва да прекоси териториалните води или на Кипър (който Турция не признава за единна държава), или на Сирия (с която Анкара няма дипломатически отношения и подкрепя бунтов-

26 Министерство на енергетиката. С изграждането на газопровода ТАНАП се гарантира сигурността на газовите доставки за региона на Югоизточна Европа. 30 ноември 2019 г. <https://me.government.bg/bg/news/s-izgrajdaneto-na-gazoprovoda-tanap-se-garantira-sigurnostta-na-gazovite-dostavki-za-regiona-na-yugoi-2800.html?p=eyJwYWdlJjoxfQ==>

ниците срещу правителството в Дамаск).²⁷ Също така ЕС и Вашингтон фаворитизират две други алтернативи за пренос на газ от Средиземноморието – чрез съществуващите инсталации за втечняване на природен газ в Египет²⁸ или чрез изграждането на плаващ терминал за ВПГ. По време на посещението на заместник-държавния секретар по политическите въпроси на САЩ Виктория Нуланд в Атина през април 2022 г. става ясно, че Вашингтон подкрепя трансфера на природен газ от Източното Средиземноморие чрез танкери за втечнен природен газ, като в този по-широк формат следва да вземат участие Гърция, Израел, Египет, Кипър, но и Турция. Причината за изричното включване на Турция в този списък е намерението на САЩ да засили стратегическото си партньорство с Анкара на фона на нарастващото напрежение между Вашингтон и Москва.²⁹

Отношението на Израел към изграждането на подводния газопровод с Турция е резервирано. По думите на Габриел Мичъл от израелския институт за регионална външна политика „Митвим“ двустранните отношения не се намират в стадий, позволяващ стартирането на енергиен проект от такъв мащаб. На първо време е необходимо двете страни да се съсредоточат върху заздравяването на връзките помежду си в други сектори. За Израел е важно да бъде проведена дискусия за отношенията между Турция и Хамас и да бъде подновен стратегическия диалог.³⁰ Именно в такава рамка противчат разговорите по време на посещението на турския

27 Reuters. Israel-Turkey gas pipeline discussed as European alternative to Russian energy. <https://www.reuters.com/business/energy/israel-turkey-gas-pipeline-an-option-russia-wary-europe-sources-2022-03-29/>

28 Страната разполага с единствените две инсталации за втечняване на газ в Източното Средиземноморие – „Едко“ (Edco) и „Дамietta“ (Damietta).

29 eKathimerini. Focus on LNG, not pipelines, US official tells Kathimerini. 7 април 2022 г. <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1181725/focus-on-lng-not-pipelines-us-official-tells-kathimerini/>

30 The Times of Israel. FM's visit shows Turkey eager to accelerate reconciliation, but Israel more cautious. 24 май 2022 г. <https://www.timesofisrael.com/fms-visit-shows-turkey-eager-to-accelerate-reconciliation-but-israel-more-cautious/>

външен министър Чавушогу в Йерусалим на 25 май 2022 г. Яир Лапид и Чавушогу обявяват възстановяването на турско-израелската Съвместна икономическа комисия, както и започването на работа по ново двустранно споразумение за граждански въздушен транспорт.³¹

Срещата Херцог-Ердоган дава заявка за затопляне на отношенията между Израел и Турция, но двете страни имат различни мотиви за сближаването помежду си и се придвижват с различно темпо към него. В лицето на частичната политическа изолация и икономическата криза, в които се намира Турция, страната прави рязък външнополитически завой, който има за цел да привлече регионални съюзници и финансови приходи в кратки срокове, както и да спечели благоразположението на Вашингтон. Сближаването с Израел прави възможно преследването на проекта за изграждане на подводен израелско-турски газопровод, както и евентуалното участие на Турция в други съвместни енергийни проекти на страните от Средиземноморския басейн. Турция се нуждае от регионални застъпници, за да не остане изолирана от трансфера на природен газ към Европа особено след като Ердоган разкритикува в много остър тон гръцкия премиер Мицотакис по повод неговата реч пред Конгреса на САЩ. Турският президент го обвинява в антитурска пропаганда и в провокиране на напрежение по отношение на Турция и заявява, че „човек с име Кириакос Мицотакис повече не съществува за мен“.³² Израел, от друга страна, подхожда предпазливо към сближаването с Турция и очаква поэтапно постигане на консенсус по двустранни въпроси от взаимен интерес. Реториката на Ердоган спрямо страната през последното десетилетие е язвителна, оттам и ни-

31 The Times of Israel. Israeli, Turkish FM's announce next steps to warm ties, but no mention of envoy swap. 25 май 2022 г. <https://www.timesofisrael.com/lapid-cavusoglu-announce-next-steps-in-rapprochement-but-no-mention-of-envoy-swap/>

32 БТА. „Човек с име Кириакос Мицотакис повече не съществува за мен“, каза турският президент по адрес на гръцкия премиер.“ 24 май 2022 г. <https://www.bta.bg/bg/news/balkans/270413--chovek-s-ime-kiriakos-mitsotakis-poveche-ne-sashtestvuva-za-men-kaza-turskiya>

ското доверие в турската добронамереност. И понеже израелският президент изтънява предимно церемониална функция, всички важни решения за регионално и двустранно сътрудничество с Турция следва да бъдат гласувани от правителството начело с министър-председателя Нафтали Бенет. В края на май 2022 г. Израел подготвя подписването на меморандум за разбирателство с Египет и Европейския съюз за износ на природен газ към европейските държави. Съгласно плана за трансфер израелският газ ще достига по газопровод до Египет, където ще бъде втечняван и изпращан в Европа.³³ Затова Турция трябва бързо да демонстрира решителна промяна в поведението си спрямо Израел, ако иска да предостави алтернативен маршрут за доставки.

33 Anadolu Agency. Israel to sign deal with Egypt, EU for gas exports. 30 май 2022 г. <https://www.aa.com.tr/en/politics/israel-to-sign-deal-with-egypt-eu-for-gas-exports/2601161>

**МИТОВЕ И ИДЕОЛОГИИ КАТО
ЕЛЕМЕНТ НА РЕГИОНАЛНАТА
И НАЦИОНАЛНАТА
СИГУРНОСТ НА БАЛКАНИТЕ**

УДБОСЛАВИЯ = СЪРБОСЛАВИЯ = ЮГОСЛАВИЯ, ИЛИ ЗА ЮЖНОСЛАВЯНСКИЯ МИТ ЗА БРАТСТВОТО

Красимир Райковски

През последните петдесет години се разпадат две държави с името Югославия - първата под нацистско нападение през 1941 г., а втората - по собствена воля през 1991 г. Единственото условие за оцеляването на всяка югославска държава винаги представлява форма на политическо споразумение между сърби и хървати. Крахът на такова споразумение със сигурност е в основата на провала от 1991 г. и допринася значително за този от 1941 г. Тъй като социално-културните профили на двете етнически групи са толкова близки, включително езиковите, начинът, по който сръбската и хърватската национална идея стават политически несъвместими, заслужава точно определение. По-нататъшното схващане, че тези два национализма се оказват несъвместими с реалната алтернатива на една мултиетническа федерация, обаче е невярно. Такава федерация никога не е югославска национална идея до момента, в който Титова Югославия не е създадена. До 60-те години на XX в. тази идея вместо това е, че вече съществува единна югославска народност, която може да бъде апелirana да поддържа жизнеспособна национална държава. Тя се появява периодично от началото на XIX до средата на XX в. и нейното пресичане със сръбската и хърватската национална идея е в центъра на сблъсъка. В най-новото американско изследване на историческата връзка между национализма и мо-

дернизацията социоложката Лайа Грийнфелд определя национализма като «специфична концептуална перспектива», която «определя модерността от Англия през XVI в. до Русия през XIX в.», а не като отговор на социално-икономическите промени. Защо да не може да бъде и двете? Нейните собствени доказателства за конкретния национален, в крайна сметка колективистичен национализъм, разкриват взаимодействие между идеи и структура. Този етнически *ressentiment*¹, ницшеанска смесица от завист и омраза, която тя с право нарича тъмната страна на тези две национални идеи, е стремеж към и реакция срещу идеологическото превъзходство на английския и френския модел.

Този *ressentiment* е централен, но по-сложен за трите национални идеи, които се борят за надмощие в югославските земи от началото на XIX век. Градските елити са разкъсвани между два западни модела - английската парламентарна демокрация и френската унитарна държава, като последният е подходящ за приемане от комунистическия модел, възникващ в Съветския съюз. Освен това в началото на XIX в. на територията на всички югославски земи съществуват две империи. Едната от тях, Хабсбургската монархия, част от която са словенците и хърватите, ще се реформира през XIX в., за да се превърне във федерален модел, на който да се подражава или да се противопоставя, но как това засяга унитарната сръбска държава, възникваща след 1830 г.? Все по-активното присъствие на европейските Велики сили допълнително усложнява отношенията им. В рамките на културната история на сърбите и хърватите до XIX в. съществува и окончателно разделение между градската, или по-добре казано, религиозната интелигенция, която е незначително малцинство, и селското мнозинство. Южнославянски шаблон на държава е несъвместим с нито един от двата модела² независимо

1 Термин в психологията и социологията, който обозначава пренасочване на болката, която придружава усещането за собствената ни малоценност (неуспех) към външна изкупителна жертва. Вж. Ницше Ф., Към Генеалогията на морала, София: З. Стоянов, 2000

2 „Сърбия не иска да се удави в Югославия, а да накара Югославия да се удави в нея.“ – Никола Пашич, стожерът зад югославския

от обрисуването на амбициите на двете най-многочислени етнически групи – сърби и хървати – съответно за централизация и децентрализация.³ Национализмът е този, който прави нациите, а не те, които да се борят да са националисти в националистическа страна.

Югославия – идея в замяна на нищо

Днешните югоностаалгици си спомнят за комунистическа Югославия най-вече в Деня на бившата република, т.е. на 29 и 30 ноември, когато през 1943 г. в гр. Яйце се провежда събранието на AVNOJ (Антифашистко събрание за народно освобождение на Югославия).

Малко хора споменават 1 декември 1918 г., Деня на обединението, когато е създадена общата държава на сърби, хървати и словенци. Югославските комунисти и техните последователи винаги гледат пренебрежително на датата, на която всъщност е създадена Югославия. Денят, в който югославската идея се поставя на практика, вече не е важен за никого.

Йован Дучич, под впечатлението от случващото се в Независимата държава Хърватия, през 1942 г. написва необичаен трактат за югославизма.

„Югославизмът е идеология без своя идеолог; идеал, възникнал от интрига, утопия; потиснала идея; закон, защитаван от беззаконие. (фиг.1) Сръбският народ дори не знаеше, че с новата и обща държава поема задължения, които надхвърлят всичките му възможности, като в същото време не получава нищо в замяна от другите две групи в тази общност», пише големият сръбски поет и дипломат.

„Югославизмът беше обратен завой и задънена улица, каскада и самоубийство.“

проект на крал Александър I Караджорджевич и премиер на Кралството на сърби, хървати и словенци (1918, 1921 – 1924, 1924 – 1926).

3 Причината е в разногласието между обединение на отчетливо етнически диференцирани държави и обединение на държави от икономическа или социална нужда (Швейцария, Италия, Германия).

За хърватите той е олицетворение на православието, балканизма и кирилицата. А за сърбите – потвърдителна антитеза на сръбското и ренегатството срещу всички велики традиции на светостта: старовековните идеи на Неманичите за обединението на държавата, нацията и църквата в един и същ конструкт. За хърватите Югославия е великосръбски капан, политическа перверзия, балкански заговор срещу католическата църква, хърватското държавно право, западната култура и чувството за ред и законност.

В двете Югославии са извършени много актове на насилие и беззаконие, сред които покушението в Парламента през 1928 г. изглежда като детска игра. (фиг.2) Сръбските политици не са готови да «претопят Сърбия в югославската общност» и отхвърлят примера на областта Пиемонт, която се отказва от собственото си минало в името на обединението на Италия. Това е причината, поради която Сърбия не се съгласява да нарече новата държава «Югославия», което

възниква едва през 1929 г. под диктатурата на крал Александър. То придобива облика на официален патриотизъм на диктаторските режими, а не представлява въпрос на съвестта на осъзнати и просветени граждани. По-скоро политическа мярка и дълг, отколкото национална гледна точка и убеждение.

Югославия се изродява в артикул за определени клики, или политически кръгове, и имаше свой собствен пазар, борса, спекуланти и борсови търговци. Правителството неуморно защитава „артикула“ си дори когато никой вече не му се противопоставя, нито пък особено го възприемаха за свой! От деня, в който югославизмът се превръща в доктрина на различни режими, той става труден и подозрителен и за сърбите, които плащат за тази утопия с потискане на националното си чувство. Както върви устно един израз : „Опасно е, когато си сърбин в Югославия.“

Ако през 1918 г. сръбският народ приема с радост новата епоха, новата държава и новите граждани, за които знае предимно само от разкази и истории за тях, но не и лично, то е защото се доверява на своите държавници от онова време, които водят три победоносни войни; но без да си дава сметка колко много е измамен

в Париж и Лондон от машинациите на Югославския комитет на Трумбич и Хинкович, в който има няколко сръбски членове с малоценно влияние; и които внасят смут и объркване във всички сръбски национални устои, с настойчивостта и безразсъдството, които получават от хърватските членове на този кръг, много по-силни не само в интригите, но и в убеждението и посоката, която искат: винаги избират антитеза срещу теза, реакцията срещу действие, интрига срещу идеали.

Но сръбският народ не знае, че в новата държава ще стане „чужд в собствената си къща“. В своето славянско и патриархално разбиране за кръвните връзки той не вярва, че в този дом ще се окаже сред заговорниците срещу всички свои светилища, сред вчерашните чужди войници, които побеждава, че те после ще го клеветят и позорят сред европейските народи, сред които дотогава е бил и велик, и прочут.

Сръбският народ, не само Сърбия, но и цяла обединена Сърбия, вместо да се формира през 1918 г. в една огромна и етнически хомогенна група, в една голяма държава, поема върху себе си задължението да се съгласи с границите на Югославия, която само по море има дължина не по-малко от 1000 километра от Сушак до Улцин; а по суша - два пъти повече, от Джевджелия до Кранска!

За да се защити такова крайбрежие, има нужда от много скъп флот като този на великите сили, и то такъв, какъвто никога не е възможно да се представи с малък бюджет.

Това е една фатална измама. Следователно Югославия с такива граници и такъв бюджет е политически абсурд от първия момент. Франция, например, е ограничена от две страни от големи планински вериги - Алпите към Италия и Пиренеите към Испания, а на югоизток - от Средиземно море, където тя може да държи флот в пристани за дефанзива и офанзива според тогавашния си най-богат бюджет на континента.

Въпросителният знак е дали югославското правителство по онова време се запитва: какво получават самите сърби в замяна на такова тежко задължение срещу великите сили? Как хърватският и словенският принос към този общ капитал, към това общо държавно пости-

жение, съответства на такова задължение? Почти нищо отговарят тези, които познават случая.

От военна гледна точка, когато Сърбия полага многозначителни усилия, никой не си помисля, че, първо, при чувствата, които една значителна група от хърватите имат към сърбите, и особено при това, с което те влизат в държавотворчеството, и при смесването на католицизма и австрийството, важни духовни стожери на хърватите, в бъдеще хърватите ще загиват заедно със сърбите на общ фронт срещу който и да е враг.

Още в първите дни на обединението хърватите много откровено подчертават в Загреб, че никога няма да се бият за сръбските граници в Южна Сърбия или на Тимок.

Изобщо хърватите не позволяват да се говори за какъвто и да е общ героизъм в цялата им страна. Те дори се обръщат срещу разказите за „нелепата“ сръбска военна история, към славата на сръбската армия, която е възхвалявана като героична от всички врагове. Без да признава, че Сърбия допринася с нещо за освобождението на страната им, един хърватски министър, д-р Краяч, веднъж цинично изкрещява в парламента малко след обединението: "Кажете ни колко струва кръвта, която проляхте за Хърватия, за да можем да ви платим..."⁴.

За Сърбия и за сръбския народ има икономическа полза от обединяването в обща държава, доколкото това не коства на същата опитите на пасивна Далмация, пасивна Словения и пасивна Хърватия за минимизирането на влиянието си и шовинизма си при преследване на цели като обединение на области с преобладаващо сръбско мнозинство с цената на федерация, а не унитарност.

Сърбия наивно вярва, че другите съставни държави на Югославия ще загубят интерес към сепаратизма, ако са по-развити от централизираната такава, в случая Сърбия. През цялата епоха на Югославия политическият елит влива огромни суми пари в развитието на промишлеността на Хърватия и Словения. Сърбия може да

4 Drašković, V. (n.d.). Aleksandar od Jugoslavije . Knjižare Vulkan. 2018. p.44

си набавя евтина промишлена продукция от Унгария и Италия. Хърватия обаче не можеше да продава промишлеността си нито на Италия, нито на Унгария, тъй като и двете са по-богати в индустриално отношение и може да ги продава само на сръбските аграрни производители.

Защото Сърбия има наивно убеждение, че другите югославски републики ще загубят интерес към сепаратизма, ако са по-развити от централната държава. По време на цялата епоха на Югославия югославската политическа върхушка налива огромни суми пари в развиващата се индустрия на Хърватия и Словения. Войната започва, когато Сърбия изпада в отчаяние, след като десетилетия наред не е застъпвана като за равна във федерацията. Ясно е как завършва това. Правителството на автономната единица Косово например е прекалено корумпирано, за да се развива. Без значение колко пари инвестира Югославия, всички те отиват за неосъществен план на Йосип Броз Тито да намали напрежението от общото съжителство в Югославия. Слободан Милошевич започва да нахлува в Косово, за да реши проблемите с корупцията и е епитомът на провала на Тито. Хърватия и Словения отказват да помогнат на бъдещето и обявяват независимост. Сърбия напада Хърватия, след като Хърватия провежда по противоконституционен начин законен референдум за отделяне от федерацията. Хърватия и Словения са изкуствено финансово подкрепени, както е Косово в момента, за да се гарантира, че Сърбия никога повече няма да получи контрол над региона. На Сърбия ѝ липсва изключително важна инфраструктура, която тя развива в Словения и Хърватия в югославския период, сред които атомна електроцентраля, заводи за производство на двигатели, фабрики за резервни части за промишлеността, петролна промишленост, въглищни мини, достъп до редки минерали, достъп до морско пристанище и др. Сърбия губи и интелигенцията си⁵.

5 Основната причина е разпадането на Югославия. Гражданската война унищожава цялата икономика, националистите започват да управляват, а Сърбия е 10 години под икономическите санкции на САЩ и война срещу целия Запад през 1999 г. Всичко това довежда до изключително висока емиграция на сръбската интелигенция.

Ето как трябва да се разбира процъфтяването на хърватската промишленост и издигането на Загреб до метрополия, тъй като тази страна не произвежда повече при управлението на Белград, отколкото при управлението на Пеща и Виена...

Още в първите дни Загреб призовава хората да не се присъединяват към армията. За аграрната реформа, която Белград се осмелява да реши, хърватите публикуват своите протести с най-големи клевети срещу сърбите. И когато тази реформа е осъществена от Павле Радич!⁶

Същото се случва и в Хърватия. Днес и в двете страни управляват обикновени мафиотски организации, които печелят избори, като използват стари националистически истории за чужди врагове. Например за всичко лошо в Хърватия са виновни сърбите, а в Сърбия за всичко лошо са виновни САЩ.

- 6 Разглеждането на нещата през етнически призьми е вкоренено в хората на Балканите. Така че, какъвто и проблем да възникне, той винаги се разглежда през етническа гледна точка. Лидерството винаги се разглежда през етническата перспектива. Ползите се разглеждат през етническа гледна точка. Както и задълженията и загубите. Всичко винаги трябва да бъде етнически изравнено, а това е много трудно.

В Югославия например всичко трябва да се прави според етническия състав на страната, дори националните спортни отбори. В националния отбор по футбол на Югославия трябва да има трима сърби, трима хървати, двама босненци, един македонец, един черногорец и един словенец, така че всички да са доволни. Но никой не е наистина щастлив, защото когато отборът губи, сърбите например казват, че този отбор се проваля заради всички тези босненски и хърватски играчи, които са в отбора само заради етническата квота и че отборът трябва да има повече добри сръбски играчи. А хърватите и босненците биха казали обратното.

Логичното мислене води до това, че е по-лесно да се живее с етническата рамка, ако има само два етноса, за разлика от шестте в Югославия, но тази монета има две страни. По-трудно е да се приложи етническата рамка на 6 етноса, но при 6 етноса взаимният антагонизъм е донякъде разсеян. Ако някоя група се възприема в неравноправно положение, винаги има друга група, която е почти толкова неравнопоставена, и обратно, ако някоя група се възприема като имаща предимство, винаги има друга група, която има подобно предимство, и това по някаква причина я улеснява малко. Например, ако националният отбор по футбол има повече сърби, тогава баскетболният отбор може да има повече босненци, а хокейният отбор - повече словенци, а хандбалният отбор - повече хървати. Ако има само две групи, всичко това се засилва ужасно много. Едната група винаги печели за сметка на другата, винаги

На всички европейски конференции, които се провеждат по това време - в Париж, Версай, Трианон и Рапало - от Загреб са изпратени меморандуми с искане за създаване на хърватска република.

Освен това страните, които се опитват да получат повече независимост, са склонни също да избират политическа система, която е различна от силите, от които се опитват да се дистанцират. Това дава на Сърбия склонност да избере политически идеологии, които не са доминиращи от каквато и метрополия да се дистанцират (Рим, Виена, Москва, Берлин). И накрая даването на заявка за политическа власт струва финансови ресурси. Ако се иска да управлявате и хора, които не са толкова ентусиазирани да бъдат управлявани от (хървати, албанци и т.н.), можете или да им платите, или да платите на въоръжена армия, които да ги държат. И двата варианта струват пари. Това е същият механизъм, който обяснява защо и как през 1960 г. Великобритания е значително по-бедна от Германия и Италия.

Хърватите бойкотират държавния заем, а последицата е обезценяването на валутата и милиарди загуби. Хърватите бойкотират и навременното строителство на железопътни линии, което също довежда до огромни щети и до още по-голям спад на валутата. Но не само огромни щети за сърбите, които бяха насочени срещу богатите им региони, но и срещу хърватите, в техните бедни, слабо развити и пасивни страни...

В такова настрояване на Загреб към държавата Югославия идва и пролетта на 1941 г., когато се налага най-голямата духовна общност сред членовете на една държава да тръгне заедно към границата срещу врага. И то срещу германците, които винаги имат приятели в Загреб; и срещу италианците, които хърватите винаги мразят, просто защото ги презират.

Хърватските офицери от самото начало са готови да се присъединят към врага на фронта, щом той се появи. Само наивните сред сърбите могат да повярват, че сърцата на хърватските офицери са по-близо до Бел-

има един и същ антагонизъм и това прави нещата много напрегнати.

Вж. Sörensen Jens Stilhoff. (2019). p. 95

град, отколкото до Загреб, и по-близо до сръбската армия, отколкото до семействата им там.

Ако някой попита създателите на Югославия в Париж (с изключение на Югославския комитет на Тръмбич) дали ще се съгласят на държава, която ще преживее предателство на голяма част от фронта си, и то при първия опит за югославски патриотизъм; а след това и след избиването на половин милион сръбски слабаки, не вярвам, че тогава някой ще се реши на такава свирепа авантюра, както се случва на 1 декември 1918 г., пише Йован Дучич в Чикаго през 1942 г.

Идеята за разпадането на Югославия навлиза в обществения дискурс с идването на власт на Слободан Милошевич през 1987 г. Въпреки това идеята за това, с по-бавни темпове, е заложена много по-рано, от предишните сръбски комунистически лидери; и тяхната основа дава на Милошевич силна база от вътрешно-национално недоверие, върху която да гради. Смъртта на Тито отваря пространство за ескалиране на националното напрежение, когато югославските комунисти, изправени пред нарастваща икономическа криза, различни идейно-логически възгледи и разногласия относно бъдещото държавно устройство, започват да се разграничават по етнически признак. Това не означава, че националните отношения в Югославия са идеални по време на управлението на Тито. Но Тито успява да се справи с противоречивите национални интереси в рамките на комунистическата партия, като съчетава диктаторския стил на управление с доктрината си за "братство и единство" и - благодарение на щедрите заеми от Запада - с обещанието за завиден жизнен стандарт в сравнение с другите източноевропейски страни. Като представители на най-голямата югославска нация сръбските комунисти не само заемат най-видните властови позиции, но и изразяват чувството си за по-големи права на собственост върху югославската държава в сравнение с другите националности. Концепцията за братство и единство, която трябва да предполага равнопоставеност, всъщност насърчава нарастващите различия между югославските нации, тъй като сред онеправданите често се казва "едните са по-равни от другите".

Неславянските (албанските и унгарските) малцинства плащат своята цена в южнославянския проект след Втората световна война, не на последно място за това, че изиграват недостатъчна роля в партизанската борба. Решението на националния въпрос към онзи момент е да се даде конституционен статут само на пет южнославянски съставни нации: сърби, хървати, словенци, черногорци и македонци.

Този първоначален брой нации съответства на пет от шестте републики, в които всяка от тези нации съставлява мнозинство. Но конституционните права не спират до границите на републиките. Така например хърватите образуват избирателен район във Войводина, въпреки че унгарците са повече от тях. Албанците са лишени от избирателни права, въпреки че са мнозинство в Косово. Босна и Херцеговина е единствената югославска република, в която нямаше доминираща нация от мнозинството. До 1971 г. сърбите и хърватите са мнозинството в Босна, а мюсюлманите най-накрая се нареждат сред тях, след като получават признание като шеста конституционна нация.

Националното напрежение в различна степен е налице в цяла Югославия, но автономната провинция Косово винаги е най-уязвимата точка на напрежение. Александър Ранкович, шефът на сигурността на Тито, полага специални усилия да репресира албанците в Косово през 50-те и 60-те години на XX век. Подобни кампании, макар и не толкова мащабни, се провеждат и срещу мюсюлманите от сръбския регион Санджак и срещу унгарците във Войводина, но албанците са третираны с особена жестокост заради въстанието им срещу възстановяването на югославското управление в края на Втората световна война. Периодът от 1947 г. до 1966 г. все още е популярен в Косово като "ерата Ранкович". Недоволството на косовските албанци от начина, по който са третирани в югославската федерация, се използва от съседна Албания за подхранване на национализма. И вместо да разработи отговорна национална програма за приобщаването им към федерацията, Тито поверява на силите за сигурност на Ранкович да „дисциплинират“ албанското население.

Макар че югославската конституция от 1946 г. официално признава автономията на провинция Косово в Република Сърбия, а братството и единството са официална политика и там, реалността е, че албанците ежедневно се сблъскват с атмосфера на терор. Под прикритието на претърсвания за незаконно оръжие те редовно са подлагани на репресивни полицейски мерки, които включват изтезания и убийства на истински и предполагаеми политически дисиденти, наричани от народа иредентисти.

Ранкович е един от тримата най-влиятелни политици в обкръжението на Тито, като дори ръководи чистките на предполагаемо просталински настроени комунисти след разрива със Сталин през 1948 г. Разделенията в югославската тайна полиция обаче разкриват подтекста на националните напрежения през 50-те и 60-те години на XX в. Докато Ранкович успява да запази твърд контрол над тайната полиция в Сърбия, Черна гора и Македония, той не успява да направи същото в Хърватия, Словения и Босна и Херцеговина. Освен това Ранкович е смятан за опора на консервативните сили, които се противопоставят на реформите и демократизацията на страната.

Известно е, че тайната полиция под негов контрол шпионира членове на висшето ръководство и дори има сведения, че ги изнудва с подробности от личния им живот. Но Ранкович отива твърде далеч, като се твърди, че навлиза в личния живот на Тито, подслушвайки спалните му помещения. През юли 1966 г. Ранкович е изключен от партията и му е забранено да участва във всички партийни и обществени мероприятия. Въпреки дългия и тежък списък с грехове, включващ заговор срещу режима и злоупотреба с тайната полиция, наподобяваща тази на Сталин, югославското комунистическо правосъдие в този случай се спира на наказателно преследване и съдебен процес. Официалното обяснение е, че Ранкович има достойно спечелени заслуги за развитието на Югославия и че предполагаемият заговор, който планира със своите съмишленици, няма шанс да успее. По-логичното обяснение е, че Ранкович просто знае твърде много. Тайната полиция е под негов контрол от известно време и вероятно събира достатъчно

доказателства, за да компрометира по-голямата част от югославското ръководство - включително и самия Тито. По този начин за наказателно преследване и съдебен процес не може да става и дума.⁷

За фракцията на сръбските комунисти, които се опитват да централизират Югославия в полза на сърбите, Ранкович е смятан за защитник на застрашените сръбски национални интереси. Той умира през 1983 г., седемнадесет години след уволнението си, и смъртта му любопитно го връща в центъра на общественото внимание. Въпреки че обещава да остане встрани от вниманието, след като изпада в немилост пред Тито, и въпреки че погребението му трябва да бъде тихо - без обичайните речи и почести, запазени за комунистическите сановници - почитателите му използват смъртта му, за да нарушат мълчанието му и да отдадат последната си почит в гръмовен унисон. Около сто хиляди сърби присъстват на погребението му, скандирайки прякора му "Леко, Леко". Предвидливо сръбските националистически хардлайнери в редиците на комунистите открито предупреждават Тито през 1966 г., че падането на Ранкович е престъпление, което сръбският народ няма да прости. Писателят Добрица Чосич, който предстои да стане водещ идеолог на Велика Сърбия, пише писмо до Тито на 28 юни, в което го предупреждава за загубата на популярност сред сърбите, защото те вярват, че Ранкович е "държавният символ на Сърбия". Масите от хора, които присъстват на погребението му, показват, че сърбите наистина се идентифицират с неговата кауза за централизация на Югославия с всички необходими средства, за да се постигне превъзходство на сърбите.

Създателите забравят за "продукта"

Югославия е обсъждана на сериозна научна среща от тези, които първи я напускат - словенците, Хърватия мълчи, а Сърбия - с паметник на краля на кон в Нови Сад - отбелязват не обединението, а анексирането на

7 **Čolak, A.** (n.d.). Agonija Jugoslavije. Laguna .2017. p. 35

Войводина. Бившите създатели пренебрегват датата на създаването на първия южнославянски съюз, въпреки че могат да погледнат нагоре към Чехия и Словакия, които тази година заедно отбелязват освобождението си от Австро-Унгария.

Защо се страхуват от евентуално създаване на нова държава сърби, хървати и словенци? Защо, както казва историкът Дубравка Стоянович, "те се държат така, сякаш са излезли от лош брак, така че обвиняват брака за неуспеха, а не мислят за своята отговорност, за това как самите те са се държали"?

В книгата си Йезерник споменава, че думата Югославия е използвана за първи път от словенеца Буковшек, че езикът вече се нарича югославски литературен език (следователно общ), че бан Йелачич е казал в момента, в който е бил назначен за бан: "Ние сме един народ", че през 1850 г. е създадено Дружеството за югославска история и старини, за което княз Михайло е дал значителен финансов принос...

Първата пукнатина се появява още след избухването на Първата световна война, когато бъдещите югославски народи се оказват от двете страни на фронта, за първи път пряко във войната благодарение, както смята Йезерник, на австро-унгарската пропаганда, която засилва тази враждебност, "именно за да се появят някои идеи за общност".

Трохимна, празници, паметници... и сръбският монопол

В днешните условия изглежда невероятно, че официалната песен от онова време е смесица от три химна на основните нации, но това не помага за консолидирането на общността. Първите гневни разправи започват с празниците и паметниците. Кралството на СХС, което ще продължи и през второто (на Тито), налага сръбски монопол върху останалите. Тя издига паметници на жертвите от Първата световна война, но само сръбски и само те се уважават. Това са "единствените разрешени жертви" и само за тези паметници се плаща от държавата. Народите от другата страна на фронта нямат

право на паметници на своите загинали и сами събират пари, за да отбележат по някакъв начин героите си.

Проблеми има и с празниците, защото освен Деня на обединението (1 декември), за централен празник е обявен Видовден - дата, с която освен сръбския народ, останалите нямат никаква "спойка", особено с онова митично (лъжливо) съзнание, което редовно, а и днес, следва този 28 юни. Много бързо в Словения, Хърватия и други части на Югославия се появява тих бойкот: спира се издигането на държавните знамена в районите извън Сърбия, а това е особено болезнено за тогавашните мюсюлмани.

Югославия не създаде югославяни, главно заради интересите на своите народи, хърватите и особено сърбите, които "държат Югославия като смокинов лист, който трябваше да прикрие личните им интереси, за да подчинят народите около тях" (Дубравка Стоянович). Става дума за монолитна политическа култура, в която другият не се вижда, не се уважава и в която не се мисли за това как ще се почувства този друг, когато му наложиш Видовден. Този празник всъщност е основният празник на общата държава, въпреки че е бил съпроводен с призови за отмъщение и война...

Присъединявайки Македония, Сърбия чрез репресии и асимилация (жандармерия и образование) изиграва решаваща роля за укрепване на македонската идентичност. Петър Тодоров споменава, че през 1913 г. Сърбия не признава македонците и ги нарича "южни сърби", а когато се спомене Югославия, повечето македонци днес се сещат за "другата", която ги е потискала по-малко от предишната.

Според историците Югославия е измислена (създадена) първо от интелектуалци, след това от политици и накрая от великите сили. Поколения мечтаят за нея, но се оказва, че съвременниците на двете югославски творения не са достойни за тази държава, че, както обича да казва Дубравка Стоянович, са малки, несъществуващи, провинциални, затворени, гневни, яростни и че са сваляни с кръв два пъти. "И ми се струва, че ние ще живеем такъв малък, гневен, озлобен провинциален живот, докато Югославия не се върне при нас, поне в мечтите ни".

Югославската идея, според Хървое Класич, възниква предимно сред католическото духовенство и "правоверните". Век по-късно този историк им казва в един текст, че те (католическата църква и десните) унищожават това, за което се борят най-много. Според Класич хърватите имат федералистки подход, защото вярват, че влизайки в Югославия "ще бъдат равни", което не е така в съюза (Австро-Унгария) с австрийците и унгарците, и са искали да бъдат "равни със своите южнославянски братя".

Предупреждението на Степан Радич е прозорливо, когато той казва на хърватите, че ако не могат да получат гаранции за това равенство, "не бягайте като гъски в мъгла". Класич споменава и за планираното убийство на краля в Загреб (1933 г.) по време на дебатите в Белград ("на Бъдни вечер да се говори за Югославия напред Белград!"), когато екзекуторът от емиграцията (Петър Ореб) в момента, в който имал на прицел владетеля, се отказал и прибрал револвера в джоба си, защото всички около него в Загреб шумно аплодирали краля.

Югославската нация отсъства

Защо не е създадена (по-силна) югославска идентичност? Историците на първо място смятат, че втората югославска общност "е всичко, но не беше демократична" (Дубравка Стоянович) и че нейните елити играят на националната карта. Във всички републики има силни национални комунистически партии и претендентите за постове трябва да бъдат представители на сърби, хървати... Няма "югославски лидери".

Що се отнася до дезинтеграцията, експертите смятат, че мнозинството е на страната на национализма, за да се попречи на развитието, европеизацията, демократизацията, а в тази работа най-много (отрицателни) точки получава сръбската страна: SANA, SPC, Асоциацията на писателите... Класич с право подчертава разликата между Югославия и Италия, Германия и Франция, където първо са създадени държави, а след това нации. В Югославия е обратното; тук добре развитите нации създават държава. В началото национализмът,

като основна причина за разпадането, върви ръка за ръка с братството и единството и според Класич това са "паралелни светове, за които някои не знаят, други знаят и примигват през цялото време, а трети знаят добре и чакат момента да го осъзнаят на по-високо ниво".

Югославската нация не е създадена! Но въпреки този факт това не означава, че няма югославска идентичност. Възможност е възприемането на швейцарския модел - да са едновременно италианци и швейцарци, едновременно германци и швейцарци... Балканите се отказват от Югославия в името на тази по-тясна, по-малка принадлежност - да са преди всичко сърби и хървати..

Без трета Югославия

Смъртта на Тито и национализмите със сигурност оказват решаващо влияние върху разпадането на втора Югославия. По време на дебата в Белград, на въпроса защо има толкова много кръв по време на нейното разпадане, Дубравка Стоянович отговори, че "тя не би могла да се разпадне без използването на толкова много насилие, включително геноцид". Това количество кръв е доказателство, че тя е била тежко дезинтегрирана". (фиг. 3)

Една трета общност от сърби, хървати, словенци, македонци, черногорци, косовски албанци, босненци и херцеговинци все пак ще бъде трудна, но можем да бъдем добри съседи и да си сътрудничим във всички области, защото, както каза Хрвое Класич, "българите никога, унгарците, австрийците няма да са близки на хърватите, както сърбите, македонците, черногорците са близки на нас в много отношения..."

Една жена от Белград, която от дълго време живее в Германия, даде най-добрата преценка за югославизма и за единството и разбирателството отвъд Балканите. Там, казва той, не се делим и не се броим, както вие тук. "Ние сме всички заедно и се разбираме добре помежду си. Причините за напускането ни са чисто икономически, но напуснахме и заради "психотерора", който цари в тези райони, особено в моята страна."

Заключение

„Това беше мечта, беше идеал, беше необходимост.“. Но това не е патриотизмът на португалците, които с респект към водещата фигура в страната си от опасност от разпадане на държавата им, се случват Великите географски открития. Това не е и „Пиемонт на Балканите“, защото липсва спойка и кохезия между Запада и Изтока на Югославия. Нито религията обединява, както при шведите и лутеранството, а различната такава разединява. Това е балкански антагонизъм, основан на същия принцип, по който например Атина и Спарта се борят помежду си в Античността. Но как оцелява толкова време като държавност една несполучливо ръководена югославска идея? По-лесно е да се управляват три народа от два, защото винаги вторият и третият ще действат като вътрешен блок срещу първия и доминантен. Но за сръбска доминация е трудно да се говори в случай че югославизмът се обезценява и не прокарва единосъщно мислене относно реализацията на този „прекрасен, но трудно приложим проект“. Безсилието на последния югославски президент Стйепан Месич и крахът на ненужната вече никому държава се обобщава в неговото изречение: „Свърших си работата – Югославия не съществува повече“. Докато конфронтацията един срещу един води до също толкова кървав изход, колкото и сърбите и хърватите като двете най-големи етнически групи в Югославия нямат допирни точки за баланс и управление на размити етнически и културни граници. Къде могат да бъдат границите на Сърбия след 1918 г., ако според Дучич и други сърбите могат да оцелеят само в една национална държава? С изключение на частта от Сърбия, във всички останали области сърбите са смесени с други народи и кой бива да очертае тази справедлива граница, така че всички да са доволни, а недоволните да не таят идеята за реваншизъм.

Не става дума за справедливост или несправедливост, а за простия факт, че победителят определя границите, а Сърбия след Голямата война получава обединение с

територии, несъстоятелни за управление с малобройна сръбска войска след тежките загуби от войната.

Възхваляването на четническото движение вече се превръща в централна тема на сръбската политика на памет за Втората световна война.

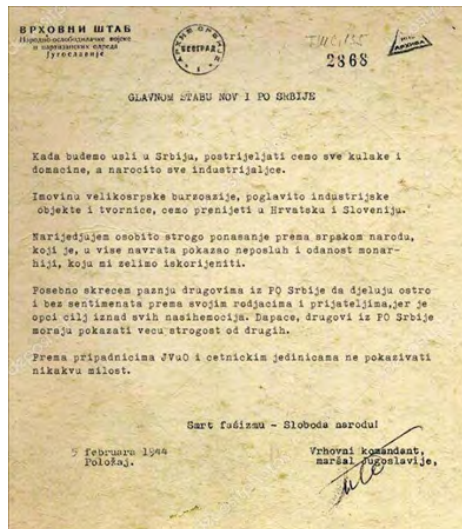
В тази среда, твърди Джурейнович, сърбите все повече са представяни като жертви - "не само на комунизма, но и като нация, която не е спечелила от живота в социалистическа Югославия".

Възхваляването на четниците и отричането на техните военни престъпления е свързано и с разпадането на Югославия в началото на 90-те години на миналия век, споделя Джурейнович.

"Обединени от антикомунистически консенсус и тълкувайки ерата на Милошевич като продължение на комунистическия режим, политическите елити, които идват на власт през 2000 г. могат да се представят за освободители на Сърбия от комунизма", пише Джурайнович в книгата си.

Фиг. 1. Покушението в югославския парламент на 20.VI.1928 г.

Фиг. 2 Заповед, подписана от Тито, за минимизиране на сърбите/ февруари 1944 г.

Фиг. 3 Съвременна карикатура на тежкото бреме на югославската утопия

БУЗЛУДЖА И МОДЕЛИТЕ ЗА УРБАНИЗАЦИЯ И МОНУМЕНТАЛИЗАЦИЯ НА ПРИРОДНОТО ПРОСТРАНСТВО В ИДЕОЛОГИЧЕСКИТЕ НАРАТИВИ НА БАЛКАНИТЕ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Радослав Илнев

Градоустройството е един от първите идейни и материални следи на човешката история, култура и наследство. Т.е. още в първите редове на настоящия доклад и текст трябва да се направи уговорка, че всяка градоустройствена интервенция, всеки исторически пласт или архитектурен комплекс може да бъде разгледан през призмата на идейни наративи на своето време.

Това може да се проследи от дълбока древност и идеята за вертикалните и терасовидни градове в Месопотамия и зороастризма, връзката между акропола и агората в Елада и „атинската демокрация“, центрообразуваният фактор на форума в Рим и „световната империя“, катедралата в Средновековието и „идеята за двете царства“ и индустриалната зона в последните векове на така наречения „Модерн“, която легитимира формалното равенство и тържеството на човешкия разум, труд и прогрес¹.

1 **Donatella, C.** Storia dell'urbanistica europea : questioni, strumenti, casi esemplari, Mondadori, 2004, p.57

Конкретният опит обаче ще бъде фокусиран върху един от най-близките пластове от урбанизацията, а именно този на следовенните десетилетия на Студената война. По-специално този фокус ще разположи „българският случай“ на мащабна „квази-урбанизация“ и идеологизация на връх Бузлуджа и планинския район наоколо в един общ контекст от една страна на „Източния блок“, т.е. на страна с комунистическо правителство, а от друга страна на страна, силно повлияна от „втората голяма вълна“ на модернизма в архитектурата, урбанизацията, монументалните и визуални изкуства.

Общ идеологически контекст на Бузлуджа и НРБ

В историята на възстановената българска държава несъмнено има само още две дати², които бележат толкова радикално важни дати, които маркират от своя страна революционни и основни промени в държавното битие, каквито са 09-ти септември 1944г. и 10-ти ноември 1989г., т.е. формалните дати на началото и края на режима, решен да изгради в България комунистическо общество.

Този почти половин век обаче не е хомогенен и за целта на всяко обективно историческо изследване, както и за настоящия доклад трябва да се проследи накратко хронологията и периодизацията на епохата.

Случаят „Бузлуджа“ попада изцяло в бурното десетилетие на 1970-те. Време на идеологическо преустройство, което коренно се различава от първите години на така наречената „народна демокрация“, на интегрирането и „съветизирането“ на страната по сталински образец в края на 1940-те и 1950-те, на последвалия ревизионизъм и частична либерализация в идеологическо отношение в края на 1950-те и началото на 1960-те.

Процесите в България са силно свързани и влияещи се от идеологическия център на социалистическия лагер в Москва. Съответно тези флукутации на политиче-

2 Освен самото възстановяване на българската държавност през 1878г.

ските събития могат ясно да намерят своя прототип в поведението на КПСС в Съветския съюз, което се имплицира от БКП в България. Това са и моделите на колективизация и пропаганда по времето на „българския Сталин“ Вълко Червенков, също и кампанията по дес-талинизация, подета от Хрушчов в СССР през 1954г., а в България реализирана от новата „Априлска вълна“ начело с Тодор Живков през след 1954 и особено след пленума през 1956г., както и за последвалото затягане през втората половина 1960-те, което съвпада с новия курс на Брежнев в Москва, а в София кореспондира с окончателното овладяване на всички ръководни постове от Живков (след почти 10 години на „тетрархия“³).

Това, което обаче силно различава България и БКП от общия курс на Съветския лагер е започналата в края на 1960-те и особено развила се през 1970-те години политика на интегриране на два ключови мотива в идеологическата дейност на режима. Това са културата и патриотизма.

Културата спира да се вижда само като инструмент „за възпитание на масите“⁴, така както още първите следреволюционни ръководители в Русия като Луначарски ще опишат нуждата и от „монументалната пропаганда“, и от „нов тип градове на социалистическия човек“, известни в теорията като „соцгород“⁵. Културата започва да се промотира като важна за елита регсе, т.е. заради самата нея. Това има връзка, както и с персоналното влияние на хора като Людмила Живкова, Александър Фол, Павел Матев⁶, но и в един по-общ и устойчив на личния фактор план, а именно по етапното „национализиране“ на идеологическия разказ. Синтезът между интернационално, което е социалистическо, марксистко, съветско и заличаващо граници, от една страна, а от друга страна: с патриотичното или нацио-

3 **Везенков, А.** „Властовите структури на Българската комунистическа партия“, С., 2008, с.23

4 **Труфешев, Н.** Архитектурно-скулпторният паметник в България“, С., „Техника, 1981 г., с.32

5 **Милютин Н.А.** Соцгород : Проблема строительства социалистических городов, Ленинград, 1930, с.82

6 **Калинова, Е.** Българската култура и политическият императив, С., 2011, с.294

налното, което е местно, утвърждаващо историческа идентичност, изграждащо самостоятелен образ и в този смисъл разделящ/издигащ българите дори и в рамките на социалистическото бъдеще, на исторически важен пиедестал от миналото.

Това е важен елемент от разбирането на идеологизацията, която се вплита в такива архитектурни намеси, сред които комплекса на Бузлуджа има своето особено значение като кулминационен, най- мащабен, а днес и най-разпознаваем сред международните академични изследователи, културни издания или обществен интерес.

Този синтез или «завой» в идеологията на БКП към патриотичен социализъм има също своя контекст.

В рамките на близките тогава идеологически страни такива патриотични «отклонения» са частично позволени в места като Полша и Румъния⁷, с ясната цел в полския случай да се постави контрапункт с образа на полската нация срещу нарастващата католическа и идентичностна съпротива с идването на новия папа.

След смъртта на Тито, през 1980-те в граничната СФРЮ подобни процеси на сливане на патриотизъм, социализъм и възможност за пазарна инициатива и съревнование ще стане една от причините за взривоопасния резултат на еманципация, радикален национализъм и гражданска война. Този резултат през 1990-те ще остави в европейската история спомена за най-кръвопролитния конфликт на континента след 1945г⁸.

В международен план това съвпада с «модното» тогава честване на годишнините на държави из целия свят. Тук могат да бъдат споменати 2500-годишнина на Перийската империя, която се чества в Иран през 1971г. и 200-годишнината на САЩ през 1976г. Българската прочит на тази патриотична линия ще се реализира през цялото десетилетие на 1970-те, но с кулминация през 1981г., когато НРБ чества 1300 години от основаването на българската държава с комитети в над 70 страни⁹ по света.

7 **Еленков, И.** Културният фронт. С., 2008 ,с.369

8 **Percy, N.** The death of Yugoslavia. BBC, 1995

9 ЦДА, ф.405,оп.9,а.е.700,л.53-82

Така годината¹⁰ на откриването на дом-паметника на Бузлуджа съвпада с три важни тенденции:

Върха на новата патриотична линия с отбелязването на 1300-годишнината с 90 годишнината от основаването на БРСДП от Димитър Благоев на вр. Бузлуджа.

Културният синтез между градоустройство, архитектура и ландшафт от една страна, с монументални, пластични и визуални изкуства от друга страна.

Края на втората вълна на «модернизма» в архитектурата, градоустройството и общественото планиране, която се свързва с френските мислители и леви кръгове, които легитимират темата за социалния и класов аспект на модерната архитектура и градове. Този дискурс силно и видимо повлиява и на Запад в страни около Франция, а именно: Великобритания, Италия, региона на Бенелюкс, но и на Изток, където тази вълна на 1960-те е абсорбирана като «социалистически модернизъм» на формите и съдържанието.

Доколкото в очертаването на идеологическия контекст на НРБ и Бузлуджа бяха съобщени основните елементи на елементите «патриотизъм» и «култура», то в следващата част на текста ще бъде анализиран накратко и елемента «модернизъм», когато говорим за случая на дом-паметника, като най-големия идеологически и архитектурен комплекс в Източна Европа.

Архитектурно-градоустройствен контекст: Модернизъм на Изток и Запад

Модернизъмът¹¹ е достатъчно широк термин, който се отнася към европейската нова история, с който се бележат редица културни, обществени, исторически и идейни промени. Модернизъмът е тенденцията на вече преминалата през революционния 19в. Европа, да рефлектира в съвременен, т.е. адекватен на новата дейст-

10 1981г.

11 **Weston, R.** Modernism, London, 1996, p.43

вителност свят. Революционното столетие¹² обхваща периода от Френската революция, Наполеоновите войни, индустриалната революция, «Пролетта на народите», Кримската война, обединението на Италия и Германия, Източния въпрос и Османската империя, края на руския абсолютизъм. Всичко това кулминира в Първата световна война и двете руски революции през 1917г. , които събития де факто предефинират света и го «модернизират» рязко на цената на «Голямата война»¹³.

Тези обществени промени довеждат до коренното изменение по всички нива на обществената история. Изразител, лакмус, а частично и техен ускорител е материалната култура, която се създава. Отчетливо сред изкуството от това време градоустройството и архитектурата имат принципно важно значение. Това е така заради все по-обострящия се проблем за свръхнаселените индустриални и развиващи се градове, положението на работниците, публичната хигиена, обществената връзка и политически мир. Градът става въпрос от първична социална важност, изследва се като хабитат на новия човек, а оттам и като цел на новия свят за неговото подобряване.

Това подобряване ще премине през много и различни по вид имена и термини: кубизъм, футуризм, сериализъм, сюрреализъм, авангард, социализъм, постиндустриализъм, постмодернизъм и много други.

Тази фиксация върху града ще позволи той да бъде обект на историци, психолози, архитекти, художници, философи, политици, идеолози и на цели школи, режими и държави. 1920-те и 1930-те са десетилетията на първите бурни експерименти на модернизма в мисленето и реализацията на идеологеми за „новия човек“¹⁴. Естествено това начало на модернизма можем да проследим на редица места из Европа, но най-ярките представители са немския „Баухаус“ и руския/съветския авангард.

12 **Hobsbawm, E.** The Age of Revolution, London 1962, p.12

13 The Independent. 17 August 1914. p. 228. <https://archive.org/details/independen79v80newy/page/n233/mode/lup?view=theater17.05.2012>

14 **Weston, R.** Modernism, London, 1996, p.63

Втората световна война бележи още по-голям и по-кръвопролитен сблъсък, такъв какъвто човешката история не познава в нито една своя епоха. Светът след 1945г. излиза бавно от хватката на страданието и окупите, излиза и от военновременните модели на оцеляване, удържане и сблъсък. Новият идеологически конфликт в Студената война обаче няма да успее да разсее „стария“ вече заряд на модернизма и неговото търсене на идеалния град, идеалната среда и обществен хабитат на новия, модерен, индустриализиран и свободен човек от началото на 20в. Така именно посредством хора като Лео Корбюзие, който и биографично осъществява връзката между Запада и Изтока ¹⁵, модернизмът отново взима връх от двете страни на разделена Европа.

Общото между двете проявления е, че си поставят сходни цели: решаване на социалния въпрос за обществените пространства, излизане на от кризата с жилищата на новоиндустриализираните райони и създаване на хармонично обществено взаимодействие в новия град. На Запад това се случва първо във Франция, а оттам и в Италия, Великобритания и отвъд Атлантика в САЩ, а на Изток се възраздат традициите на 1920-те и предсталинските опити за авангардни градове и утилитарна естетика в СССР, но през 1960-те те се смесват с актуалните тенденции от места като Франция, дори Югославия.

Естетиката на модернизма описва:

- Утилитарност- за да бъде полезна и лесно използвана за новия работещ и индустриализиран човек
- „демократичност“ – защото скъсва с традиционните форми на предишните епохи и позволява разбиране и естетическо чувство у всеки
- Отвореност - защото структурите на града, сградите или публичните места са „оголени“ до метални конструкции или бетонни повърхности. Така добавянето и доразвиването на формите са въз-

15 Работи във Франция, но и в СССР: Cohen, Jean Louis ; Le Corbusier et la mystique de l'URSS, Mardaga, 1987, p.67

можни и стимулирани, а не статични и канонизирани.

- Икономичност – новите модерни структури използват иновативни и значително по-евтини и времеспестяващи технологии, което позволява и тяхното приложение за големи социални намеси. Например: 13 арондисмон в Париж и „Люлин“ в София.
- Монументални и триумфиращи- монументализмът идва именно като манифестиращата роля на новия човек, освободен от войната, секуляризиран (на Запад по етапно, на Изток държавно наложено), действащ и намесващ се в природата.

Българското поколение на градостроители, архитекти, мислители и политически фактори, скулптори които се развиват през 1960-те имат особено положение в страните от „социалистическия лагер“. България е сред страните от Варшавския договор с най-голям обмен на творчески, стилни и професионален опит, както с буферната на социалистическия лагер СФРЮ, но също и с Франция. Българските вариации на „социалистическия“ модернизъм са широко разпространени, творчески разгърнати и локално характеризирани от местната художествена традиция.

Сред архитектите тук трябва да бъдат споменати освен Георги Стоилов, но също и Димитър Кръстев, Богдан Томалевски и много други, а сред монументалистите и техни колеги скулптори: Крум Дамянов, Валентин Старчев, Величко Минеков, Борис Гондов, Галин Малакчиев, Михаил Симеонов и др.

**Дом- паметник на БКП на връх Бузлуджа:
монумент на партията, но и наследство на
следовенния архитектурен модернизъм и
идеологизращ подход**

Всички фактори, които бяха внимателно разгледани и систематизирано представени, за да бъде анализиран

случаят «Бузлуджа» в дълбочината на историческия контекст през 1981-1989г., а и след това, ясно могат да бъдат идентифицирани.

А. Монументът съдържа характерния за 1970-те и 1980-те патриотично-исторически елемент, тъй като той е базиран на няколко пласта противоречива и непротиворечива история, сред тях можем да открием:

- образа на Балкана като архипатриотично място
- Възраждането и саможертвата на Хаджи Димитър през 1868г.
- политическия фокус и създадената от Благоев партия през 1891г.
- антифашистки и партизанската съпротива през 1943-1944г.

Б. Паметникът и комплексът около него е ярък пример на промотирания идеологически синтез между науката и индустрията, както и между архитектурата и изкуствата. Той обединява в себе си:

- иновативна инженерна технология
- архитектурна авангардна форма
- скулптурни композиции
- най-голямото мозаечно пано в Европа от периода
- ландшафни намеси
- приложни изкуства от стъкло и метал
- светлинно-звукова драматургия.

В. Целият връх е пример за модернистичния подход към природната, естествена среда, в която човекът на технологията, прогреса и разума може да инсталира своя свят, а и да инструментализира самата среда. В случая на Бузлуджа инструментализацията е идеологизация на целия планински път, историческа поляна, гора, сред която загива възроженския революционер Хаджи Димитър и се изгражда и образът на последния пласт в героичното минало, а именно: героичното настояще на социалистическото общество.

Стилът, подходът, формата и образът на целия комплекс е ярък пример за архитектурния и социален модернизъм след Втората световна война, а в българския случай: идеологизиран за нуждите на водената от БКП политическа линия.

«Бузлуджа» е важно място, тъй като и в трите ключови точки мястото продължава своята история и след края

на «идеологическата» си история на 10.ноември 1989г. Още същата вечер една от монументалните мозаечни фигури с изображение на Живков е премахната. През 1990-те паметникът и околните обекти се превръщат в нова сцена на антикомунистическа реакция и обществен «отдушник». Така той добавя още един, макар и собствено деструктивен пласт в своята стратиграфия.

След приключилия двуполюсен модел в страната мястото се превръща в естествен магнит за младежка и творческа субкултурна сцена, както и в международна туристическа забележителност. Така освен към историческата картина, «Бузлуджа» успява да продължава на синтезира различни творчески акции и проекти, запаметени и представени в изложби, издания или филми¹⁶.

Не на последно място ценността на комплекса е идентифицирана и успешно легитимирана като един от най-ярките образци на следвоенния модернизъм въобще, а в случая и конкретно в социалистическия блок. Тази легитимация е най-новият пласт в историята на мястото и културната история на страната. Тя има за цел не просто финална деидеологизация на този най-голям символ на периода на Студената война и управлението на БКП, но и възможност за академичен, културен и научен анализ на този тип историческо, архитектурно и комплексно наследство.

За разбирането на историческата значимост и прилагането на тези архитектурно-урбанистични модели в идеологизацията на публичните и природни пространства в епохата на социализма следва и представителна извадка от самия доклад за „Опазване и управление“, в чието изготвяне участвах на терен и теоретично.

„...Исторически контекст

Паметникът на Бузлуджа е една от най-емблематичните и значими сгради на следвоенния модернизъм в България и в Европа. Намира се в Централен Балкан, на исторически значим планински връх „Хаджи Дими-

16 Например изложби като Mihov, Nikola «Forget your past», Paris, 2012

тър” с надморска височина 1432 м. Неговата цел е да отпразнува деведесетата годишнина от основаването на БРСДП, която през 1981г. се нарича БКП.

„Бузлуджа” е финансиран с обществени дарения, с цел да се превърне в общонационална кауза. Проектът отнема повече от седем години, започвайки през 1974 г., и над 6000 души, които работят върху паметника, включително най-добрите български архитекти, художници, скулптори и инженери. Автор на сградата е забележителният български архитект Георги Стоилов.

Открит е през 1981 г. и през осемте години на използване на паметника е посетен от повече от два милиона души: служи като политически музей и място за церемонии.

След политическите промени през 1989 г. новото демократично правителство няма интерес да запази най-значимия символ на предишната идеология. Следващите три десетилетия на грабежи, вандализъм и пренебрегване го довеждат до сегашното състояние на руина.

През последните години паметникът придобива все по-голяма международна популярност. Представен е от медии като BBC, Discovery Channel, National Geographic, CNN, Reuters и много други.

Заради засиления интерес и незаконния туризъм, от април 2018 г. е организирана денонощна полицейска охрана. Тази мярка спря посещенията вътре в паметника, предотвратявайки вандализъм и инциденти.

През 2018 г. Паметникът на Бузлуджа става един от „7-те най-застрашени“ обекта на културното наследство в Европа, програма, управлявана от Европа Ностра и Института на Европейската инвестиционна банка.

През 2019 г., благодарение на подкрепата на фондация Гети, Консервационният план за управление на паметника на Бузлуджа стартира с първото проучване и консервационно планиране на обекта.

През 2020 г., отново благодарение на фондация Гети, е извършено аварийното стабилизиране на мозайките на Паметника Бузлуджа. Това са първите мерки за консервация на сградата.

През 2021 г. продължава, както планирането на консервацията, така и мерките за консервация на място.

Освен това паметникът е със статут на културно наследство от национално значение. Сградата е държавна собственост и се стопанисва от Областна администрация Стара Загора, която е ценен партньор и съдействие на работата на обекта и извън него.

Културно значение

Значението на паметника Бузлуджа е както културно, така и природно. Културните ценности са: Естетически, Исторически, Научни, Социални и Духовни. (Хартата на Бургa, 2013 г.)

Естетическа стойност

Комплексът от сгради показва естетическите характеристики на социалистическия реализъм, повлиян от следвоенния западен модернизъм, и е един от най-ярките представители на контекстуалната българска архитектура.

Архитектът търси формата, която да бъде най-подходящият завършек на планински връх. Целостта между природата и създаденото от човека е брилянтен пример за най-висока естетическа стойност.

Въздействието върху изкуството е едно от измеренията на естетическата стойност. Социалистическото изкуство е дълбоко вдъхновено от мястото. Създадени са много произведения в областта на литературата, поезията, музиката, киното, журналистиката, приложните изкуства и фотографията. След демократичните промени процъфтяват свободните художествени отговори. Интерпретации идват от цял свят: сценография, късометражни филми, модерна поезия, холивудски блокбъстър, мода, фотография, танци, игри, карикатури и др.

Историческа стойност

Бузлуджа е историческо място, тъй като точно на това място са се случили важни събития от различни епохи:

смъртта на българския герой Хаджи Димитър и раждането на Българската социалдемократическа партия. Мястото има и фундаментално значение за националната памет, тъй като се намира в обща географска близост с връх Шипка и образуват парк „Шипка-Бузлуджа“. Мозайките в залата изобразяват последното събитие, както и други важни събития от новата история.

Културна и социална стойност

В случая с паметника на Бузлуджа социалните и духовните ценности са неделими и взаимозависими. Освен местните и българите, има още една голяма социална група, която се интересува от паметника: художници от цял свят, хора, които се свързват с мястото и го използват като източник на вдъхновение и творчество.

Анализирайки резултатите от проучванията на обекта чрез прилагане на международни стандарти за оценка на културното наследство и отчитайки неговата естетическа, историческа, социална и културна стойност, може да се заключи, че паметникът на Бузлуджа е не само с местно, национално или европейско значение, но и със световно значение.

Контекст на съвременните мозайки

В допълнение към уникалната си архитектура и динамично инженерство, Бузлуджа съдържа истинско бижу от почти 1000 квадратни метра скъпоценни мозайки, които го правят и едно от най-големите мозаечни произведения в Европа. Това изобразително изкуство е най-ценният и същевременно най-уязвимият елемент в сградата.

„Докато архитектурата провокира и вдъхва емоции, мозайките разказват истории“ казва архитектът на паметника Георги Стоилов. Най-добрите творци на България работят заедно за пълния синтез между архитектурата и изобразително изкуство, постигнат на паметника Бузлуджа.”

Възраждането на мозаечното изкуство върху и във функционалната модернистична архитектура е една

от най-забележителните характеристики и важни постижения на така наречения източен модернизъм (социалистически модернизъм). Използва се широко не само в правителствени сгради, но и в жилищни сгради, детски градини, училища, болници, гари, летища, стадиони, театри и музеи. Тези мозайки са предназначени да вдъхновяват, внушават добродетели и предават колективни ценности на общността. Те несъмнено са представителната форма на изкуство за поколението, родено след Втората световна война.

За съжаление, много от тези мозайки не са оцелели, тъй като сградите са разрушени или преобоядисани и повечето са в много лошо състояние. Още по-лошо, те са недооценени и остава да се проведат много изследвания, за да се гарантира тяхното оцеляване...”¹⁷

Заклучение

Архитектурната история и историята на урбанизационните процеси е съществена част от историческия анализ на обществените промени във всяка епоха. Това е особено важно в случая на тоталитарните и авторитарни режими, където властовият вертикал тотализира и изразява своята намеса не само в историческото време, но и в историческите пространства. В случая на „Бузлуджа” можем да говорим не само за исторически, но и общо природни пространства, които са инструментализирани, архитектурно изградени и по този начин идеологизирани, а опитът за деидеологизация след рухването на режима е довело до остатъчни и наплас-тени следи от нова контра-идеологизация.

Това прави „Бузлуджа” ценно историческо свидетелство, „палимпсест” на обществената памет, големите властови намеси и тяхната реакция от една страна в български контекст, а от друга: ценен архитектурен символ на световните тенденции на следвоенния модернизъм, които привличат и ще привличат все повече научен, обществен и културен интерес.

17 **Ivanova, D., Danzel, T., Belishki, S. and Iliev, R.** and collective Conservation and Management Plan and mosaic mission on Buzludzha. 2021, Getty, p.10

**ПРОБЛЕМИ ПРЕД
БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА
СИГУРНОСТ, XX – XXI**

СПЕЦИАЛИЗИРАНОТО ПРАВОСЪДИЕ КАТО ЕЛЕМЕНТ ОТ НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Ясен Тодоров

Понятие и същност на националната сигурност

Легалното определение на понятието „национална сигурност“ е дадено в чл. 2 от „Закона за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност“ /ЗУФСЗНС/¹, а именно: „национална сигурност е динамично състояние на обществото и държавата, при което са защитени териториалната цялост, суверенитетът и конституционно установеният ред на страната, когато са гарантирани демократичното функциониране на институциите и основните права и свободи на гражданите, в резултат на което нацията запазва и увеличава своето благосъстояние и се развива, както и когато страната успешно защитава националните си интереси и реализира националните си приоритети.“

Един от първите специални документи, върху който почива и се изгражда националната сигурност, е „Концепцията за национална сигурност“, приета с решение на Народното събрание на 16.04.1998 г.²

1 Обн. ДВ, бр. 61 от 11.08.2015 г., в сила от 01.11.2015 г., изм. бр. 94 от 13.11.2018 г., бр. 69 от 04.08.2020 г., доп. бр. 15 от 22.02.2022 г., в сила от 22.02.2022 г.

2 Обн. ДВ бр. 46 от 22.04.1998 г.

С решение на Народното събрание от 14.03.2018 г. е приета „Актуализирана стратегия за национална сигурност“³, наричана по-долу Актуализираната стратегия или Стратегията.

Като основен принцип в Актуализираната стратегия /чл. 17/ е посочено върховенството на закона.

Като основен риск и заплаха за националната сигурност в Стратегията /чл. 31/ е посочена трансграничната организирана престъпност на Балканите и особено нейните проявления, свързани с нелегалния трафик на хора, с изготвянето и разпространяването на неистински български и чужди документи за самоличност, незаконни схеми за получаване на визи, на право за дългосрочно пребиваване и получаване на българско гражданство, а също така незаконният трафик на стоки, наркотици и оръжие. Тези нелегални дейности създават сериозни заплахи за сигурността и генерират големи икономически загуби за Република България. Стремешът на организирани престъпни групи към бързо реализиране на печалби съдържа съпътстващ риск който произтича от възможното използване на способностите им от терористични групировки за материално, финансово и логистично подпомагане на тяхната дейност. Организираната престъпност формира предпоставки за възникване на корупция и се възползва от нея.

Като проблеми на вътрешната сигурност в Стратегията са посочени корупцията по високите етажи на властта /чл. 52/, стопанските престъпления /чл. 54/ и конвенционалната престъпност в отделни региони на страната /чл. 55/.

Като основни приоритети за осъществяване на Стратегията са определени гарантирането на независимостта на съдебната власт и защитата ѝ срещу опити за нерегламентирано въздействие спрямо нея, както и създаването на ефективни форми за правораздаване по особено опасни за обществото и сложни за разследване престъпления /чл. 81/.

Като приоритетни политики в област „Правосъдие“ Стратегията определя противодействието на корупци-

3 Обн. ДВ бр. 26 от 23.03.2018 г.

ята /чл. 128/, на тероризма /чл. 130/, на радикализацията /чл. 131/, на общата, организираната и трансграничната престъпност /чл. 136/, както и борбата срещу трафика, разпространението и производството на наркотични вещества и борбата срещу трафика на хора /чл. 137/.

Като основна насока и задължително условие за постигане целите на стратегията са посочени диалогът и взаимодействието между законодателната, изпълнителната и съдебната власт /чл. 175/.

Този текст доразвива нормата на чл. 8 от Конституцията на Република България /КРБ/⁴, който гласи, че „държавната власт се разделя на законодателна, изпълнителна и съдебна“. Това именно представлява прословутият принцип на Монтескьо⁵ за разделение на властите, който е характерен за управлението на всяка държава с демократичен политически режим.

Като основна съставна част от държавната власт съдебната власт е призвана да защитава правата и законните интереси на гражданите, юридическите лица и държавата⁶, т.е. тя представлява част от динамично състояние на обществото и държавата, при което са защитени териториалната цялост, суверенитетът и конституционно установеният ред на страната и са гарантирани демократичното функциониране на институциите и основните права и свободи на гражданите. Това нейно конституционно отредено място и вменените ѝ правомощия определят съдебната власт като незаменим елемент от системата на национална сигурност на страната ни.

От своя страна съдебната власт се състои от три основни елемента: съд, прокуратура и следствие. Съдилищата правораздават по наказателни, граждански,

4 Обн. ДВ бр.56 от 13.07.1991 г., изм. ДВ бр. 85 от 26.09.2003 г., изм. ДВ бр. 18 от 25.02.2005 г., изм. ДВ бр. 27 от 31.03.2006 г., изм. ДВ бр. 78 от 26.09.2006 г., изм. ДВ бр. 12 от 06.02.2007 г., изм. и доп. ДВ бр. 100 от 18.12.2015 г.

5 Шарл дьо Монтескьо /1689-1755/ - френски аристократ, писател, юрист и социолог, основоположник на теорията за разделение на властите.

6 чл. 117 ал. 1 от КРБ.

търговски и административни дела.⁷ Основната функция на прокуратурата е да ръководи разследването, да привлича към отговорност лицата, които са извършили престъпления, и да поддържа обвинението по наказателни дела от общ характер в съда.⁸ Следствените органи осъществяват разследване по наказателни дела в случаите предвидени в закон.⁹

Конституцията на Република България изрично допуска създаването на специализирани съдилища¹⁰, но забранява създаването на извънредни съдилища.¹¹

От изложеното дотук се вижда, че от органите на съдебната власт най-пряко отношение към защитата на националната сигурност имат наказателният съд, прокуратурата и следствените органи.

Специализиран съд и специализирана прокуратура.Необходимост от създаването им и преглед на десетгодишната им дейност

В чл. 119 ал. 2 от КРБ е предвидена възможността със закон да се създават специализирани съдилища, респ. прокуратури /по аналогия на чл. 126 ал. 1 от КРБ ¹²/, които не са регламентирани изрично от самата Конституция. Такива са 28-те административни съдилища, създадени след приемането от Народното събрание на РБ на административно-процесуалния кодекс /обн. ДВ, бр. 30 от 11.04.2006 г./. Такива са и Специализираният наказателен съд /СпНС/ и Апелативният специализиран наказателен съд /АпСпНС/. Идентичен е характерът е характерът и на съответните им прокуратури - Специализираната прокуратура /СпП/ и Апелативната специализирана прокуратура /Ап СпП/.

7 чл. 119 ал. 1 от КРБ

8 чл. 127 ал. т. 1 и 2 от КРБ

9 чл. 128 от КРБ

10 чл. 119 ал. 2 от КРБ

11 чл. 119 ал. 3 от КРБ

12 чл. 126 ал. 1 от КРБ: „Структурата на прокуратурата е в съответствие с тази на съдилищата“.

Специализираното наказателно правосъдие се създава през 2011 г.¹³ в отговор на отправените от Европейската комисия /ЕК/ през 2009 г. и 2010 г. препоръки в нейни доклади до Европейския парламент /ЕП/ и до Съвета относно напредъка на България по „Механизма за сътрудничество и проверка“, а именно „да се създадат специализирани структури за съдебно преследване и произнасяне на решения по дела за корупция по високите етажи на властта и по дела, отнасящи се до организирана престъпност.“

Изграждането на тези звена е в съответствие на и с чл. 9 т. 2 от Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност, ратифицирана със закон¹⁴, според която Република България поема задължението да предприеме мерки за гарантиране на ефективното функциониране на съответните ѝ органи по предотвратяване, разкриване и наказване на корупцията сред длъжностните лица, включително осигуряване на необходимата самостоятелност на тези органи, за да се избегне нежелателното влияние върху техните действия в контекста на общата цел по Конвенцията за по - ефективното предотвратяване и борба срещу транснационалната организирана престъпност.

Първоначално на тези органи са били възложени само делата за престъпления за организирани престъпни групи. Последователно, след изменения в НПК от 2015 г., компетентността им е разширена с делата по глава първа от НК „Престъпления против Републиката“, а през 2017 г. и с делата срещу лица, заемащи висши публични длъжности. Измененията от 2017 г. са в изпълнение на поетите задължения на българската държава по чл. 36¹⁵ от Конвенцията на ООН срещу

13 ЗИДЗСВ, обн ДВ, бр. 1 от 04.01.2011 г., в сила от 04.01.2011 г. и ЗИДНПК, обн. ДВ, бр. 13 от 2011 г., в сила от 01.01.2012 г./

14 Закон за ратифициране на Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност, Протокола срещу незаконния трафик на мигранти по суша, море и въздух и Протокола за предотвратяване, противодействие и наказване на трафика с хора, особено жени и деца./обн. ДВ, бр. 42 от 27.04.2001 г., в сила от 29.09.2003 г./

15 чл. 36 от Конвенцията на ООН срещу корупцията: „Всяка държава - страна по конвенцията, в съответствие с основните прин-

корупцията¹⁶, според който всяка държава - страна по конвенцията, в съответствие с основните принципи на правната ѝ система, гарантира съществуването на орган или органи или лица, специализирани в борбата срещу корупцията чрез правоприлагане.

Обществената необходимост от специализирано наказателно правосъдие е отбелязана и в решение № 10/15.11.2011 г. на Конституционния съд¹⁷, според което *„създаването на специализирани подразделения и структури в системата на съдилищата и прокуратурата с оглед по-доброто противодействие на отделните видове престъпления е от компетенциите на Народното събрание“*, а също така, че *„една от основните цели за създаването на специализирания наказателен съд е процесът да се води извън сферата на влияние на обвиняемите, действали като организирана престъпна група, за да се постига географско разделяне между мястото на съдене и района, в който действа организираната престъпна група, като се осигури максимална неутралност на съдиите и съдебните заседатели.“* В същото решение КС отбелязва, че *„специализираните съдилища разглеждат дела по определена материя съобразно предмета им или съобразно субектите. Специализираните по материя съдилища трябва да се различават от общите съдилища само по предмета си, защото целта на създаването им е да осигури тясна специализация на съдиите чрез разглеждане само на определен вид дела /наказателни, административни, трудови, търговски и пр./, за да придобият съдиите*

ципи на правната ѝ система гарантира съществуването на орган или органи или лица, специализирани в борбата с корупцията чрез правоприлагане. На този орган или органи или лица се гарантира независимост в съответствие с основните принципи на правната система на съответната държава - страна по конвенцията, за да могат да изпълняват функциите си ефективно и без оказване на неправомерно влияние. този орган или на тези органи трябва да са подходящо обучени и да притежават средства за изпълнение на техните задачи.“

16 Конвенцията на ООН срещу корупцията е подписана от Република България на 10 декември 2003 г. при откриването ѝ за подписване по време на Политическата конференция на високо равнище, проведена в Мерида, Мексико, от 9 до 11 декември същата година.

17 Решение № 10/15.11.2011 г. на КС по к. дело № 6/2011 г.

по-задълбочени познания, да натрупат практически опит и така да се повиши качеството и бързината на правораздавателната дейност“. Цитираното конституционно решение категорично отхвърля тезата за извънредност на специализираното наказателно правосъдие. В друго свое решение¹⁸ КС подчертава, че „приложеният от законодателя в чл. 411а, ал.1, т. 4 от НПК смесен /предметно-субектен/ критерий при изменената компетентност на специализирания наказателен съд съставлява надлежно упражняване по целесъобразност на конституционно установено правомощие, поради което не превръща специализирания наказателен съд в извънреден такъв, какъвто е недопустим по смисъла на чл. 119 ал. 3 от КРБ, а функционирането му не е в противоречие с чл. 6 ал. 2¹⁹ и чл. 4 ал. 1²⁰ от КРБ“.

Специализираният наказателен съд /СпНС/ и специализираната прокуратура (СпП) са органи на съдебната власт без аналог в съдебната ни система. Те притежават териториална компетентност за цялата страна по отношение на престъпления, извършени по глава Първа от Наказателния кодекс /НК/ „Престъпления против републиката“, по чл. 321 и чл. 321а от НК, други лимитативно определени от законодателя престъпления, извършени по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група, както и престъпления чл. 201 - 205, 212, 212а, 219, 220, 224, 225б, 226, 250, 251, 253 - 253б, 254а, 254б, 256, 282 - 283а, 285, 287 - 289, 294, 295, 299, 301 - 307, 310, 311 и 313 от НК, извършени от лица, заемащи висши властови постове, в това число министри, магистрати, членове на ВСС, инспектори в ИВСС и др. В предметната компетентност на Специализираната прокуратура са включени и делата за посочените по горе престъпления, когато са извършени в чужбина. Един от основните доводи за създаването ѝ през 2012 г. е именно идеята да се направи невъзможен натискът от влиятелни кръгове по места и опитът им за въздействие върху магистратите, занимаващи се реално с най-тежката престъпност.

18 Решение № 6/27.03.2018 г. на КС по к. дело № 10/2017 г.

19 Принципа на равенство на всички граждани пред закона.

20 Принципа на правовата държава.

Специализираният съд и специализираната прокуратура са особени структури, тъй като макар и със статут на окръжни, те са само първоинстанционни органи на съдебната власт.

От създаването си през 2012 г. със Закона за изменение и допълнение на Закона за съдебната власт /ЗСВ, обн., ДВ, бр. 1/04.01.2011 г., в сила от 04.01.2012 г./ до настоящия момент, специализираните юрисдикции са изминали дълъг и сложен път в процеса на своето утвърждаване, съпътстван от чести законодателни и кадрови промени. С оглед спецификата на наблюдаваните досъдебни производства, на тези специализирани органи е възложена главната роля в борбата с организираната престъпност, престъпленията против Републиката, както и срещу корупцията сред лицата, заемащи висши държавни длъжности.

Както беше споменато по-горе, първоначално на специализираните органи са били възложени делата единствено за престъпления, извършени от организирани престъпни групи. Последователно след направените изменения в Наказателно-процесуалния кодекс /НПК, обн., ДВ бр. 42 от 09.06.2015 г./ са възложени и делата по глава Първа от НК „Престъпления против републиката“, а през 2017 г. след направени изменения и допълнения в НПК /обн., ДВ, бр. 63/04.08.2017 г., в сила от 05.11.2017 г./, към компетентността на специализираните прокуратура и съд са добавени и престъпленията за т. нар. „корупция по високите етажи на властта“.

Понастоящем, компетентността на органите на специализираното правосъдие, обхваща диапазона на делата посочени в чл. 411а от НПК, както следва:

- делата за извършени престъпления по глава Първа от особената част на Наказателния кодекс;

- делата за извършени престъпления по чл. 321 и чл. 321а от Наказателния кодекс;

- делата за извършени престъпления по чл. 116, ал. 1, т. 10, чл. 131, ал. 1, т. 8, чл. 142, ал. 2, т. 8, чл. 142а, ал. 2, предложение второ, чл. 143, ал. 2, предложение второ, чл. 143а, ал. 3, предложение второ, чл. 155, ал. 5, т. 1, чл. 156, ал. 3, т. 1, чл. 159, ал. 5, чл. 159г, предложение второ, чл. 162, ал. 3, предложение първо и ал. 4, чл. 195, ал. 1,

т. 9, предложение второ, чл. 199, ал. 1, т. 5, чл. 208, ал. 5, предложение първо, чл. 213а, ал. 2, т. 5, предложение второ и ал. 3, т. 3, чл. 214, ал. 2, т. 1 и 2, чл. 235, ал. 4, предложение първо, чл. 242, ал. 1, б. “ж“, чл. 253, ал. 3, т. 1, предложение второ, чл. 256, ал. 2, предложение второ, чл. 278а, ал. 3, предложение трето, чл. 280, ал. 2, т. 5, чл. 330, ал. 2, т. 4, чл. 346, ал. 6, предложение второ, чл. 354а, ал. 2, т. 1, чл. 354б, ал. 2-4, чл. 354в, ал. 2-4 и чл. 356б, ал. 2 от Наказателния кодекс;

- делата за престъпленията по чл. 201-2015, 212, 212а, 219, 220, 224, 225б, 226, 250, 251, 253-253б, 254б, 256, 282-283а, 285, 287-289, 294, 295, 299, 301-307, 310, 311 и 313 от Наказателния кодекс, извършени от:

а) народни представители;

б) членове на Министерски съвет и заместник – министри;

в) председатели на държавни агенции и държавни комисии, изпълнителни директори на изпълнителните агенции и техните заместници;

г) управителя на Националния осигурителен институт, управителя на Националната здравноосигурителна каса, изпълнителния директор на Националната агенция за приходите;

д) директора на Агенция „Митници“, началници на митници, митнически бюра и пунктове;

е) членовете на Комисията за противодействие на корупцията и за отнемане на незаконно придобитото имущество и Националното бюро за контрол на специалните разузнавателни средства;

ж) областни управители и заместник областни управители;

з) съдии, прокурори и следователи;

и) членове на Висшия съдебен съвет, главния инспектор и инспекторите в Инспектората към ВСС;

к) кметове и заместник-кметове на общини, кметове и заместник-кметове на райони и председатели на общински съвети;

Екстериториалната компетентност, която е дадена от законодателя на Специализираната прокуратура, дава

възможност на прокурорите да разследват посочените престъпления и когато те са извършени в чужбина.

Компетентност специализираната прокуратура и съд имат и тогава, когато е налице връзка между дела, някое от които е подсъдно на Специализирания наказателен съд, както и тогава, когато е повдигнато обвинение за две или повече престъпления, които имат връзка помежду си и някое от тях е от посочените в чл. 411а, ал. 1 и ал. 3 от НПК.

Разследването по дела на Специализираната прокуратура се осъществява и извършва от следователи в следствения отдел при Специализирана прокуратура, както и от разследващи полицаи от МВР, определени със заповед на министъра на вътрешните работи.

Оперативното осигуряване на разследванията на Специализираната прокуратура се извършва от: Главните дирекции на МВР, предимно Главна дирекция „Борба с организираната престъпност“; Главна дирекция „Национална полиция“; Главна дирекция „Гранична полиция“; Специализирана дирекция „Вътрешна сигурност“ на МВР и областните дирекции на МВР; Държавна агенция „Национална сигурност“; Национална агенция за приходите, КПКОНПИ, Агенция „Митници“ и др.

Специализираният наказателен съд започва да функционира на 01.01.2012 г. Първоначалният щат на съда е от 11 съдии и 25 съдебни служители. Поради големия брой постъпващи дела, както и тяхната фактическа и правна сложност, неколkokратно през годините е увеличаван щатът за съдии и съдебни служители. Към настоящия момент щатната численост на съда наброява 25 съдии и 59 съдебни служители.

В началото на 2012 г. Специализираната прокуратура започва да функционира реално само със седем назначени и встъпили в длъжност прокурори и нито един следовател. Към настоящия момент щатната численост на прокурорите в СП е 67 щатни бройки, от които заети по щат са 43 /включително административен ръководител и четирима заместници на административния ръководител/. Сегашната щатна численост на следователите е 58 бройки, от които заети по щат са 43 /включително завеждащ следствен отдел, тридесет и двама следователи и десет младши следователи/. Към

03.01.2012 г. утвърденият щат на съдебните служители в Специализираната прокуратура е бил 25 щатни бройки, като реално заетият щат е бил от 14 служители. Към настоящия момент утвърдената щатна численост на съдебните служители в СпП е 126 щатни бройки, като реално работещи са 107 служители.

Реално през целия период на съществуване специализираните съд и прокуратура са работили в условията на сериозен и хроничен кадрови дефицит, както за магистрати, така и за съдебни служители. Този проблем е намирал частично решение чрез механизма на командироване на магистрати, но това е давало временно и фрагментарно отражение на работата. Това неизбежно е довело до сериозна натовареност на магистратите и съдебните служители.

Освен първоинстанционните Специализиран наказателен съд /СпНС/ и специализирана прокуратура /СпП/ има още два органа на специализираното правосъдие: Апелативен специализиран наказателен съд /АСпС/ и Апелативна специализирана прокуратура /АСпП/. Те осъществяват въззивния инстанционен контрол върху актовете на СпНС и СпП. Касационният контрол върху актовете на СпНС, респ. спрямо актовете на АСпС, се осъществява от Наказателната колегия на Върховния касационен съд, което е неотменима гаранция за еднаквото прилагане на наказателните закони от страна на специализираните наказателни юрисдикции. Критериите, прилагани от страна на ВКС при проверката на техните актове, са абсолютно еднакви с критериите, прилагани по отношения на актовете на останалите наказателни съдилища в страната, което от своя страна е гаранция за спазването на правата, както на пострадалите от престъпления, подсъдни на СпНС, така и на правата на подсъдимите по делата, разглеждани в този съд.

Работата на специализираното правосъдие е била обект на проверка и анализ от самото му създаване по т. нар. „мониторингов механизъм“. Това е популярното название на Механизма за сътрудничество и проверка /МСП/, който беше създаден при присъединяването на България към Европейския съюз през 2007 г. Тогава беше постигнато съгласие относно необходимостта от

полагане на допълнителни усилия в ключови области, за да се преодолеят слабостите в съдебната реформа, борбата с корупцията и организираната престъпност. Ежегодно /чрез междинни и годишни доклади на Комисията до Европейския парламент и Съвета/ в периода 2007-2019 г. се анализираше и оценяваше напредъкът на България по определени ключови показатели. Може хронологично да се проследи промяната в оценката на ЕК относно състоянието на борбата с корупцията и организираната престъпност в България:

в доклада от 22.07.2009 г. /стр. 8/ е отправена препоръка да се създадат специализирани структури за съдебно преследване и произнасяне на решения по дела за корупция по високите етажи на властта и дела, отнасящи се до организираната престъпност, като тези структури трябва да разполагат със съответната функционална и политическа компетентност;

в доклада от 20.07.2010 г. /стр. 10/ се напомня препоръката от м. юли 2009 г. за специализация в рамките на съдебната власт, свързана с разследването на организираната престъпност, като се обръща внимание, че същата не е изпълнена и се приканва страната ни да предприеме незабавни действия в тази насока;

в междинния доклад от 18.02.2011 г. /стр.5/ е отбелязано, че през м. декември 2010 г. и м. януари 2011 г. българският парламент е приел законодателни разпоредби²¹ за създаването на специализиран наказателен съд и специализирана прокуратура, като по този начин е изпълнил препоръките на Комисията от 2009 г. и 2010 г.;

в доклада от 08.09.2011 г. /стр. 3/ създаването на специализираните правосъдни структури е оценено като демонстрация на трайна политическа воля от страна на българското правителство и ангажимент да се продължи стратегията за провеждане на реформи; направена е препоръка /стр. 10/ да се осигури необходимия ресурс и персонал за работата на специализираните съд и прокуратура;

в междинния доклад от 08.02.2012 г. /стр. 2/ отново положително е отчетено създаването на специализиран

21 Законите промени са в ЗСВ и в НПК.

съд и прокуратура и е отправена препоръка /стр. 5/ за предоставяне на необходимите средства за обезпечаване на работата им;

в доклада от 18.07.2012 г. /стр. 14/ се дава положителна оценка на създаването на специализиран съд и прокуратура, като изрично се отбелязва, че това е вследствие на препоръките, дадени в три последователни доклада по МСП в периода 2009-2010 г.; за първи път се споменава, че специализираният съд би трябвало да разглежда и дела за корупция, защото тя често е свързана с организираната престъпност;

в доклада от 28.01.2015 г. /стр. 10/ се отбелязва, че работата на създадените преди две години специализиран съд и прокуратура вече започва да дава резултати, но дейността им е възпрепятствана от твърде формалистичните разпоредби на НПК;

в доклада от 27.01.2016 г. /стр. 10/ е направен същият извод, че работата на новосъздадените специализиран съд и прокуратура вече започва да дава резултати, но дейността им е възпрепятствана от твърде формалистичните разпоредби на НПК;

в доклада от 25.01.2017 г. /стр. 15/ е отбелязано, че специализираният съд и специализираната прокуратура за борба с организираната престъпност вече постигат трайни резултати; отправена е препоръка за разширяване на компетентността на специализирания съд, така че тя да включва делата за корупция по високите етажи на властта;

в доклада от 15.11.2017 г. /стр. 11/ се отбелязва видимият напредък на страната ни след 2012 г. в борбата с организираната престъпност и в дейността по отнемане на незаконно придобито имущество; отново е отбелязано, че специализираните съд и прокуратура постигат трайни резултати в борбата с организираната престъпност, като в резултат на това при нея е настъпила мащабна промяна, изразяваща се в спад на нивото на видимо насилие, с което заплахата за стабилността на обществото намалява и положението в България в тази област вече се приближава до това в другите страни-членки;

в доклада от 13.11.2018 г. /стр. 8/ като положителен факт е отбелязано укрепването на специализира-

ната прокуратура, на която вече са възложени и делата за корупция по високите етажи на властта; в заключението на доклада /стр. 13/ се отбелязва, че поради изпълнението на всички препоръки наблюдението по показателите „Независимост на съдебната власт“, „Нормативна уредба“ и „Борба с организираната престъпност“ може да се смята за временно прекратено;

в доклада 22.10.2019 г. /стр. 10/ е отбелязан значителният напредък на България по препоръките, свързани с борбата с корупцията по високите етажи на властта, в т.ч. разширяването на компетентността на специализирания съд в тази насока; в заключението на доклада /стр. 14/ се отбелязва, че Комисията е на мнение, че извършеният от България напредък по линия на МСП е достатъчен за изпълнението на ангажиментите на страната, поети към момента на присъединяването ѝ към ЕС;

Докладът от 22.10.2019 г. е последният такъв за България по МСП. От 2020 г. ЕК изготвя годишни доклади относно върховенството на закона за всички страни-членки на ЕС. В докладите за 2020 и 2021 г. няма негативни констатации за работата на специализираното правосъдие, а само препоръка за финансово и кадрово обезпечаване на специализирания съд.

В подкрепа на еволюиращите положителни оценки, които ЕК е давала на органите на специализираното правосъдие за времето на десетгодишното им съществуване може да се добавят и някои статистически данни²², показващи високата натовареност на тези органи и подобряващите са показатели за тяхната работа:

през 2019 г. прокурорите от СпП са решили 6 233 преписки, през 2020 г. - 7 066, а през 2021 г. - 8 374 преписки;

през 2019 г. прокурорите от СпП са решили 309 досъдебни производства /ДП/, през

2020 г. - 487, а през 2021 г. - 639 ДП;

22 Данните са от доклада за дейността на СпП за 2021 г. и сравнителния анализ за дейността на СпП за периода 2019-2021 г., изготвени от административния от административния ръководител на СпП.

през 2019 г. прокурорите от СпП са внесли в съда 213 акта²³ за организирана престъпност, през 2020 г. - 143, а през 2021 г. - 124 акта;

през 2019 г. прокурорите от СпП са внесли в съда 14 акта за корупционни престъпления, през 2020 г. - 17, а през 2021 г. - 27 акта;

през 2019 г. от СпНС са осъдени 292 лица, през 2020 - 85 лица, а през 2021 г. - 370 лица.

Освен основните направления „Организирана престъпност“, „Престъпления срещу Републиката“ и „Корупция по високите етажи на властта“ важно място в работата на Специализираната прокуратура заема международно-правното сътрудничество по наказателни дела. През годините броят на преписките/делата с международен елемент се е увеличавал, както следва:

2012 г. - 33 бр.;

2013 г. - 50 бр.;

2014 г. - 47 бр.;

2015 г. - 77 бр.;

2016 г. - 129 бр.;

2017 г. - 132 бр.;

2018 г. - 146 бр.;

2019 г. - 159 бр.;

2020 г. - 263 бр.

Налице е ясно изразена тенденция за нарастване на общия брой **преписки/дела с международен елемент** като част от цялостната дейност на Специализираната прокуратура. Тази тенденция се запазва през целия период, като през 2020 г. броят на преписките с международен елемент рязко се увеличава. Тази нарастваща тенденция е в пряка връзка с особения статут на Специализирана прокуратура, изразен в националната и специалната ѝ компетентност, регламентирана в разпоредбите на чл. 411 „а“ и сл. от НПК - да провежда разследване за лимитативно, законово определен кръг престъпления, извършени на територията на цялата страна, които често се отличават с трансграничния си характер. От тук се извежда и необходимостта в хода на разследването на производства по наказателни дела с такъв характер да се използват инструментите

23 Обвинителни актове и споразумения.

на международното правно сътрудничество по наказателни дела, доколкото по този начин разследването се обезпечава с необходимите доказателства. Чрез използване на тези инструменти се дава възможност, при спазване на необходимите законови предпоставки, за задържане и предаване на лица за нуждите на разследването, респ. за нуждите на изпълнението на влезли в сила съдебни актове, с които са наложени ефективни наказания „лишаване от свобода“.

Данните за целия разглеждан период показват разширяване на използваните от СпП форми на международно правно сътрудничество - разширява се видът на използваните инструменти и интензитетът при използването на всеки от тях. Още от първата година като новосъздадена структура, в практиката на СпП се въвежда използване на два от най-ефективните инструменти - молбата за правна помощ и европейската заповед за арест. От следващата година към тях се добавя трансферът на наказателни производства, създават се съвместни екипи за разследване. Използването на този набор инструменти се запазва през целия разглеждан период като проследени по години се отбелязва тенденция към увеличаване на активността при използването им.

Трябва да се отбележи, че българската Специализирана прокуратура е член на „Постоянната конференция на прокурорите, работещи срещу организираната престъпност, корупцията и тероризма“. Тази прокурорска мрежа е създадена през 2016 г. въз основа на Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност. В момента Постоянната конференция работи с подкрепата на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа /ОССЕ/ в рамките на регионалния проект „Засилване на борбата срещу транснационалната организирана престъпност в Югоизточна Европа чрез подобро регионално сътрудничество при запор на активи, конфискация, управление и повторна употреба на активи“, реализиран съвместно от Отдела за транснационални заплахи и Службата на координатора на икономическите и екологичните дейности на ОССЕ. Проектът се осъществява с финансова подкрепа на САЩ, Италия, Германия и Обединеното кралство.

Освен България членове на тази прокурорска мрежа са съответните прокуратури на Италия, Албания, Босна и Херцеговина, Хърватия, Черна гора, Гърция, Унгария, Република Северна Македония, Румъния, Словения и Сърбия. С дейността по международно-правното сътрудничество по наказателни дела мрежата е основополагащ фактор за регионалната сигурност в Югоизточна Европа и в частност на Балканите.

Българската Специализирана прокуратура е настоящият председател на Секретариата на Постоянната конференция на прокурорите, работещи по дела за организирана престъпност. Решението е взето на 06.12.2021 г. на Седмата среща на мрежата, организирана с подкрепата на ОССЕ.

Проверки на дейността на СпНС, АСпНС, СпП и АСпП, извършени от ВСС и ИВСС

През 2021 г. работна група към Прокурорската колегия на ВСС извърши анализ на дейността на Специализираната прокуратура, следствения отдел към нея и Апелативната специализирана прокуратура за периода 01.01.2012 г. - 31.12.2020 г. Заключение на работната група е следното:

„От цялостния анализ на дейността на Специализираната прокуратура, Следствения отдел към нея и Апелативната специализирана прокуратура може да се заключи, че за относително краткия период от създаването му до сега специализираното правосъдие последователно изпълнява възложените му законови функции. Поставено пред предизвикателството на честите промени в законодателството и разширяване на приложното му поле, то се стреми да отговори адекватно на повишаващите се законови и обществени изисквания. Концепцията за концентриране на разследването за определени категории дела в един териториално и структурно обособен център, какъвто се явява Специализираният наказателен съд и прилежащата му прокуратура с цел ограничаване на евентуално негативно въздействие на местни зависимости, доказва своята адекватност към социалните реалности.

Един от изводите, който се налага, е че за ефективността на специализираното правосъдие от ключово значение е не само кадровата обезпеченост, но и професионалната квалификация и профилирането на кадрите. Обхватът на правомощията на Специализираната прокуратура, на Следствения отдел към нея и на АСПП - територията на цялата страна, изисква специфична подготовка и висока степен на организираност в дейността на магистратите. Координацията на действията с множество органи в страната и взаимодействието с чуждестранни партньорски служби налага не само познаване на инструментариума на българското процесуално право, но и по-широк поглед върху възможностите на международно-правните механизми. В тази насока повишаването на квалификацията се явява ключов фактор за магистратите и следва да бъде стимулирана чрез обучителни мероприятия по линия на Националния институт на правосъдието /НИП/ и на ведомствената обучителна програма на Прокуратурата, както и включването им в международни обучителни форуми.

За деветте години на съществуването /към 31.12.2020 г., бел. авт./ на Специализираната прокуратура, на следствения отдел към нея, както и на Апелативната специализирана прокуратура, прокурорите и следователите са натрупали специфичен практически опит, който реално не биха могли да придобият в прокуратура с обща компетентност дори за по-дълъг период, поради особените законови рамки на специализираното правосъдие. Именно поради това и личната им мотивация в тези звена е висока и се поддържа от ежедневните професионални предизвикателства пред тях.

Административното ръководство на Специализираната и на Апелативната специализирана прокуратура последователно полага грижи за подобряване на работната среда, организацията на работа и обезпечаване на техническите потребности на магистрати и служители. Изградена е добра система на взаимодействие между двете структури, позволяващи адекватна методическа помощ по дела, взети на специален надзор.

Това най-ясно се отчита в увеличаване през годините на обема на процесуално-следствените действия с участието на прокурор и във високия процент влезли в сила

осъдителни съдебни актове, постановени по наблюдаваните от СП дела. Същевременно процентът на оправдателните присъди се запазва сравнително нисък и съотносим към отчитания общо за страната.

Утвърждаването на унифицирани критерии за структурата на обвинителните актове, съобразно спецификата на престъпната дейност и изискванията на Специализирания наказателен съд, способства за запазване през годините на относително стабилен процент на върнатите от съда дела, въпреки значително повишения обем на приключени досъдебни производства.

В резултат на активната дейност на Специализираната прокуратура по международно-правното сътрудничество, доверието на държавите членки на ЕС, а и на редица други държави извън ЕС, към работата на специализираните магистрати в България е нараснало. Официално са изразявани благодарности за създадената организация и проявения професионализъм при съвместната работа. Някои казуси са сочени като пример за изключително добра практика на срещата на Съвета на Министрите на правосъдието на ЕС.

Съществуването на специализиран съд и прокуратура със седалище в столицата и със специализирана компетентност на цялата територия на държавата доказва своята необходимост и с оглед постигнатите резултати по наказателните производства за корупционни престъпления не само на централно ниво, но и срещу органите на местна власт и местно самоуправление, както и срещу ръководители на териториални структури на изпълнителната власт. Функционирането на централни органи за преследване и наказване на посочената категория субекти на корупционни престъпления е гаранция за безпристрастно изпълнение на служебните задължения, извън всякакви „местни обвързаности“, дефинирани като проблем през годините за ефективното противодействие на корупцията. Същевременно централизирането при разследването на организираната престъпност преодолява потенциалното влияние и на местни престъпни групировки по места.

Като цяло, без да се омаловажават проблемните зони в дейността на Специализираната прокуратура, след-

ствения отдел към нея и Апелативната специализирана прокуратура, може да се заключи, че те с висока степен на успеваемост реализират идеята на законодателя, заложена при създаването им.“

През 2018 г. Инспекторатът към ВСС /ИВСС/ е извършил комплексна планова проверка на работата на СпНС за периода 01.01.2016 - 31.12.2017 г.²⁴ В резултат на проверката ИВСС е направил изводи за много добра организация на административната и деловодната дейност в съда; много добра оценка е дадена по показателите „срочност на разгледаните дела“ и „срочност на изготвяне на съдебните актове“; по показателя „качество на съдебните актове“ не са констатирани нарушения на материалния и процесуалния закон, както и отклонения от тълкувателната практика на ВКС.

Сходни са и констатациите от извършената проверка от ИВСС в Апелативния специализиран наказателен съд.²⁵

Последствия от закриването на специализираното правосъдие у нас. Негативен международен отзвук.

На 14.04.2022 г. Народното събрание на Република България прие Закон за изменение и допълнение на ЗСВ /ЗИДЗСВ/²⁶, който предвижда в тримесечен срок от влизането му в сила да се закрийт Специализираният наказателен съд, Апелативният специализиран наказателен съд, Специализираната прокуратура и Апелативната специализирана прокуратура. Разпоредбите на приетия закон уреждат бъдещия статут на магистра-

24 Акт за резултати от извършена комплексна планова проверка на Специализирания наказателен съд гр. София, възложена със заповед № ПП-01-35/19.09.2018 г. на главния инспектор на ИВСС.

25 Акт за резултати от извършена планова и тематична проверка на Апелативния специализиран наказателен съд гр. София, възложена със заповед № ПП-01-47/30.10.2018 г. на главния инспектор на ИВСС.

26 ЗИДЗСВ, обн. ДВ, бр. 32 от 26.04.2022 г.

тите и служителите от тези органи на съдебната власт, промяната в подсъдността на наказателните дела, както и сроковете за влизане на отделните параграфи на закона в сила. Изменят се и редица норми в други закони, уреждащи правомощията на специализираните съдилища и прокуратури.

Това законодателно решение беше предхождано от сериозен обществен дебат, в който представителите на магистратската общност изразиха огромното си безпокойство от негативните последици за обществото ни, които ще настъпят вследствие закриването на специализираното правосъдие. За съжаление техните сериозни и професионални аргументи не бяха взети предвид от законодателя и сега ни предстои да видим какъв ще бъде ефектът от поредния епизод от т. нар. „съдебна реформа“.

С оглед на това, че много от нормите на въпросния ЗДИЗСВ са спорни от гледна точка на тяхната конституционосъобразност, главният прокурор на РБ е подал искане²⁷ до Конституционния съд /КС/ на РБ за обявяване на противоконституционност на параграфи 3-4; 7-17; 19-31; 33 и 35-67 от ЗИДЗСВ. По това искане КС е образувал конституционно дело № 9/2022 г. и със свое определение от 17.05.2022 г. е дал 30-дневен срок на редица институции и изтъкнати български юристи да дадат писмени становища и правни мнения по предмета на делото.

Решението на НС за закриване на специализираното правосъдие предизвика много сериозен негативен отзвук от страна на Постоянната конференция на европейските прокурори, работещи срещу организираната престъпност, корупцията и тероризма. С нарочна своя декларация от 28.04.2022 г.²⁸ Постоянната конференция изрази дълбоката си загриженост от закриването на специализираното правосъдие в България. В декларацията се казва, че прекратяването на работата на специализираната прокуратура противоречи на

27 Искане от главния прокурор на РБ до Конституционния съд на РБ с вх. № 127 КД/04.05.2022 г.

28 в-к „Труд“, 17.05.2022 г., стр. 8, „Спецпрокурори от Европа защитиха колегите си у нас.“

препоръките на Европейския съюз, на принципите, насърчавани от конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност и възгледите на европейските професионални прокурорски асоциации. Познавайки се на общия професионален опит, членовете на Постоянната конференция заявяват, че подобно решение ще окаже отрицателно въздействие върху резултатите в борбата с организираната престъпност, върху работата на прокурорите, участващи в мрежата за международно сътрудничество по наказателни дела и върху международното правно сътрудничество като цяло. Изразяват и общата си позиция относно необходимостта от специализация на прокурорите в борбата с организираната престъпност с цел да се предприемат адекватни действия срещу нововъзникващите ѝ форми. Европейските магистрати са единодушни, че специализацията на правосъдните органи е единствено възможният начин да се осигури ефективна борба срещу организираната престъпност в различните ѝ форми и срещу тероризма. В заключение се сочи, че „Постоянната конференция заявява подкрепата си за дейността на специализираната прокуратура и за запазване на специализираните съдебни органи за борба с организираната престъпност в България.“ Декларацията на прокурорите от 12-те държави е изпратена на редица европейски институции, както и на Конституционния съд на РБ.

Ето част от становищата на участниците от отделните държави-членки на „Постоянната конференция на прокурорите, работещи срещу организираната престъпност, корупцията и тероризма“²⁹:

Италия: „Закриването на специализираното правосъдие в България е огромна крачка назад в борбата с организираната престъпност, която е недопустима за страна -членка на ЕС. Като пионери в създаването и работата на подобни специализирани институции, си даваме ясна сметка за това. За нас е ясно, че не можем да се произнасяме за политическо решение на българския парламент, но сме длъжни на висок глас да изразим позицията си.“

29 <http://focus-news.net>, 16.05.2022 г.,

Албания: „Невероятно е случващото се в България! Специализацията в работата срещу организираната престъпност е нещо необходимо, но и нещо, което се постига трудно - с големи инвестиции, с много усилия, труд и трупане на опит... Съгласни сме с констатациите на този форум, че е необходимо да изразим позицията си в декларация, с която да поискаме да се спре закриването на българското специализирано правосъдие.“

Босна и Херцеговина: „Изненадващ факт е, че изпълнителната и законодателната власт /в България, бел. авт./ са стигнали до такава мярка. Правителството на Босна и Херцеговина също се опитва да контролира прокуратурата и съда. Това трябва да спре! Трябва да отстояваме нашата независимост! Явно Специализираната прокуратура си върши добре работата в България. Не виждаме причина дългогодишно функциониращи органи да се закриват. Затова подкрепяме българските си колеги. Специализираните органи трябва да бъдат подкрепяни и укрепвани, а не закривани!“

Гърция: „Изказваме пълната си подкрепа за Специализираната прокуратура в България. Изразяваме нашата подкрепа за българските си колеги. За жалост, дори и да приемем, че реформа в правосъдието се прави със съмнителни мотиви, трябва да проявим съдържаност и само да изразим позицията си. Като магистрати нямаме друг избор, освен да се подчиняваме на политическото решение.“

Румъния: „Въпросът със закриването на спецправосъдието е много сериозен. Радваме се да видим общата ни подкрепа за спецправосъдието в България! Уверени сме, че всички български колеги от обичайните прокуратури са добри професионалисти, но тях им предстоят трудности и време, докато навлязат в спецификата на работата. Решението на българския парламент засяга всички нас, засяга съвместната ни работа. Ще отнеме много време, докато възстановим преките си контакти и международноправното си сътрудничество.“

Сърбия: „Изненадани сме от този закон за закриването на Специализираната прокуратура в България. Нашите две специализирани прокуратури винаги досега са имали чудесно сътрудничество и сме хвалили българските си колеги за техния професионализъм и опит.

Само специализираните органи с юрисдикция в цялата държава и извън нея могат да се борят с трансграничната организирана престъпност и да се ефективен партньор в международноправното сътрудничество. Когато кандидатствахме за приемане в ЕС, на нас ни повтаряха за нуждата от Специализирана прокуратура и Специализиран съд за организираната престъпност. Уверени сме, че такива органи трябва да има във всяка европейска държава.“

Словения: „През последните две години и над нас имаше огромен натиск от политическата власт. Очевидно така е в повечето съседни страни. Подкрепяме твърдо колегите си от България и поддържахме позицията, че специализирани прокуратури трябва да има във всяка европейска държава.“

ЗА АВТОРИТЕ

Dr. Alon Levkowitz

Bar Ilan University . Israel

Dr. Michal Zelcer-Lavid

Bar Ilan University Israel

Донка Христова

СУ „Св. Климент Охридски“

Нина Георгиева

Центърът за регионални изследвания и анализи,
СУ „Св. Климент Охридски“

Петър Стоилов

Центърът за регионални изследвания и анализи,
СУ „Св. Климент Охридски“

Красимир Райковски

СУ „Св. Климент Охридски“

Радослав Илиев

СУ „Св. Климент Охридски“

Ясен Тодоров

СУ „Св. Климент Охридски“

**БАЛКАНСКИ ПРОБЛЕМИ НА РЕГИОНАЛНАТА
И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ**
ИСТОРИЧЕСКИ АСПЕКТИ И СЪВРЕМЕННИ ИЗМЕРЕНИЯ

Българска
Английска
Първо издание

Научен редактор *доц. д-р Румяна Христиди*
Рецензенти *проф. д.и.н. Иван Първев и доц. д-р Мария Баръмова*
Предпечат *Нина Георгиева*
Коректори *Нина Георгиева, Петър Стоилов, Кирила Атанасова*

Издателство „Университетски център за регионални изследвания и анализи“
www.crsa.uni-sofia.bg